

MEĐUNARODNA POLITIKA

OSNOVANA JUNA 1950.
BEOGRAD
GOD. LXIII, BR. 1146.
APRIL–JUN 2012.

U FOKUSU

Duško Lopandić

DVA VEKA PREOBLIKOVANJA
MEĐUNARODNIH ODNOSA NA BALKANU
- OD IMPERIJA DO EVROPSKE INTEGRACIJE

Dobrica Vesić

KUBA - POČETAK DRUŠTVENIH I PRIVREDNIH
REFORMI

Dragan Petrović

UKRAJINA U PERIODU PREDSEDNIČKOG
MANDATA VIKTORA JANUKOVIČA 2010–2012.

Slađan Milosavljević

ŠIRENJE NATO NA ISTOK KAO
DETERMINIŠUĆI FAKTOR RUSKE STRATEGIJE
BEZBEDNOSTI U POSTHLADNORATOVSKOM
MEĐUNARODNOM PORETKU

ANALIZE

Željko Bjelajac, Jelena Matijašević,

Duško Dimitrijević

ZNAČAJ USPOSTAVLJANJA MEĐUNARODNIH
STANDARDA U SUZBIJANJU VISOKO-
TEHNOLOŠKOG KRIMINALA

Milan Igrutinović

OKVIRI STRATEŠKE KULTURE EVROPSKE
UNIJE

Branko Pavlica

NACISTIČKA PRAKSA ZLOČINA U SVETLU IS-
TORIJE I MEĐUNARODNOG PRAVA

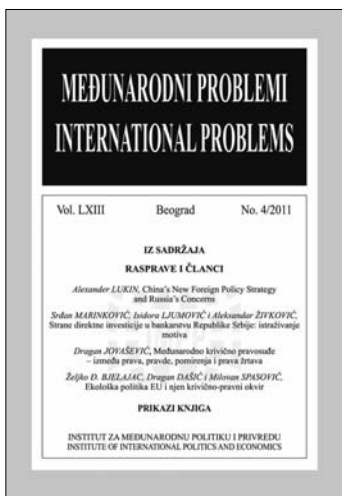
Jelena Lopičić Jančić

KRŠENJE ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.
GODINE U ODNOSU NA RANJENIKE,
BOLESNIKE I RATNE ZAROBLJENIKE
U RATOVIMA KOJI SU VOĐENI OD 1945.
DO 1990. GODINE

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 337 38 32 (pretplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXIII, br. 1146, april-jun 2012.

Izdavački savet

- Doc. dr Milica Delević (predsedavajuća),
docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd
Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska
Dr Hue Li, Institute of World Economics and Politics,
Chinese Academy of Social Sciences, Peking, Kina
Dr Zoltán Hajdú, Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Mađarska
Dr Yiorghos Leventis, United Nations University,
International Security Forum, Lefkosia, Kipar
Dr Mikhail M. Lobanov, Russian Academy of Sciences,
Institute of Economy, Moskva, Rusija
Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska
Prof. Nikoleta Sîrghi, University of the West Timișoara,
Faculty of Economics, Temišvar, Rumunija
Dr Zoila González Maicas, Instituto Superior de Relaciones Internacionales, Havana, Kuba
Dr Biser Banchev, Bulgarian Academy of Sciences, Institute for Balkan Studies,
Sofija, Bugarska
Prof. dr. Joachim Becker, Institute for International Economics and Development,
Vienna, University of Economics and Business Administration, Austria.

Uredništvo

- Dr Dragan Petrović, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miroslav Antevski, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Brano Miljuš, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Duško Dimitrijević, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Milovan Radaković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
-
-

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta
Dr Duško Dimitrijević

Glavni i odgovorni urednik
Dr Dragan Đukanović

Prelom
Snežana Vojković, Sanja Pavlović

Lektura
Ivanka Andrejević

Prevod
Aleksandra Janošević

Godišnja pretplata
Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komerčijalna banka Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi
Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 32 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Štamparija
„Želnid“, 11000 Beograd, Nemanjina 6

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXIII, br. 1146, april–jun 2012.

ISSN 0543-3657

Međunarodna politika br. 1146, april–jun 2012. godine

Sadržaj

U FOKUSU

Duško Lopandić

Dva veka preoblikovanja međunarodnih odnosa na Balkanu
– od imperija do evropske integracije 5

Dobrica Vesić

Kuba – početak društvenih i privrednih reformi 18

Dragan Petrović

Ukrajina u periodu predsedničkog mandata
Viktora Janukoviča 2010–2012. 28

Slađan Milosavljević

Širenje NATO na Istok kao determinišući faktor
ruske strategije bezbednosti u posthladnoratovskom
međunarodnom poretku 39

ANALIZE

Željko Bjelajac, Jelena Matijašević, Duško Dimitrijević

Značaj uspostavljanja međunarodnih standarda
u suzbijanju visokotehnološkog kriminala 66

Milan Igrutinović

Okviri strateške kulture Evropske unije 85

Branko Pavlica

Nacistička praksa zločina u svetlu istorije
i međunarodnog prava 100

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMP)

Jelena Lopičić Jančić
Kršenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine
u odnosu na ranjenike, bolesnike i ratne zarobljenike
u ratovima koji su vođeni od 1945. do 1990. godine 116

SKUPOVI

Bosna i Hercegovina posle ulaska Hrvatske
u Evropsku uniju 132

PRIKAZI KNJIGA

Vladimir Grečić, *Srpska naučna dijaspora*,
Institut za međunarodnu politiku i privredu,
Beograd, 2010. 134

David Đ. Dašić, *Istorija diplomatije*, Altera, Beograd, 2012. 136

DOKUMENTI

Istapanje na 66. Zasedanju generalne skupštine
Ujedinjenih nacija Nj. E. Vuk Jeremić
Ministar spoljnih poslova Republike Srbije 139

UDK: 327(497)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 5–17.
Izvorni naučni rad
Primljen: 4. februar 2012.

Duško LOPANDIĆ¹

Dva veka preoblikovanja međunarodnih odnosa na Balkanu - od imperija do evropske integracije

*„Kolektivna ličnost jedne nacije kao i individua,
rađa se i umire u vremenu”*

Rejmon Aron

SAŽETAK

Balkanski region je zbog svog povoljnog geostrateškog položaja od davnina osuđen na turbulentna istorijska dešavanja. Na ovom prostoru su se preplitali interesi velikih imperija – Turske, Austrougarske i Rusije. Pod njihovom vlašću, balkanske države sticale su različite oblike autonomije, nezavisnost, ulazile u konflikte i saradivale. Vrhunac saradnje bilo je stvaranje SFRJ, koje nije bilo dugog veka. Stabilnost Balkana oduvek je obezbeđivana spoljnim delovanjem, tj. uticajem velikih sila. Danas Evropska unija ima ulogu modernog medijatora u ravnoteži i stabilizaciji balkanskih odnosa.

Autor nas ovim člankom upoznaje sa dva veka međunarodnih odnosa na Balkanu i šest velikih promena regionalnog međudržavnog sistema (period Bečkog kongresa; Berlinski kongres; Versajski mirovni ugovor; novi evropski nacistički poredak; poredak nakon Drugog svetskog rata i Balkan na početku XX veka).

Ključne reči: Balkansko poluostrvo, narodno samoopredeljenje, istočno pitanje, Bečki kongres, nezavisnost, SFRJ, evropske integracije, Evropska unija, multilateralna saradnja.

¹ Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova. Stavovi izneti u ovom tekstu predstavljaju lično mišljenje autora. E-mail: dlopandic@yahoo.com.

Uvod

Prostor Balkanskog poluostrva (ili Jugoistočne Evrope)² u periodu od početka XIX veka do danas prošao je kroz bar šest velikih promena regionalnog međudržavnog sistema.³ Te transformacije se karakterišu po – prvo – kraćim i uglavnom nasilnim potresima, koje su zatim pratile duže faze stabilizacije. Radikalno preoblikovanje balkanskog prostora u ciklusima „destabilizacija–stabilizacija“ najčešće je bilo prouzrokovano ratovima, ustancima ili unutrašnjim sukobima većeg ili manjeg obima čiji je cilj bilo nastojanje da se stvore, afirmišu ili prošire nacionalne države (države–nacije) na prostorima koje su u početku ovog perioda činila dva carstva (Osmansko i Austrijsko carstvo).⁴ Uzroci balkanskih potresa imali su najčešće društvene i autonomne korene, a bili su znatno i pod uticajem širih evropskih zbivanja.⁵

Umesto dva carstva sa početka XIX veka na Balkanu je nakon Prvog svetskog rata postojalo šest pretežno manjih država. Danas, sto godina kasnije, taj broj je skoro udvostručen. Povećavanje broja država na Balkanu i česte promene granica usložnjavali su i činili manje funkcionalnim i dugoročno teško održivim ceo *balkanski međudržavni sistem* koji je uvek bio podložan jakom i protivrečnom spoljnom uticaju (velikih sila) – bilo u smislu stabilizacije bilo u suprotnom pravcu – ka destabilizovanju balkanskog prostora. Proces rastakanja država je u XIX veku dobio naziv „*balkanizacija*“. Ta reč se kasnije pretvorila u opšti izraz za proces usitnjavanja većih političkih zajednica u manje.⁶

Pitanje „slobode naroda“, novih granica, socijalnih prava i odnosa između nacionalne većine i manjine predstavljali se ključne činioce koji su uticali na karakter balkanskih odnosa u XIX i XX veku. Imajući u vidu da stvaranje nacionalnih država zasnovanih na etničkoj i jezičkoj srodnosti

² Pod „Balkanskim poluostrvom“ podrazumevamo geografski prostor na područjima južno od Save i Dunava, što u političkom smislu obuhvata i današnje države Sloveniju i Rumuniju, a u izvesnim geopolitičkim aspektima i Mađarsku. Za geografsku definiciju videti, na primer: Jovan Cvijić, „Balkansko poluostrvo“, u: B. Matić (prir.), *Tajna Balkana*, SKC, Beograd, 1995, str. 87–118.

³ Pod „međunarodnim sistemom“ R. Aron podrazumeva „skup koji čine političke jedinice koje između sebe održavaju stalne odnose i koje su sve u mogućnosti da budu uključene u opšti rat“, R. Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Calman-Lévy, Paris, 1962, p. 103. Balkan se u prvom redu može smatrati „podsistemom“ evropskog, odnosno međunarodnog sistema.

⁴ Za istoriju Balkana videti, između ostalog: G. Castellan, *Histoire des Balkans XIV–XX siècles*, Fayard, Paris, 1991, p. 531; M. Glenny, *The Balkans 1804–1999*, Granta Books, London, p. 726; M. Mazower, *Balkan, Kratka istorija*, Aleksandria pres, 2003, p. 189; J. Lampe, *Balkans into Southeastern Europe*, Palgrave, London, 2006, p. 328.

⁵ Za opštu istoriju Evrope XIX i XX veka videti: E. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789–1848*, Abacus, London, 2008, p. 414; *The Age of Capital 1848–1875* i *The Age of Extremes 1914–1991*, Abacus, London, 2010, p. 627; N. Davies, *Europe, A History*, Pimlico, London, 1996, p. 1365; J.B. Duroselle, *Europe, A History of its Peoples*, Viking, London, 1990, p. 422; M. Mazower, *Dark Continent, Europe's Twentieth Century*, Penguin Books, London, 1998, p. 495.

⁶ Francuski rečnik *Petit Robert* pojam „*balkanisation*“ definiše kao „političko usitnjavanje jedne zemlje ili jednoga carstva“. Reč ima i šire značenje u smislu usitnjavanja ili raspada uopšte.

stanovništva olakšava vladavinu na načelu podrške većine građana jedne zemlje, može se govoriti i o dugoročnom uticaju nacionalnog faktora i nacionalizma kao mobilisućeg i modernizujućeg društvenog činioca, s jedne strane,⁷ a istovremeno i o postepenom porastu demokratskog duha, sa druge strane – kao procesima koji su imali svoje uspone i padove na prostoru Balkana. Politički procesi na Balkanu su pod uticajem načela narodnog samoopredeljenja u XIX i XX veku nametali potrebu da se na novi način odredi i potvrdi legitimitet vlasti, što je sa svoje strane između ostalog podsticalo i postepenu modernizaciju nacionalnih država u skladu sa njihovim evropskim uzorima (u smislu jačanja principa konstitucionalnosti, napretka pravne države i slično).⁸ „Nacionalizam je“, kako je napisao Andrej Mitrović, „od svog nastanka bio istorijska činjenica koja deluje na okupljanje i povezivanje, istovremeno i na deljenje i razjedinjavanje ljudskih grupa, političkih pojava i istorijskih kretanja, pa su na osnovu njega jednim delom stvorena moderna i savremena osećanja pripadnosti i različitosti“.⁹ Dvadeseti vek je predstavljao i period ogorčenih sukoba u Evropi na ideološkim osnovama – posebno između „netrpeljivih ideologija“ – komunizma i nacizma, kao i između komunizma i demokratskih sistema, što je u tom periodu podsticalo antagonizme i destabilizaciju odnosa na Balkanu, kao periferije Evrope.¹⁰ Državne i granične promene otvarale su i pitanje međuetničkih (međunacionalnih) odnosa, odnosno odnosa između (etničke ili druge) većine i manjine. Pitanje položaja manjina, pa time i individualnih prava, tako je predstavljalo stalnu temu i izazov balkanskom sistemu, od habsburškog i osmanskog vremena pa sve do danas.

Stabilnost balkanskih odnosa kao neke vrste periferije Evrope (može se govoriti i o balkanskom „podsystemu“ unutar evropskog međudržavnog sistema, kao što je i Balkan geografsko poluostrvo Evrope) zavisila je uvek od tri međuzavisna faktora (koje možemo posmatrati i kao tri *nivoa* stabilnosti): (1) od unutrašnje stabilnosti svake od balkanskih država, (2) od regionalne stabilnosti odnosno od međudržavnih i međunacionalnih odnosa na Balkanu, kao i (3) od šireg međunarodnog, a u prvom redu evropskog poretka. Dugoročna stabilnost podrazumevala je internu samoodrživost svake od jedinica međunarodnog sistema – država.¹¹

U prvim dekadama XXI veka svedoci smo nove faze u stabilizovanju regiona, nakon kraja Hladnog rata i poslednjeg perioda balkanizacije

⁷ „Od francuske revolucije uzima se da je u stvaranju države narodna svest najvažniji od svih činilaca“, S. Jovanović, *O državi, osnovi jedne pravne teorije*, BIGZ, Beograd, 1990, str. 32.

⁸ O odnosu nacionalizma i demokratije, videti, između ostalog, i sjajnu studiju Ištvana Biboa: *Beda malih istočnoevropskih država*, IK Zorana Stojanovića, S. Karlovci, 1996, str. 119, posebno str. 49 gde autor kaže: „Nacionalno osećanje, čak i kada je uskogrudno i sitničavo, jeste ozbiljno masovno osećanje u najbližem srodstvu sa demokratizmom...“

⁹ A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih, Evropa 1919–1939*, SKZ, Beograd, 1974, str. 73.

¹⁰ E. Hobsbawm, *The Age of Extremes 1914–1991*, Abacus, London, 2010, p. 627.

¹¹ Nijedan politički sistem, međunarodni ili interni, uostalom, nije dugoročno održiv isključivo delovanjem spoljnog faktora, odnosno ukoliko istovremeno ne postoji i odgovarajuća interna stabilnost.

započetog raspadom federalne Jugoslavije (1991/1993) i nastavljenog raspadom državne zajednice Srbije i Crne Gore (2006), kao i otvaranjem pitanja statusa Kosova. Sve zemlje Balkana su već postale članice ili su kandidati ili potencijalni kandidati za članstvo u EU. Slično je i kada se radi o odnosu sa NATO (sa izuzetkom Srbije koja nije zatražila članstvo u NATO). Ovaj trend dodatno je ojačan praksom regionalnog multilateralizma (regionalna saradnja) što takođe ima određen, iako slabiji stabilizujući efekat u odnosu na procese integracije u evropsku integraciju sa nadnacionalnim elementima.¹²

Nastojaćemo da u nastavku ukratko prikažemo osnovne etape dvovekovne evolucije međudržavnih odnosa na balkanskom prostoru. Pri tome, nećemo se baviti analizom unutrašnje društvene evolucije, tj. političkim zbivanjima unutar pojedinih balkanskih zemalja koje u našoj analizi posmatramo prvenstveno kao subjekte međunarodnih odnosa i glavne učesnike u delovanju regionalnog sistema.

1. Od Bečkog do Berlinskog kongresa – između načela legalnosti starih režima i novih ideja „slobodne nacije“

Dve viševjekovne carevine – Austrija i Otomansko carstvo, delile su početkom XIX veka gotovo u potpunosti balkanski politički i geografski prostor.¹³ Prvi srpski ustanak započeo je samo petnaest godina nakon Francuske buržoaske revolucije zasnovane na paroli o „slobodi, jednakosti i bratstvu“ celokupne francuske nacije. Napoleonovi ratovi proširili su duh buržoaske revolucije po celoj Evropi. Početak XIX veka je i na Balkanu nagovestio period dramatičnih međunarodnih i unutrašnjih promena u tada još pretežno feudalnim carevinama. Ustanci u Srbiji (1804, 1815), a zatim u Grčkoj (1820), kao i tursko-ruski ratovi (1806–1812, 1828–1829) doveli su (iznutra i spolja) u pitanje Otomansku imperiju, a posebno njen odnos prema hrišćanskim narodima koji su živeli pod vlašću sultana. Napoleonovi ratovi (1803–1815) i kasnije „proleće naroda“ (Revolucija 1848) predstavljali su ogromne izazove za austrijsku imperiju koji su u pojedinim momentima doveli u pitanje i opstanak hiljadugodišnje habsburške monarhije. Ipak, sukob između načela legalnosti starih režima i zahteva za promenama (revolucija), kolektivnom i individualnom slobodom i pravdom, završio se privremenom pobedom konzervativnih načela. Berlinski kongres (1814) i ono što je nakon njega sledilo (poput

¹² O regionalnoj saradnji na Balkanu videti: D. Lopandić, J. Kronja: *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, EPUS, Beograd 2010, str. 316 i literatura data u knjizi. O širem konceptu uticaja regionalnih organizacija u pravcu stvaranja tzv. „bezbednosne zajednice“ P. Simić, „Teorija „bezbednosne zajednice“ i širenje EU i NATO na Zapadni Balkan“, *Izazovi evropskih integracija*, 2011/15, 35–45.

¹³ Postojanje uskog pojasa venecijanske teritorije na Jadranu, odnosno „Ilirskih provincija“ kao dela Napoleonovog carstva, s jedne strane, kao i vazalnih otomanskih pokrajina Vlaške i Moldavije sa druge, ne menja mnogo u opštoj slici tadašnje bipolarne podele Balkana početkom XIX veka.

saveza „*Svete alijanse*“ između tri carevine) za oko pola veka odložili su formalno otvaranje nacionalnih, kao i „istočnog“ pitanja.¹⁴ Nereformisane imperije na Balkanu su se postepeno i delimično ipak povlačile pod spoljnim ili unutrašnjim pritiskom. Pojavili su se prvi oblici nacionalnih država. Od 1830. godine Srbija je postala autonomna pokrajina u okviru Otomanskog carstva (Vlaška i Moldavija su to bile još od ranije).¹⁵ Iste godine velike sile priznale su grčku nezavisnost. U Austrijskom carstvu, nacionalno pitanje (u prvom redu položaj Mađara ali onda i ostalih naroda) postalo je stalna politička tema, sve do Austro-ugarske nagodbe (1867), ali i nakon nje. Pariskim mirom (1856) kojim je završen Krimski rat potvrđene su granice Turske. Istovremeno, suverenitet sultana u nekim njegovim oblastima je pravno i suštinski relativizovan jer su po prvi put jednim međunarodnim ugovorom date evropske garancije za autonomiju Srbije, Vlaške i Moldavije.

2. Poredak Berlinskog kongresa: između nacionalne nezavisnosti i politike imperijalizma (1878–1918)

Nakon Bosanskog ustanka (1875), srpsko-crnogorsko-turskih ratova (1876 i 1877) i rusko-turskog rata (1877), Berlinski kongres 1878. godine, koji su organizovale velike evropske sile, najavio je novi balkanski poredak i delimično rešenje „Istočnog pitanja“.¹⁶ Na nekadašnjoj teritoriji Otomanskog carstva, uz Grčku, kao nezavisne države priznate su i Srbija, Crna Gora i Rumunija. Bugarska je dobila autonomiju. Politika imperijalizma velikih sila potvrđena je u praksi. Krhka stabilnost na Balkanu ostvarena je za zelenim stolom i pod nadzorom velikih sila. Granice su se povlačile u skladu sa odlukama u diplomatskim kancelarijama bez prevelikog vođenja računa o stanju u društvu ili o etničkom sastavu stanovništva u pojedinim oblastima. Austrija i Rusija su tokom nekoliko decenija nastojale da se dogovore oko podele uticaja na Bakanskom poluostrvu južno od Dunava, podelom interesnih sfera po liniji „zapad/istok“. Tako je Austrija okupirala Bosnu i Sandžak (formalno još osmanske provincije), a Srbiju je vezala za sebe „*tajnom konvencijom*“ – nekom vrstom ugovora o zavisnosti. S druge strane, Rusija je tretirala Bugarsku i prostor turske Carevine do Carigrada kao potencijalne oblasti sopstvenog uticaja, odnosno budućeg direktnog poseda. Ostale velike sile,

¹⁴ O Bečkom kongresu videti monumentalnu studiju A. Zamoyskog, *Rites of peace, The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*, Harper, London, 2007, p. 634; takođe i analizu Kisindžera u H. Kisindžer, *Diplomatija*, Verzal pres, Beograd, 1999, str. 59 i d.

¹⁵ O razvoju srpske državnosti videti: R. Ljušić, *Srpska državnost 19. veka*, SKZ, Beograd, 2008, str. 497; takođe i: *Istorija srpskog naroda*, knjige 5 i 6, SKZ, Beograd 1981; B. Popović, *Diplomatska istorija Srbije*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, str. 611; D. Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu, Iz istorije diplomatije Srbije 1804–1914*, Sl. glasnik, Beograd, 2010, str. 209.

¹⁶ O Istočnom pitanju videti: Ć. Popov, *Istočno pitanje i srpska revolucija 1804–1918*, SKZ, Beograd 2008.

a u prvom redu Velika Britanija i Francuska, odnosile su se prema Balkanu u skladu sa svojim globalnim interesima, a posebno u kontekstu njihovih odnosa sa Rusijom (a kasnije i sa Nemačkom).

Osim sučeljavanja velikih sila – imperija, u ovom periodu po prvi put dolazi, umesto saradnje, i do frontalnog sučeljavanja mladih balkanskih nacionalizama (sličan fenomen se prethodno desio u Austriji tokom mađarske revolucije 1848). Godine 1885. odigrao se prvi, kratkotrajni lokalni rat između dve balkanske nacije: Srbije i Bugarske, koji je najavio i buduće sukobe lokalnih činilaca oko podela teritorije, uticaja i vođstva na Balkanu. Bugarska, Srbija i Grčka će nastojati da prošire svoj uticaj na još neoslobođene teritorije evropske Turske (u prvom redu u Makedoniji). U narednim decenijama, balkanske „države–nacije“ u nastajanju doprinosiće i novim sukobima, poput Prvog i Drugog balkanskog rata. Sve one će – na različitim stranama – učestvovati u Prvom svetskom ratu koji je buknuo iz iskre nastale na Balkanu.

3. Versajski poredak – između malih nacionalnih država i hegemonizma velikih sila (1918–1939)

„Veliki (Prvi svetski) rat“ značio je kraj prisustva starih imperija na Balkanskom poluostrvu. Habsburška država je (poput nemačkog „Rajha“ i Rusije Romanova) nestala u istoriji. Smanjena Turska se mučno i zahvaljujući radikalnim Ataturkovim reformama pretvorila u modernu naciju–državu. Na balkanskom prostoru koji su nekada zauzimala dva carstva nastalo je ukupno šest država (ne računajući Mađarsku).¹⁷ Versajski ugovor, kao i prateći mirovni ugovori (Trijanonski i dr.) donekle su bili zasnovani na načelima „samoodređivanja naroda“ – jednom od četrnaest mirovnih principa američkog predsednika V. Vilsona.¹⁸

Ipak, malo je ko na Balkanu bio sasvim zadovoljan krajnjim rešenjima. Nestabilna ravnoteža između dve grupe država („revanšističke“ versus države *statusa quo*) održavala se putem uspostavljenih saveza: *Male Antante* („antimađarski savez“: Jugoslavija, Rumunija, Čehoslovačka) i *Balkanskog saveza* („antibugarski savez“: Jugoslavija, Grčka, Rumunija i Turska) koje je podržavala i nadzirala jedna evropska velika sila – Francuska. „Revanšističke“ države, na čelu sa Italijom (pored nje, tu su bile i Bugarska, Mađarska i Albanija) nastojale su da utiču na promene u odnosu snaga. Sa usponom nemačke moći tridesetih godina i kasnije, većina balkanskih država okrenula se novom evropskom hegemonu – nacističkoj Nemačkoj.¹⁹

¹⁷ Imajući u vidu položaj i delovanje Mađarske, praktično je nemoguće isključiti ovu zemlju iz analize balkanskog „podsistema“ međunarodnih odnosa.

¹⁸ O sklapanju Versajskog ugovora 1919. videti: M. MacMillan, *Peacemakers, Six Months that changed the World*, John Murrey ed., London 2001; takođe i: A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih, Politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, Beograd, 2004.

¹⁹ Osim već pomenute literature videti takođe: B. Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb, 1975, str. 199.

Umesto kraljevina Srbije i Grne Gore na Balkanu se pojavila nova država i važan geopolitički činilac – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim fikcija o „troimenom narodu“ nije dugo opstala. Pokazalo se da je Jugoslavija nasledila dosta problema sličnih onima koji su postojali kod višenacionalnih carevina.²⁰ U početku organizovana kao centralizovana zemlja, Jugoslavija je od 1939. godine otpočela transformaciju u složenu državu formiranjem autonomne „Banovine Hrvatske“. Ovaj proces mirne transformacije Jugoslavije u neku vrstu (kon)federacije, međutim, prekinut je aprilskim ratom 1941.

4. „Novi evropski nacistički poredak“ – Balkan po volji Firera

Iako nacistička Nemačka, odnosno Hitler, nisu na početku Drugog svetskog rata imali neki jasan plan za Balkan (Balkan je za Hitlera u prvom redu bio potencijalni prostor za obezbeđivanje sirovina i hrane za nemački Rajh), a posebno ne za Jugoslaviju, taj plan je stvoren nakon martovskog udara u Beogradu i šestoaprilskog rata 1941. Godine, i sproveden na sledeći način: umesto do tada centralne balkanske zemlje Jugoslavije koja je fizički uništena i podeljena – Nemačka i Italija podržale su stvaranje satelitskih država poput „Velike Hrvatske“ (NDH) i „Velike Albanije“ (pod italijanskom kontrolom).²¹ Uz njih, nemački sateliti Mađarska i Bugarska proširili su granice na račun jugoslovenskih teritorija, kao nagradu za savezništvo sa Nemačkom u napadu na Jugoslaviju. Nemačka je anektirala deo teritorije uz svoju granicu (današnje Slovenije), a slično je učinila i Italija (delovi Slovenije kao i Dalmacije). Smanjena Srbija južno od Dunava uz deo Banata („Nedićeva Srbija“), od koje su odvojene Makedonija (pripala Bugarskoj) i Crna Gora, u toku čitavog trajanja rata bila je pod direktnom nemačkom okupacijom. Crna Gora je ostala pod italijanskom okupacijom.

Kao apsolutni hegemon i arbitar u fašističkoj Evropi, Hitler je arbitrirao i u spornim graničnim pitanjima između svojih satelita, pa je tako 1940. odlučio da Rumunija prepusti Transilvaniju proširenoj Mađarskoj, poništivši time odredbe Trijanonskog ugovora. U svojim geostrateškim planovima Hitler je posebnu pažnju obraćao na područje Dunava, kao jednu od osovina „novog poretka“ u Evropi. Ratne okolnosti sprečile su da improvizovani i privremeni nacistički planovi o preoblikovanju Balkana uhvate korena.²²

²⁰ Upozorenje da će se Srbija, ako se bude suviše širila, naći u međunacionalnim problemima sličnim onim koje je imala Austrougarska davao je već u XIX veku Svetozar Marković, videti: *Srpske obmane*, Bigz, Beograd, 1973.

²¹ S. Pavlović, *Srbija, Istorija iza imena*, Clio, Beograd 2004, posebno poglavlje 7: „Srbija u paramparčad“, str. 172 id. Videti takođe: M. Mazower, *Hitler's Empire, Nazi Rule in Occupied Europe*, Penguin Books, 2009, p. 726; takođe i A. Trud, *Geopolitika Srbije*, Sl. glasnik, Beograd, 2007, str. 219. O nemačkoj politici u Drugom svetskom ratu videti i: Herman Nojbaheer, *Specijalni zadatak Balkan*, Sl. list, 2004.

²² J. Durand, *Le nouvel ordre europeen nazi 1938–1945*, Complexe, Bruxelles, 1990, p. 340.

5. Poredak nakon Drugog svetskog rata – Balkan u vreme Hladnog rata

Posleratni sistem u celoj Evropi do 1992. godine bio je karakterističan po podeli na dva suprotstavljena ideološka bloka.²³ „Čelična zavesa“ koja je delila Evropu i na neki način zamrzla podelu na „zapad“ i „istok“ kontinenta prolazila je i Balkanskim poluostrvom. Na Balkanu, dve države su bile članice NATO (Grčka i Turska), druge dve su pripadale Istočnom bloku (Bugarska i Rumunija), dok su socijalističke zemlje Albanija i Jugoslavija bile od kraja rata u savezu sa SSSR, ali su kasnije zadobile poseban status između dva bloka (Jugoslavija kao neutralna – nesvrstana zemlja, a Albanija kao saveznik Kine). Nakon Drugog svetskog rata, socijalistička Jugoslavija se transformisala u federaciju šest „republika“ (uz dve pokrajine koje su činile deo Srbije) teorijski autonomnih mini država–nacija koje su se dobrovoljno udružile.²⁴ Jugoslovenska federacija je dodatno ustavno transformisana 1963. i 1974. godine u pravcu veće (kon)federalizacije. Međutim, komunistički način upravljanja je donekle zamaglio veoma visok stepen ustavne decentralizacije Jugoslavije, koja se tokom osamdesetih godina XX veka nalazila u skoro stalnoj ekonomskoj, a zatim i političkoj krizi koja je na kraju dovela i do njenog raspada.²⁵

6. Balkan na početku XXI veka – u traganju za novim osnovama stabilnosti u okvirima evropske integracije i multilateralne saradnje

Kraj Hladnog rata, raspad istočnog bloka i federalne SFRJ, rat na prostoru Jugoslavije, kao i intervencija NATO 1999. godine u SRJ, Srbiji odnosno na Kosmetu, postavili su i pitanje traženja osnova i okvira za stabilizovanje balkanskog prostora u novim okolnostima. Na ruševinama SFRJ nastalo je šest međunarodno priznatih država.²⁶ Već decenijama, sve do danas, na delovima balkanskog prostora prisutne su međunarodne mirovne trupe i mirovne misije.²⁷

²³ Za ovaj period videti posebno: T. Judt, *Postwar, A History of Europe since 1945*, Penguin Books, London, 2005, p. 933.

²⁴ Ustav SFRJ od 1974. godine definiše republike kao „države zasnovane na suverenosti naroda“, videti: M. Jovičić, *Državnost federalnih jedinica*, Naučna knjiga, Beograd, 1992, str. 104. Pojedine republike su ustavno-teorijski bile „nacionalne države“ ne samo jednog, nego više naroda, poput na primer Hrvatske (gde su i Srbi pored Hrvata bili „konstitutivni narod“ sve do 1991) ili BiH (gde su sva tri naroda bila „konstitutivna“).

²⁵ O sudbini Jugoslavije videti: A. Đilas, *Osporavana zemlja*, Književne novine, Beograd 1990, str. 291. Prema Z. Đinđiću, Jugoslavija je bila „nezavršena država“ jer u njoj nije bilo moguće „sa sigurnošću utvrditi gde je ležište suvereniteta“, videti: M. Podunavac, „Strategija političkog radikalizma, filozofski testament Zorana Đinđića“, *Politika*, 21.4.2012, Kulturni dodatak, str. 5.

²⁶ Na Kosovu, jednostrano je proglašena nezavisnost koju nisu priznali ni Srbija niti većina zemalja u međunarodnoj zajednici.

²⁷ Na Kosovu su prisutne trupe NATO, a u BiH od 2004. godine deluje mirovna misija EU – EUFOR, pod nazivom „Althea“.

Ako posmatramo celokupan balkanski prostor, mogli bismo konstatovati da objektivno ne postoji država u regionu koja bi u novim uslovima eventualno igrala ulogu internog „hegemon“, odnosno nosioca stabilnosti,²⁸ niti je u ovom kontekstu moguće da jedna zemlja ostvari ulogu stalnog „lidera“, odnosno vođstvo unutar šire grupe.

Proces stabilizacije na ovom, politički još osetljivom području, u najvećoj meri zavisi od šireg stabilnog stanja u Evropi, a u prvom redu od položaja i delovanja Evropske unije (EU) kao neke vrste modernog „hegemon“, ili uslovno rečeno „demokratske post-moderne imperije“.²⁹ EU je je nakon prestanka sukoba na prostoru bivše Jugoslavije preduzela niz mera vojnog, političkog i ekonomskog karaktera u cilju prvo stabilizovanja (mirovna misija, mere poverenja i sl.), a onda i pridruživanja i integracije ovog prostora Uniji. Ove mere su, između ostalih, u kasnijoj fazi obuhvatale tzv. proces stabilizacije i pridruživanja, program evropskog partnerstva, finansijsku podršku obnovi regiona (programi CARDS i IPA), formiranje Pakta za stabilnost u jugoistočnoj Evropi, zaključenje sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, status kandidata i otvaranje pregovora o članstvu u EU sa pojedinim zemljama, itd. Putem ojačanog multilateralizma odnosno postepenim uključivanjem praktično celog Balkanskog prostora u evroatlanske integracije ostvaruje se i podrška izgradnji pravno čvrstih i funkcionalnijih „država-nacija“.³⁰ Pre članstva u EU, zemlje regiona su već uključene i u mnogobrojne okvire regionalne multilateralne saradnje (regionalne inicijative i organizacije), koji pružaju mogućnosti za jačanje međusobnog poverenja i unapređenje odnosa.³¹ Time se postepeno podiže

²⁸ O određenim ambicijama Turske u ovom pogledu videti: D. Tanasković, *Neoosmanizam, Povratak Turske na Balkan*, Sl. glasnik, Beograd, 2010.

²⁹ O teorijama povezanim sa objašnjenjem političkog fenomena Evropske unije videti, između ostalog: P. Andersson, *The New Old World*, Verso, London, 2009, p. 561; Dž. Vajler, *Ustav Evrope*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, p. 401; U. Beck, E. Grande, *Kozmopolitska Evropa*, IGI, Školska knjiga, Zagreb, 2006, str. 355; S. Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, Sl. glasnik, Beograd, 2007, str. 472; D. Šidanski, *U traganju za novim evropskim federalizmom*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002, str. 118; G. Morgan, *The Idea of a European Superstate*, Princeton, 2005, p. 212; E. Du Reau, *L’Idée d’Europe au Xxe siècle*, Ed. Complexe, Paris 1995, 371. R. Cooper govori o „novom evropskom poretku“ koji je rezultat nastanka EU kao „postmoderne imperije“ ili specifičnog „komonvelta“, videti: R. Cooper, *La Fracture des nations*, Danoel, Paris, 2003, posebno pp. 95–104.

³⁰ O politici proširenja i uticaju EU, posebno na Srbiju, videti: A. Kellermann et al (ed), *The Impact of EU Accession on the Legal orders of New EU Member States*, Asser Institute, The Hague, 2005, p. 465; A. Ott and K. Inglis, *Handbook on European Enlargement*, Asser Press, The Hague, 2002, p. 1116; S. Samardžić (prir.), *Srbija u procesu pridruživanja EU*, Sl. glasnik, Beograd, 2009, str. 289; M. Crnobrnja and A. Trbovic, *Impact Assesment of Serbia’s Accession*, FEFA, Beograd, 2009, p. 250; D. Lopandić, *Reforme EU, Zapadni Balkan i Srbija*, ECPD, Beograd, str. 92; S. Marković (ur.), *Evropa i Zapadni Balkan posle velikog proširenja*, IES, Beograd, 2005, str 250; D. Lopandić (prir.), *EU i Balkan: šta posle Soluna?*, Zbornik konferencijskih referata, Beograd, 2004, Evropski pokret u Srbiji i Friedrich Ebert Stiftung, CD izdanje.

³¹ V. E. Busek, B. Kune, *From Stabilisation to Integration, The Stability Pact for SEE*, Wien, 2010, p. 266.

nivo stabilnosti balkanskog regiona u tri koraka: stabilizacijom na terenu i jačanjem pravne države, zatim putem regionalnog multilateralizma između zemalja regiona, a na kraju uključivanjem u evropsku i/ili evroatlantsku integraciju. Članstvo u EU omogućava *evropeizaciju* i *transformaciju* državnih struktura i društava u zemljama kandidatima. U periodu 2004–2007. u EU su tako ušle, pored ostalih, i Mađarska, Slovenija, Rumunija i Bugarska, dok će Hrvatska postati članica 2013. godine. Trebalo bi takođe dodati i da su u periodu 1999–2009. u NATO između ostalih, uključeni i Mađarska, Slovenija, Bugarska, Rumunija, Hrvatska i Albanija (Crna Gora će u bližoj perspektivi takođe biti uključena u članstvo). Tako učesće zemalja Jugoistočne Evrope u produbljenoj integraciji (u pojedinim slučajevima i sa nadnacionalnim elementima) obezbeđuje dugoročno stabilnije odnose u regionu.

Zaključak

Pri razmatranju nekog međunarodnog sistema može se u prvom redu poći od pitanja koje se odnosi na ravnotežu međunarodne moći (između država)³² kao osnova stabilnosti. Drugim rečima, trebalo bi odgovoriti na pitanje da li su odnosi međunarodnih činilaca takvi da bi mogli potencijalno da izazovu sukobe ili rat, ili obrnuto – da doprinesu miru i saradnji? Kakve su okolnosti potrebne da se održi mir, a zatim i da se ostvare drugi unutrašnji i međunarodni ciljevi i uspostave određene društvene vrednosti kao što su postojanje unutrašnje stabilnosti i demokratije, omogućavanje razvoja i saradnje, obezbeđenje socijalne pravde, poštovanje ljudskih prava i slično?

U svakoj od šest istorijskih faza pomenutih u ovom tekstu relativna ravnoteža balkanskog sistema bila je privremena i u suštini obezbeđivana spoljnim delovanjem, odnosno uticajem velikih sila. Ako analiziramo tri nivoa stabilnosti koje smo naveli u početku ovog teksta (međunarodna/evropska, regionalna i unutrašnja/nacionalna) koji su u svakoj istorijskoj etapi bili *razlozi da obezbede ili da poremete* postojeći balkanski sistem, možemo konstatovati da su uzroci poremećaja koji su doveli do evolucije sistema, odnosno promene u odnosima snaga u svakoj od pređenih faza bili sledeći: 1. (sistem Bečkog kongresa): interni poremećaji (ustanci); 2. (sistem Berlinskog kongresa): interni (ustanci) i međunarodni (spoljna intervencija velikih sila); 3. (Versajski poredak): regionalni (balkanski ratovi) i međunarodni (svetski rat); 4. (Nacistički poredak): međunarodni (svetski rat); 5. (Hladnoratovski sistem): interni (slom socijalističkih režima) i međunarodni (raspad blokvske podele u Evropi). Ova analiza pokazuje da su činioци održanja ili remećenja

³² Za teorije rata i mira u kontekstu međudržavne ravnoteže videti: R. Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Calman-Levy, Paris, 1962, p. 790, posebno pp. 103–183. Trebalo bi se podsetiti napomene S. Jovanovića da je „država počela kao vojna zajednica“ i da „ma koliko se njeni zadaci u toku vremena množili i razvijali, država ostaje u osnovi vojna ustanova“, *O državi*, op. cit., str. 36 i 38.

(destabilizacije) dosadašnjih sistema na Balkanu u prvom redu imali opšti – međunarodni uzrok, a da su na drugom mestu po učestalosti bili interni razlozi u državama (neuspeh održanja unutrašnjeg društvenog i političkog sistema). Tek na trećem mestu konstatujemo uzroke destabilizacije sistema koji su imali regionalni karakter (tj. sukobe između regionalnih država, poput Balkanskih ratova). Možemo prema tome rezimirati da potencijalni uzrok sukoba ili (de)stabilizacije na Balkanu u načelu proizilazi od, prvo, međunarodne (u prvom redu evropske) situacije, zatim od interne stabilnosti država Balkana (poput procesa separatizma ili usled socijalnih pobuna i potresa), a tek na kraju i od karaktera regionalnih odnosa.

Kao i u ranijim periodima, najnovija transformacija regionalnih odnosa na Balkanu u XXI veku, koja ima odlike procesa *balkanizacije*, mogla bi biti sistemski nestabilna kao i bitno zavisna od spoljnih uticaja. Pod uslovom održanja relativne interne stabilnosti u svakoj od balkanskih država, dugoročnu ravnotežu, odnosno stabilnost balkanskim odnosima može u prvom redu obezbediti proces postepenog uključivanja u evropske strukture koje se mogu posmatrati i kao neka vrsta „*nadnacionalnog ili imperijalnog okvira*“ nacionalnim državama. Istorijska uloga Evropske unije, kao „bezbednosne zajednice“ i glavnog preduslova kojim se obezbeđuju dugoročni mir i stabilnost, odnosno sprečava rat, trebalo bi da se potvrdi i na Balkanu.

Naravno, stabilnost Balkana zavisi i od unutrašnje društvene i ekonomske situacije i izgradnje pravnih sistema u svakoj od država regiona. Stabilnost takođe zavisi i od prakse regionalne multilateralne saradnje između balkanskih zemalja, koja predstavlja jednu od elemenata u procesima *evropeizacije* nacionalnih država u Jugoistočnoj Evropi.

Bibliografija

1. Andersson, P., *The New Old World*, Verso, London, 2009, p. 561.
2. Aron, R., *Paix et Guerre entre les Nations*, Calman-Levy, Paris, 1962, pp. 103–183.
3. Beck, U., Grande E., *Kozmopolitska Europa*, IGI, Školska knjiga, Zagreb, 2006, str. 355.
4. Biboja, I., *Beda malih istočnoevropskih država*, IK Zorana Stojanovića, S. Karlovci, 1996, 119, str. 49.
5. Busek V. E., Kune B., *From Stabilisation to Integration*, The Stability Pact for SEE, Wien, 2010, p. 266.
6. Castellan, G., *Histoire des Balkans XIV–XX siecles*, Fayard, Paris, 1991, p. 531.
7. Cooper, R., *La Fracture des nations*, Danoel, Paris, 2003, pp. 95–104.
8. Crnobrnja, M., Trbović, A., *Impact Assesment of Serbia's Accession*, FEFA, Beograd, 2009, str. 250.
9. Davies, N., *Europe, A History*, Pimlico, London, 1996, p. 1365.
10. Du Reau, E., *L'Idée d'Europe au Xxe ciecle*, Ed. Complexe, Paris 1995, p. 371.
11. Durand, J., *Le nouvel ordre europeen nazi 1938–1945*, Complexe, Bruxelles, 1990, p. 340.

12. Duroselle, J. B., *Europe, A History of its Peoples*, Viking, London, 1990, p. 422.
13. Đilas, A., *Osporavana zemlja*, Književne novine, Beograd, 1990, str. 291.
14. Glenny, M., *The Balkans 1804–1999*, Granta Books, London, p. 726.
15. Hiks, S., *Politički sistem Evropske unije*, Sl. glasnik, Beograd, 2007, str. 472.
16. Hobsbawm, E., *The Age of Revolution 1789–1848*, Abacus, London, 2008, p. 414.
17. Hobsbawm, E., *The Age of Capital 1848–1875*, Abacus, London, 2010.
18. Hobsbawm, E., *The Age of Extremes 1914–1991*, Abacus, London, 2010, p. 627.
19. *Istorija srpskog naroda*, knjige 5. i 6. SKZ, Beograd, 1981.
20. Jovanović, S., *O državi, osnovi jedne pravne teorije*, BIG, Beograd, 1990, str. 32.
21. Jovičić, M., *Državnost federalnih jedinica*, Naučna knjiga, Beograd, 1992, str. 104.
22. Judt, T., *Postwar, A History of Europe since 1945*, Penguin Books, London, 2005, p. 933.
23. Kellermann, A., et al (ed), *The Impact of EU Acession on the Legal orders of New EU Member States*, Asser Institute, The Hague, 2005, p. 465.
24. Kisindžer, H., *Diplomatija*, Verzal pres, Beograd, 1999, str. 59.
25. Krizman, B., *Varijska politika Jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb, 1975, str. 199.
26. Lampe, J., *Balkans into Southeastern Europe*, Palgrave, London, 2006, p. 328.
27. Lopandić, D. (prir.), *EU i Balkan: šta posle Soluna?*, Zbornik konferencijskih referata, Beograd, 2004, Evropski pokret u Srbiji i Friedrich Ebert Stiftung, CD izdanje.
28. Lopandić, D., *Poslužiti svome dragom otečestvu*, Iz istorije diplomatije Srbije 1804–1914, Sl. glasnik, Beograd, 2010, str. 209.
29. Lopandić, D., *Reforme EU, Zapadni Balkan i Srbija*, ECPD, Beograd, str. 92.
30. Lopandić, D., Kronja J., *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, EPUS, Beograd, 2010, str. 316.
31. Ljušić, R., *Srpska državnost 19. veka*, SKZ, Beograd, 2008, str. 497.
32. MacMillan, M., *Peacemakers, Six Months that changed the World*, John Murrey ed., London, 2001.
33. Marković, S., *Evropa i Zapadni Balkan posle velikog proširenja*, IES, Beograd, 2005, str. 250.
34. Marković, S., *Srpske obmane*, Bigz, Beograd, 1973.
35. Matić B. (prir.), *Tajna Balkana*, SKC, Beograd, 1995, str. 87–118.
36. Mazover, M., *Balkan, Kratka istorija*, Aleksandria pres, 2003.
37. Mazower, M., *Dark Continent, Europe's Twentieth Century*, Penguin Books, London, 1998, p. 495.
38. Mazower, M., *Hitler's Empire, Nazi Rule in Occupied Europe*, Penguin Books, 2009, p. 726.
39. Mitrović, A., *Vreme netrpeljivih, Evropa 1919–1939*, SKZ, Beograd, 1974, str. 73.
40. Mitrović, A., *Vreme netrpeljivih, Politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, Beograd, 2004.
41. Morgan, G., *The Idea of a European Superstate*, Princeton, 2005, p. 212.
42. Nojbaher, H., *Specijalni zadatak Balkan*, Sl. list, 2004.

43. Ott, A., Inglis, K., *Handbook on European Enlargement*, Asser Press, The Hague, 2002, p. 1116.
44. Pavlović, S., *Srbija, Istorija iza imena*, Clio, Beograd, 2004.
45. Podunavac, M., „Strategija političkog radikalizma, filozofski testament Zorana Dindića“, *Politika*, 21.04.2012, Kulturni dodatak, str. 5.
46. Popov, C., *Istočno pitanje i srpska revolucija 1804–1918*, SKZ, Beograd, 2008.
47. Popović, B., *Diplomatska istorija Srbije*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, str. 611.
48. Samardžić, S. (prir.), *Srbija u procesu pridruživanja EU*, Sl. glasnik, Beograd, 2009, str. 289.
49. Simić, P., „Teorija „bezbednosne zajednice“ i širenje EU i NATO na Zapadni Balkan“, *Izazovi evropskih integracija*, 2011/15, str. 35–45.
50. Šidanski, D., *U traganju za novim evropskim federalizmom*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002, str. 118.
51. Tanasković, D., *Neoosmanizam, Povratak Turske na Balkan*, Sl. glasnik, Beograd, 2010.
52. Trud, A., *Geopolitika Srbije*, Sl. glasnik, Beograd, 2007, str. 219.
53. Vajler, Dz., *Ustav Evrope*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 401.
54. Zamoyskog, A., *Rites of peace, The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*, Harper, London, 2007, p. 634.

Duško LOPANDIĆ, Ph.D.

TWO CENTURIES LONG RESHAPING OF INTERNATIONAL RELATIONS - FROM EMPIRES TO EUROPEAN INTEGRATION -

ABSTRACT

Due to its favourable geostrategic position, from ancient times the Balkan region has been doomed to experience turbulent historical events. The great empires – Turkey, Austria and Russia had had their interests in this region. Under their rule, Balkan states gained various forms of autonomy, independence; they also entered conflicts and established cooperation among themselves. The culmination of cooperation was the creation of SFRY, which did not last long. Stability of the Balkans has always depended on external acting - the influence of great powers. Nowadays, the European Union plays the role of a modern mediator in making a balance and achieving stabilization in Balkan relations.

In this article, the author presents the two centuries long international relations in the Balkans and six major changes in the regional interstate system (the Congress of Vienna period; Congress of Berlin; Versailles Peace Treaty; European Nazi new order; the order after World War II and the Balkans at the beginning of the 20th century).

Key words: Balkans, national self-determination, eastern question, the Congress of Vienna, independence, Yugoslavia, European integrations, European Union, multilateral cooperation.

UDK: 338(729.1)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 18–27.
Izvorni naučni rad
Primljen: 20. april 2012.

Dobrica VESIĆ¹

Kuba – početak društvenih i privrednih reformi

SAŽETAK

Ekonomija Kube je, još uvek, pod centralnim nadzorom političke vlasti. U poslednjih nekoliko godina provedene su izvesne reforme radi smanjenja nelikvidnosti preduzeća i države, povećanja efektivnosti i efikasnosti privrednih subjekata i otklanjanja hronične nestašice hrane i još nekih osnovnih sredstava, odnosno roba široke potrošnje. Mada se ekonomija Kube bazira na državnom vlasništvu, privatno preduzetništvo uzima zamah. Turizam je postao jedan od glavnih izvora prihoda. U radu su analizirane sadašnje društvene i ekonomske prilike na Kubi sa akcentom na početak izvesnih reformskih poteza nakon poluvekovne izolacije i odsustva reformi.

Ključne reči: Kuba, reforme, privreda, turizam, nekretnine.

Uvod

U poslednjoj deceniji primećuju se elementi društvenih i privrednih reformi koji su zahvatili i ovo ostrvo pod poluvekovnim sankcijama velikog suseda i najrazvijenije svetske sile kao što je SAD. Bruto društveni proizvod Kube, u razdoblju 1989–1993. pao je za 35%, kao rezultat raspada SSSR, najvećeg kubanskog privrednog i trgovačkog partnera. Nakon laganog oporavka u sledećih nekoliko godina, do 2000. godine, BDP Kube povećan je za 6,3%, kao rezultat velikog uspona turizma. U poslednjoj deceniji upravo je turistička delatnost postala „lokomotiva društvenih i privrednih reformi“ koja ubrzava razvoj ostalih privrednih oblasti na Kubi. Međutim,

¹ Dr Dobrica Vesić, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: dobrica@diplomacy.bg.ac.rs.

Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, pod nazivom „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.“

privreda Kube još je pod embargom velikog broja zemalja, mada taj nivo sankcija popušta, što se pre svega odnosi na zemlje okruženja. Pa i pored pozitivnih pomaka lideri zemalja Severne i Latinske Amerike na samitu u Kolumbiji (april 2012) nisu uspeli da dođu do zajedničkog stava o učešću Kube na budućim skupovima.

Promene u privredi Kube

Kubanska ekonomija primila je devedesetih godina prošlog veka težak udarac raspadom Sovjetskog Saveza i ekonomskog bloka *Comecon*, s kojim je pretežno trgovala. Recentniji problemi vezani su za visoke cene nafte, recesiju u izvozu dobara poput šećera i nikla, štete prouzrokovane uraganima (šteta od samo jednog uragana Čarlija (*Charley*), procenjena je na oko milijardu dolara), oslabljen priliv turista u tom periodu, te uopšteno kolebljivo stanje svetske ekonomije. Međutim, krajem 2003, te početkom 2004. godine, porasli su i nivo turizma i cena nikla, a pojavio se i novi faktor pri oporavljanju kubanskog ekonomskog stanja – novčane pošiljke kubanskih Amerikanaca (što, po nekim procenama, čini gotovo tri procenta kubanske ekonomije). Kuba danas trguje sa gotovo svim svetskim zemljama (uključujući i SAD), no istovremeno su njeni dugovi npr. Francuskoj, Japanu i Nemačkoj, dosegli svote od nekoliko milijardi. Dugi niz godina, ali i u savremenim uslovima, kubanska privreda zasniva se na tri najvažnije privredne grane: poljoprivredi (duvan, šećer, limun), rudarstvu i turizmu. Glavni kubanski trgovinski izvozni partneri su Holandija, Kanada i Kina, a najviše se uvozi iz Venecuele, Španije i SAD. Iako je isključio mogućnost sprovođenja dalekosežnih tržišnih reformi radi oživljavanja zamrle privrede, kubanski predsednik Raul Kastro je na zasedanju Skupštine, održanom početkom avgusta 2011, izjavio da će uloga države u nekim sektorima biti oslabljena, a mnogo većem broju radnika biće dozvoljeno da osnuju vlastiti biznis, što podrazumeva otpuštanje stotina hiljada državnih službenika.² Uprkos tome što je očigledno nagovestio najveću reorganizaciju ekonomskog sistema Kube od revolucije 1959, Kastro je poručio da je socijalistički poredak „nepovratan“. S druge strane, velika prepreka za ubrzane društvene i privredne promenama na Kubi još uvek je izolacija zemlje.³

² Internet, [http://www.blic.rs/Vesti/Svet/269352/Menja se život na Kubi/komentari \(J. Stojković\), 03/08/2011](http://www.blic.rs/Vesti/Svet/269352/Menja_se_zivot_na_Kubi/komentari_(J.Stojković),_03/08/2011).

³ Na nedavnom samitu u Kolumbiji (april 2012), pored pitanja ekonomske saradnje, pokrenuto je i pitanje učešća Kube na samitima država Severne i Južne Amerike, na kojima ona do sada nikada nije učestvovala zbog protivljenja SAD. Barak Obama je rekao da komunističkom režimu u Havani nedostaje demokratsko pokriće da učestvuje na samitu, ali je domaćin, lider Kolumbije Huan Manuel Santos, ocenio da je neprihvatljivo da Kuba ne prisustvuje sledećem samitu. U današnjem svetu nema opravdanja za takav anahronizam, smatra predsednik Kolumbije. S druge strane, predsednik Ekvadora Rafael Koreja bojkotuje samit zbog odluke da se Kubi ne dozvoli učešće.

Turizam – vodeća privredna grana

Ekonomija Kube naglo se razvija zbog turizma koji se svake godine sve više povećava, zahvaljujući sve većem prilivu turista i sredstava koja ostavljaju. Turizam je sredinom devedesetih postao primarna grana ekonomije na Kubi. Mnogi zvaničnici iz Kube govore kako je turizam „srce kubanske ekonomije“, a turizam je jedna od glavnih preokupacija kubanske organizacije za razvoj. Oko 1,9 milion turista posetio je Kubu 2003. godine, što je ekonomiju obogatilo za 2,1 milijarde dolara. Većina turista dolazi iz Kanade i zemalja Evropske unije. U popularne turističke destinacije spadaju Varadero, Kajo Koko i Havana. U 2011. godini Kubu je posetilo 3,6 miliona turista sa ukupnim prometom od 4,8 miliona dolara.⁴ Brojne su mogućnosti za uživanje turista na Kubi.⁵

Administrativno uređenje na Kubi

Kuba je podeljena na četrnaest provincija, 169 opština i jednu specijalnu opštinu, tj. ostrvo Isla de Huventud.⁶

1. Isla de Huventud (*Isla de la Juventud*) je najveće ostrvo posle same Kube. Površina ovog ostrva je 3,056 km i leži 100 km jugozapadno od glavnog ostrva. Ono je specijalna provincija i najveće je od 672 ostrva u Karipskom arhipelagu. Ima oko 100.000 stanovnika. Najveći grad je Nueva Gerona na severu. Sve do 1978. godine ovo ostrvo zvalo se Isla de Pinos. Veliku površinu ostrva prekrivaju šume borova, koje predstavljaju glavne izvore industrije. Agrikultura i pecanje su takođe među glavnim izvorima

⁴ Kuba kao tropsko ostrvo proteže se na 750 milja i prekrasan je spoj brdovitih predela i ravnica. Tu se nalazi i preko dve stotine zaliva, te 289 suncem okupanih plaža koje mogu da budu predmet istraživanja. Glavne luke smeštene su u provincijama Sienfuegos, Havana, Manzanilo, Mariel, Matanzas, Nuevitas i Santjago de Kuba.

⁵ *San Cristóbal de la Habana* osnovan 1514. godine na južnoj kubanskoj obali, jedan je od najstarijih gradova u Americi. Njegove brojne četvrti turisti mogu istraživati danima, ali i noćima! *La Habana Vieja* („Stara Havana“) istorijsko je jezgro i srce grada. Nalazi se na istočnom rubu grada, a nudi uvid u brojne vile, crkve i zanimljive zgrade, kao i veliki broj muzeja, te druge atrakcije. Veoma je zanimljivo istraživati stare delove grada peške.

⁶ Internet, www.cuba.org.

privrednih prihoda. Ostrvo ima blagu klimu, ali je poznato da je često pod udarom oluja i uragana. Važi za popularnu turističku destinaciju, sa mnogo plaža i odmarališta. Pre embarga SAD prema Kubi, većinu zemljišta posedovali su Amerikanci.

2. Pinjar del Rio obuhvata jedan planinski venac, *Cordillera de Guaniguanico*, koji je podeljen na istočni *Sierra del Rosario* i zapadni *Sierra de los Organos*. Oni formiraju karakteristični prizor, brdovita polja limuna i ravne, plodne doline. Ova provincija se kompletno oslanja na gajenje duvana. Najbolji duvan koji se koristi za izradu ekskluzivnih kubanskih cigara gaji se na poljima San Huana i Martineza.

3. Grad Havana okružen je provincijom Havana. Po popisu iz 2003, ova provincija imala je 723.000 stanovnika. Drugi grad po veličini na Kubi je Guines. Ova provincija ima brojna naselja uz obalu i nekoliko manjih gradova koji se rangiraju među dvadeset do četrdeset najvećih gradova na ostrvu. Južni deo karakterističan je po močvarama i vlažnim površinama. U ovoj provinciji se prvenstveno proizvodi hrana, uzgaja stoka, gaje se krompir i voće. Za razliku od ostatka Kube, duvan i šećer igraju malu ulogu u njenoj ekonomiji.

4. *Ciudad de la Habana* je takođe jedna od četrnaest kubanskih provincija. Središte predstavlja grad Havana, koji je i glavni grad Kube.

5. Provincija Matanzas sa najvećim gradovima *Cardenas*, *Jovellanos* i glavnim gradom ove provincije Matanzasom. Druga po veličini provincija na Kubi uglavnom je prekrivena ravnom površinom sa najvišim vrhom Pan de Matanzas na samo 380 m nadmorske visine. Na severnoj obali nalazi se veći broj pećina. Od svih kubanskih provincija Matanzas je najviše industrijalizovan, sa izvorima nafte, rafinerijama, supertankerskim sposobnostima i dvadeset jednim mlinom za šećer koji obrađuju polja šećerne trske.

6. *Sienfuegos (Cienfuegos)* je najmanja provincija Kube. Ima slabo razvijenu ekonomiju i potpuno je zavisn od uzgoja i prerade šećerne trske. U ovoj provinciji takođe se nalaze i prelepi vodopadi. Glavni grad zove se Sienfuegos, kao i provincija, a osnovali su ga Španci 1819. godine. Ronjenje je veoma popularno. Postoji i veliki broj podvodnih pećina, atraktivnih za sve veći broj inostranih turista koji pristižu na Kubu.

7. *Villa Clara* bogata je brojnim pećinama, koralnim grebenima i peščanim plažama. Najviši vrh u provinciji je Alturas, na 464 m nadmorske visine. U ovoj provinciji smešten je veliki broj jezera koja se koriste za razne sportove, kao i za pecanje. Šećerna trska na koju se oslanja ekonomija ove provincije gaji se na severu, i tu postoji nekoliko velikih mlinova koji zapošljavaju veliki broj ljudi.

8. *Sancti Spiritus* je ujedno i glavni grad istoimene provincije. Drugi veći grad je Trinidad. Južna obala je ravničarska, ali je zapadna obala prekrivena planinama. Na jugozapadu rasprostranjene su močvare. Turizam je veliki izvor zarade, posebno stari grad Trinidad, koji je pod zaštitom zbog velikog broja zgrada iz kolonijalnog doba.

9. Provincija *Ciego de avila* je provincija koja je prvobitno bila deo *Camaguey*. Glavni grad je *Ciego de avila*, koji leži na glavnom auto-putu, a drugi veći grad je Maron. Između Marona i severne obale nalazi se nekoliko jezera, uključujući i *La Laguna de Leche* (Jezero mleka), nazvano tako zbog svoje bele boje koja podseća na mleko. To je i najveće jezero na Kubi. Ova provincija dobila je svoju nezavisnost 1975. godine za vreme vladavine Fidela Kastru.

10. *Camaguey* je najveća provincija na Kubi. Ovo je uglavnom ravničarski kraj, koji nema većih brda ili planina. Ovde postoji veliki broj pećina, među kojima je i omiljena pećina za pecanje u predelu Fidela Kastru. Provincija je bogata peščanim plažama, ali uprkos tome turizam je slabo razvijen. Ekonomija se zasniva na uzgoju stoke i preradi šećerne trske, za izvoz šećera.

11. *Las Tunas* se na južnoj obali otvara prema golfskoj struji. Ova oblast je vlažna i omogućava gajenje šećerne trske. U ovoj provinciji se takođe iuzgaja stoka. Najveći gradovi su Puerto Padre i Amancio. Ubrzani razvoj ove provincije počeo je 1975. godine.

12. Glavni grad provincije Granma je *Bayamo*. Ostali gradovi su Manzanilo i Pilon. Provincija je dobila ime po brodu „Granma“, koji su Če Gevara i Fidel Kastro sa svojim gerilcima koristili da dođu na ostrvo Kubu. Ova provincija bogata je istorijskim uspomnama koje podsećaju na kubansku revoluciju.

13. Holguin je jedna od najpopularnijih provincija. Ima nešto više od milion stanovnika. Obuhvata teritoriju od 9.300 km², od kojih je 25% prekriveno šumama. Ekonomija ove provincije oslanja se, uglavnom, na šećernu trsku i kafu. Bogata je još i niklom, rudom gvožđa (prerada u čelik), hromom i drugim rudama. Razvoj turizma počeo je tek nedavno.⁷

15. Gvantanamo je najistočnija provincija. Glavni grad je Gvantanamo, a drugi veći grad je *Baracoa*. Arhitektura i kultura Gvantanama znatno se razlikuje od ostatka Kube. Provincija je samo 80 km udaljena od Haitija. Gvantanamo ima i veliki broj imigranata sa Jamajke. Sever je prekriven kišnim šumama, dok je jug suv i na njemu raste veliki broj kaktusa.

Problemi u sprovođenju reformi

Predsednik Raul Kastro (79), koji je 2008. godine preuzeo vlast od starijeg brata Fidela (84), izjavio je „da je svestan da Kubanci očekuju mere koje će izvući zemlju iz duboke ekonomske krize i da će stoga ukinuti ograničenja prilikom izdavanja dozvola za osnivanje privatnih firmi“. On je upozorio da će neproductivni radnici državnog sektora morati da nađu drugi posao. „Moramo zauvek da se otarasimo shvatanja da je Kuba jedina zemlja na svetu u kojoj može da se živi bez rada“ – naglasio je Kastro i dodao da „niko neće biti ostavljen na cedilu“.⁸ Kastro je demantovao

⁷ Kolumbo je 27. oktobra 1492. prvi stigao na obale Holguina i rekao da je to „najlepša zemlja koju su ljudske oči ikada videle“.

⁸ Internet, www.cuba.org.

pisanje strane štampe o tome da planira ekonomske reforme po „kapitalističkom receptu“. Opšte smernice reformi usvojene su na kongresu Komunističke partije aprila 2011. godine, ali je od tada malo učinjeno. Vlada je do sada izdala dozvole za skoro dve stotine različitih delatnosti u privatnom sektoru, mada je Kastro istakao da nijedno veliko industrijsko preduzeće neće biti privatizovano. Kuba se, kao država, zaista nalazi u tranziciji ka novoj političkoj ekonomiji i društvu, a to je tranzicija u kojoj kubanski narod počinje da se afirmiše nalaženjem samostalnog zaposlenja – ocenio je Robert Pastor, profesor međunarodnih odnosa na Univerzitetu u Vašingtonu.⁹ Predviđena je i veoma radikalna mera: pojedincima će biti omogućeno da iznajmljuju, prodaju i kupuju stanove. Ipak, planovi da se otpusti možda čak i pola miliona radnika i nagoveštaj postepenog ukidanja mesečnih sledovanja namirnica zabrinula je mnoge Kubance koji jedva sastavljaju kraj s krajem i ne znaju kako će izdržavati nezaposlene rođake. Jierser Gonzales (35), službenik, kaže da će rado ostaviti državnu službu kako bi otvorio kiosk s hranom, ali ga brinu drugi. Trenutno, država zapošljava 95 odsto radne snage, nezaposlenost je 2010. godine iznosila 1,7 odsto i nije premašila tri odsto tokom osam godina, ali tom statistikom nije obuhvaćeno više hiljada Kubanaca koji ne traže posao jer je plata – u proseku 20 dolara mesečno – tako mala. Mnogi takođe dobijaju doznake od rođaka iz inostranstva, koje daleko premašuju prosečnu zaradu.¹⁰ Kubanski pezos (*peso cubano*) je zvanična valuta na Kubi (jedan pezos sastoji se od 100 centavosa), a to je jedna od dve zvanične valute (druga je kubanski konvertibilni pezos, međunarodni kod je CUP) koje izdaje Centralna banka Kube. U 2009. godini inflacija je iznosila 4,2% na godišnjem nivou.

Politička situacija na Kubi

Prva komunistička partija na Kubi osnovana je 1925. godine, pod imenom Narodna socijalistička partija. Jula 1961, dve godine nakon revolucije, spajanjem Narodne socijalističke partije, Kastrovog pokreta „26. jul“ i Revolucionarnog direktorijuma „13. mart“ osnovana je organizacija pod imenom „Integrisane organizacije“ (ORI), koja je krajem marta 1962. promenila ime u „Ujedinjena partija Kubanske socijalističke revolucije“ (PURSC), da bi oktobra 1965. godine bila organizovana Komunistička partija Kube, a za prvog sekretara nove partije izabran je Fidel Kastro. Tokom prvih petnaest godina postojanja, unutar partije aktivan je uglavnom bio samo Politbiro. Centralni komitet je brojao sto članova. Godine 1969, broj članova KP Kube bio je 55.000 ili 0,7% stanovništva. Nakon Prvog kongresa KP Kube 1975. godine, broj članova popeo se na 200.000, a organizaciona struktura partije je ojačala i

⁹ Internet, www.cubadebate.cu.

¹⁰ Na kubanskim drumovima se još može videti veliki broj američkih automobila iz pedesetih godina prošlog veka: „kadilaci“ i „bujaci“, mada su brojne i ruske „lade“, savremeni „pežoi“ ili „kije“, ali u vlasništvu države. Kubanci su, do sada, mogli da kupuju i prodaju vozila proizvedena pre revolucije 1959. godine. Raul Kastro je najavio zakon koji će omogućiti ljudima da kupuju i moderne automobile.

postala aktivnija. Do 1980. godine partija je imala 430.000 članova, a do 1985. njih 520.000. Tokom raspada SSSR, 1991. bio je održan Četvrti kongres partije. Preko tri miliona ljudi pre održavanja kongresa bilo je uključeno u rasprave o ulozi partije nakon promena u Istočnom bloku. Kongres je definisao KP Kube kao „partiju kubanskog naroda“, više nego kao „partiju radničke klase“. Bile su smanjene zabrane po kojima član partije ne sme da bude vernik. Uz Karla Marksa i Vladimira Iljiča Lenjina, kubanski nacionalni junak Hose Marti takođe je slavljen kao revolucionar kubanskih komunista. Partija je dozvolila manje ekonomske reforme, koje su obustavljene do Petog kongresa 1997. godine. Na Petom kongresu dozvoljeno je veće ulaganje u razvoj turizma. Vodeća tela partije do 1991. bila su Politbiro i Sekretarijat, koji su tada spojeni. Od tada Politbiro KP Kube ima preko dvadeset članova. Na Petom kongresu 1997, broj članova Centralnog komiteta smanjen je sa 225 na 150 članova. Broj članova partije do Šestog kongresa 2011. godine bio je oko 800.000. Nakon povlačenja Fidela Kastru iz partije i kubanske Vlade 2008, njegov brat Raul Kastro postao je novi sekretar partije 2011. Omladinsko krilo KP Kube zove se Savez komunističke omladine (*Unión de Jóvenes Comunistas*, UJC). Ova organizacija organizovana je po uzoru na sovjetski Komsomol. Unutar UJC deluje Pionirska organizacija „Hose Marti“.¹¹ Za razliku od vladajućih komunističkih partija u Aziji, poput KP Vijetnama ili KP Kine, Komunistička partija Kube ostala je verna marksizmu-lenjinizmu i socijalizmu sovjetskog tipa. KP Kube je podržavala mnoge revolucionarne pokrete u Latinskoj Americi, poput ELN u Kolumbiji, FMNL u El Salvadoru, Sandinista u Nikaragvi i Pokreta „Nju džul“ u Grenadi. Članovi partije takođe su imali velikog učešća i u pomaganju oslobodilačkih pokreta u Africi. Kubanski dobrovoljci su u Angoli učestvovali u bici kod Kuito Kuanavalea.¹² Posledica bitke bio je mirovni sporazum i sticanje nezavisnosti Namibije od južnoafričke vlasti.¹³ Partija je u velikoj meri smanjila podršku mnogim pokretima nakon raspada SSSR, ali je zadržala praksu upućivanja velikog broja kubanskih lekara, poljoprivrednih tehničara i ostalih stručnjaka u nerazvijene zemlje Afrike i Azije. U poslednje vreme, KP Kube uspostavila je prisne odnose sa glavnim levičarskim vođama Latinske Amerike Hugom Čavezom i Evom Moralesom.

Kuba ide prema kapitalizmu

Dve decenije nakon pada Berlinskog zida, Kuba ostaje jedna od malobrojnih zemalja širom sveta u kojima je komunizam i dalje na snazi, navodi britanski *Economist*. Na Kubi je, u međuvremenu, počela značajna promena – zemlja je krenula prema kapitalizmu, a to će imati velike posledice po Ameriku, ali i ostatak Latinske Amerike.¹⁴ Pomenuti put, navodi

¹¹ Raul Castro to lead Cuba's Communist Party by Shasta Darlington, *CNN*, April 19, 2011.

¹² Michael Evans, Secret Cuban Documents on History of Africa Involvement, Internet, gwu.edu, 13/12/2011.

¹³ South Africa Namibia Independence War 1966-1988, Internet, onwar.com, 13/12/2011.

¹⁴ *The Economist*, London, UK, 02.03.2012.

Ekonomist, biće užasno spor. U tom jednopartijskom sistemu nije dopušteno neslaganje – na desetine protivnika režima uhapšeno je uoči predstojeće papine posete Kubi. Skeptici će priznati da je Fidel Kastro malo otvorio ekonomiju zemlje ranih devedesetih, nakon kolapsa SSSR i povlačenja njegove pomoći, samo da bi je zatvorio čim je u venecuelanskom lideru Ugu Čavesu našao svog novog dobročinitelja. Međutim, čini se da je ovoga puta drugačije. Jasno je da je Raul Kastro, mada nije demokrata, praktičniji od svog brata. On priznaje da vreme ističe za njihovo ostrvo. Populacija se smanjuje i stari, ekonomija je beznadežno neproduktivna a država više ne može da plaća socijalne usluge na koje je Kuba nekada bila ponosna.

Promene koje je Raul Kastro uveo gotovo sigurno su nepovratne. Veliki deo kubanske poljoprivrede je, u stvari, privatizovan. Otprilike trećina radne snage Kube biće do 2015. prebačena u privatni sektor. Osim zapošljavanja drugih, Kubanci sada mogu da kupuju i prodaju kuće i automobile, čak je i naglo porastao broj mobilnih telefona i kompjutera na ostrvu. Ovo izgleda kao prekretnica poput revolucije Denga Sjaopinga u Kini. Ipak, postoje prepreke za reforme. Birokrate strahuju da će izgubiti moć i privilegije, obični građani strahuju od rasta cena. Narodno protivljenje nateralo je Kastru da odustane od predloga da se ukinu „librete“, knjižice koje Kubancima omogućavaju određenu pomoć u prehrambenim proizvodima. Međutim, presporo kretanje jednako je pogubno za Kastrove reforme koliko i prebrzo kretanje. Kubanci nisu srećni. Njihove škole i bolnice nisu dobre kao što su bile. Nejednakost u prihodima sada postoji zbog onih koji su na vlasti. Vlada ogorčenost jer funkcioneri mogu sebi da priušte stvari koje su uskraćene svima drugima. Pojačavši nadu Kubanaca u promene, Raul Kastro hitno mora da stvori dobitnike od procesa reformi – a to znači da mora da nastavi napred. Malim preduzećima mora se omogućiti da prerastu u srednja ili velika. Strane investicije trebalo bi da budu dobrodošle. A uz „librete“ bi trebalo da dolazi i pomoć namenjena siromašnima. Predstavnicima na Sedmom kongresu kubanske Komunističke partije prihvatili su program reformi i otvaranja koji je predložio predsednik Raul Kastro „nadograđujući“ socijalistički model koji je na snazi na Kubi već pola veka.

Svih hiljadu zastupnika kongresa glasalo je na plenarnoj sednici za plan koji sadrži tristotinjak mera vezanih za otvaranje privatnog sektora, smanjenje zapošljavanja u javnom sektoru za gotovo milion radnih mesta, smanjenje državne pomoći, samozapošljavanje, oblike samoupravljanja u preduzećima, poreznu reformu i decentralizaciju državnog aparata.

Ove reforme predstavljaju najveću promenu u kubanskoj ekonomiji sovjetskog tipa u poslednjih nekoliko decenija i trebalo bi da omoguće privatnu inicijativu, više autonomije državnim kompanijama, smanjenje javne potrošnje i ohrabrivanje stranih ulaganja.

BBC prenosi da će Kuba u okviru ekonomskih reformi dozvoliti ljudima da kupuju i prodaju svoje kuće, prvi put od komunističke revolucije 1959. godine. Tokom poslednjih pedeset godina, Kubanci su svoje kuće samo mogli da prenesu svojoj deci kao nasleđe ili da ih zamene kroz komplikovan i često korumpiran sistem. Socijalizam se, međutim, ne dovodi u pitanje. Sa

„preterano centralizovanog” ekonomskog modela, preuzetog od SSSR sedamdesetih godina, Raul Kastro namerava da povede Kubu na put složene ekonomije, uvodeći pravila tržišta ali uz sačuvano „nasleđe socijalizma”. Raul Kastro namerava da vodi taj proces malim koracima i „bez žurbe”, javljaju kubanski mediji. Raul je na otvaranju četvorodnevno kongresa predložio da mandat kubanskim političarima bude ograničen na dva perioda od po pet godina. Na kongresu je izabrano partijsko rukovodstvo, prvi i drugi sekretar, članovi Centralnog komiteta i Političkog biroa. Predsednik Kube Raul Kastro izabran je za prvog sekretara kubanske Komunističke partije, dok njegov stariji brat i vođa revolucije Fidel Kastro nije u vođstvu partije prvi put otkad je ona nastala pre 46 godina. Upkos nadanjima da će na kongresu Komunističke partije na važne funkcije doći mlađa generacija lidera, Raul Kastro (80) je najavio da će Hose Ramon Makado Ventura (80) biti na drugoj funkciji po značaju u partiji, a na trećoj Ramiro Valdes (78). Nekoliko mlađih političara izabrano je u petnaestočlano vođstvo kubanskih komunista, ali na niže funkcije. „Raul je znao da danas neću prihvatiti formalnu ulogu u partiji”, naveo je Fidel Kastro u članku koji je početkom aprila 2012. objavljen na portalu cubadebate.cu, misleći na svog brata Raula Kastru i svoje odsustvo sa partijskog kongresa. Kastro je u članku naveo da je potrebna nova generacija koja će ispraviti greške prošlosti, kako bi obezbedila opstanak komunističkog sistema kada ode sadašnja generacija lidera.

Zaključak

Pod uticajem brojnih faktora, pre svega iz međunarodnog političkog i ekonomskog okruženja, dugo zatvoreno društvo na Kubi počelo je da se menja. Promene se odnose na privredu situaciju, dok zvaničnici naglašavaju da neće biti političkih promena. Kubanci su počeli da ulažu novac u nekretnine i ta pojava registrovana je ne samo u Havani, već i u drugim gradovima te karipske zemlje. U pitanju je razvoj privatnog preduzetništva i smanjenje državne kontrole nad posustalom ekonomijom.

Bibliografija

1. Internet, [http://www.blic.rs/Vesti/Svet/269352/Menja se život na Kubi/komentari \(J. Stojković\), 03/08/2011.](http://www.blic.rs/Vesti/Svet/269352/Menja_se_život_na_Kubi/komentari_(J._Stojković)_03/08/2011)
2. Internet, www.cubadebate.cu
3. Internet, www.cuba.org.
3. Michael Evans, Secret Cuban Documents on History of Africa Involvement, Internet, gwu.edu, 13/12/2011.
4. Raul Castro to lead Cuba's Communist Party by Shasta Darlington, *CNN*, April 19, 2011.
5. South Africa Namibia Independence War 1966-1988, Internet, onwar.com, 13/12/2011.
6. *The Economist*, London, UK, 02.03.2012.
7. Internet, www.wikipedia.org.

Dobrica VESIĆ, Ph.D.

CUBA - THE BEGINNING OF SOCIAL AND ECONOMIC REFORMS

ABSTRACT

The economy of Cuba is still under the central supervision of the political authorities. In recent years, some reforms have been implemented to reduce the insolvency of companies and countries, increase effectiveness and efficiency of companies and eliminate chronic food shortages as well as some other fixed assets and consumer goods. Although the Cuban economy is based on state ownership, private entrepreneurship is on the rise. Tourism has become one of the main sources of income. The paper analyzes the current social and economic conditions in Cuba with emphasis on the beginning of certain reform measures after a half of century isolation and a lack of reforms.

Key words: Cuba, reforms, economy, tourism, real estate.

UDK: 327(477)“2010/2012”
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 28–38.
Izvorni naučni rad
Primljen: 12. januar 2012.

*Dragan PETROVIĆ*¹

Ukrajina u periodu predsedničkog mandata Viktora Janukoviča 2010–2012.

SAŽETAK

U radu se daje analiza političke i društvene situacije u Ukrajini u poslednje dve godine kada je na vlasti predsednik Viktor Janukovič, a i njegova Partija regiona ima većinu u Parlamentu i Vladi. Dolazak Janukoviča na vlast označio je kraj perioda dominacije nosioca tzv. „narandžaste revolucije“ 2005–2010. koji je Ukrajini doneo političku nestabilnost i ekonomsku slabost. Nasuprot tome, u ove dve godine, Janukovič je uspeo da izvesno poboljša ekonomsku situaciju u zemlji, umiri političke i društvene sukobe, a geopolitički balansira između Rusije i EU. I pored svega toga, Ukrajina ima niz problema i izazova, koji utiču na to da situacija u zemlji i dalje nije do kraja stabilna i pored izraženog napretka u prethodne dve godine. U radu se posmatra i mogućnost produblivanja tradicionalno prijateljskih ukrajinsko-srpskih odnosa, te snaženje privredne razmene Ukrajine i Srbije u poslednje dve godine.

Ključne reči: Savremena Ukrajina, predsednik Viktor Janukovič, smirivanje političkih sukoba, izazovi u budućnosti, Ukrajina i Srbija.

Uvod

Prošlo je dvadeset godina od nestanka SSSR, što podrazumeva i stvaranje i egzistenciju nezavisne države Ukrajine. Ukrajina se u ove dve decenije nezavisnosti suočila sa nizom izazova, pre svega u unutrašnjopolitičkom domenu, od kojih su najizraženiji: relativno spor ekonomski rast, prožet i periodima privrednog zastoja i kriza, uslovna politička stabilnost, takođe

¹ Dr Dragan Petrović, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: dpetro5@open.telekom.rs.

Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru „Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, pod nazivom Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.“

prožeta pojedinim periodima nestabilnosti i čak kraćih kriza, te socijalno raslojavanje u odnosu na raniji sovjetski period egalitarizma. U spoljnopolitičkom domenu Ukrajina se načelno otvarala prema Zapadu, što je uz variranje intenziteta tog otvaranja i saradnje konstanta njene politike, s tim da se po tom pitanju čuvala politička i vojna neutralnost. Sa druge strane Ukrajina je članica ili posmatrač u okviru niza integracionih procesa na postsovjetskom prostoru, što je uslovlenio i civilizacijskim, etničkim i istorijskim prilikama. Međutim, za ove dve decenije zvanični Kijev je menjao svoj suštinski odnos prema Rusiji i integracijama na postsovjetskom prostoru, i to od samo načelnog i krajnje uzdržanog (u periodima predsednikovanja Kravčuka i Juščenka) do sadržajnijeg i dubljeg, kakav je postojao u vreme dva mandata predsednika Kučme i kakav se sada razvija u periodu mandata predsednika Viktora Janukoviča.

Unutrašnjopolitička situacija u zemlji

Nakon niza političkih napetosti i sukobljavanja prevashodno na unutrašnjopolitičkoj sceni prethodnih godina, u periodu nakon preuzimanja vlasti predsednika Viktora Janukoviča, nove Vlade Azarova i većinom u njoj koju čini Partija regiona početkom 2010, dolazi do potonjeg smirivanja situacije u zemlji sve do današnjih dana.

Već nakon formiranja Vlade Nikole Azarova marta 2010. koju su činile Partija regiona kao njen nosilac, te Komunistička partija i Blok Litvina, Janukovič kreće u sređivanje unutrašnjopolitičke situacije u zemlji, ali i u okruženju. Potpisivanjem sporazuma sa Rusijom o produženju stacioniranja ruske crnomorske flote u Sevastopolju tokom sledeće tri decenije, popuštanja stega u pravcu upotrebe na lokalnom nivou ruskog jezika u onim oblastima gde je ruskojezičko stanovništvo činilo većinu, te ukidanja odredbi o posebnom statusu nacističkih kolaboranata iz Drugog svetskog rata, Janukovič otvara novu eru prijateljstva sa Rusijom, u odnosu na prethodnu epohu vladavine „narandžastih“. Važan potez u tom pravcu je zamrzavanje svih daljih aktivnosti u pravcu vojno-blokovskog opredeljenja, odnosno Ukrajina je potvrdila svoju neutralnost, što je konkretno značilo zaustavljanje daljeg približavanja NATO-paktu. Ovakav stav daje načelno mogućnost Ukrajini da, uprkos proklamovanoj vojnoj neutralnosti, zadrži neki oblik spoljne saradnje i sa Partnerstvom za mir čiji je član, sa NATO paktom sa jedne strane, i sa ODKB i ŠOS, kao i drugim oblicima bezbedonosne saradnje na postsovjetskom prostoru sa druge strane.

Lokalni izbori u Ukrajini održani 31. oktobra 2010. potvrdili su trend uspostavljanja mirnije atmosfere u društvu i većeg poverenja u postojeće institucije sistema, kao i među samim akterima političkog nadmetanja, koji je u toku nakon predsedničkih izbora održanih početkom iste 2010. godine.² Političke stranke, grupe građana, koalicije, čak i pojedinci, izašli su

² Dragan Petrović, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010, str. 3–192.

na izbore za oblasne i gradske parlamente, kao i za mesta gradonačelnika naselja sa statusom grada.³

U odnosu na ranije izbore došlo je do izvesnih promena u nastupu pojedinih koalicija i stranaka. Tako je Blok Julije Timošenko (BJT) koji je u nizu poslednjih parlamentarnih izbora, uključujući i nastup Timošenkove na predsedničkim izborima, zauzimao po broju osvojenih glasova redovno drugo mesto iza Partije regiona, ovog puta nastupio u sasvim drugom sastavu i sa novim imenom. Deo subjekata koalicije koju je činio BJT nastupio je sada samostalno ili u drugom koalicionom sastavu, dok su se sa druge strane priključile tek neke druge manje stranke i organizacije. Koalicija je dobila naziv „Batkovščina“ i njen lider je ostala Julija Timošenko. Prvi put na izborima tada su nastupile novoformirane političke stranke već istaknutih političara. To je Silna Ukrajina, Sergeja Tigipka, i Front promena Arsena Jacenjuka koji su na proteklim predsedničkim izborima osvojili treće i četvrto mesto. Istaknuti ukrajinski bokser i biznismen Kličko nastupio je na ovim izborima sa svojom strankom Udar, istina sa daleko manjim mogućnostima od stranaka Tigipka i Jacenjuka. Dok je Tigipko po programu i uticaju pre svega u samom političkom centru, sa možda tek nešto većim geografskim uticajem na istoku u odnosu na zapadni deo zemlje, Jacenjuk je karakteristični predstavnik zapadnoukrajinskog koncepta. Kličko je najveći uticaj ostvario upravo u centralnim oblastima, pre svega u Kijevu i drugim pridneparskim oblastima. Naša Ukrajina bivšeg predsednika Juščenka nastupila je samostalno, baš kao i njen bivši koalicioni partner Narodna samoodbrana. Najveći favorit na izborima, čak više nego što je to bila i u protekloj deceniji, je vladajuća Partija regiona. „Regioni“ su sredinom 2010. učlanili i svog milionitog člana, bitno ojačali stranačku infrastrukturu i na zapadu zemlje, i izvesno pojačali uticaj u medijima. Sa druge strane, kijevski mediji su i dalje pretežno ostali opozicioni i kritični prema aktuelnoj vlasti i samoj Partiji regiona.⁴

Na lokalne izbore izašlo je nešto preko 50% upisanih birača, što je izvesno manja izlaznost od očekivane, ali u granicama proseka za ovaj nivo parlamentarne demokratije u Ukrajini. Najveći pobednik izbora je svakako Partija regiona koja je na taj način kompletirala 2010. kalendarsku godinu, kao sezonu svog najvećeg uspeha. Posle pobede Janukoviča početkom godine u trci za predsednika republike, te potonjeg formiranja nove koalicione vlade

³ Izbori nisu održani samo u gradovima Kijevu i Ternopolju, budući da su tamo ranije konstituisane nove gradske vlasti, ali su održani u obe ove oblasti (ne računajući ova dva grada).

⁴ Kijevski mediji svoje favorite imaju uglavnom u predstavnicima bivše vlasti u Timošenkovoj, Juščenku, a od novih uticajnih političara to se može reći za Jacenjuka. Kako je Ukrajina velika zemlja sa većim brojem gradova od po milion i više stanovnika, medijska mreža je veoma sofisticirana i razvijena, ali mesto Kijeva kao prestonice i najvećeg grada u zemlji i dalje ima centralnu ulogu. Tako Partija regiona ostaje i dalje delom u medijskom hendikepu zbog svog statusa u kijevskim medijima. Čak i sam Janukovič kao predsednik svih Ukrajinaca, nije stekao posebnu naklonost u vodećim kijevskim pisanim medijima kao što su *Union*, *Glavport*, *Kijevske novosti* i dr.

na čelu sa Partijom regiona i njenim visokim funkcionerom Nikolom Azarovim kao novim premijerom, „regioni“ su i na lokalnim i municipalnim izborima ostvarili novi uspeh. Partija regiona je od 25 administrativnih oblasti Ukrajine u čak 18 osvojila prvo mesto, od čega u 12 ima samostalnu apsolutnu većinu, dakle može samostalno da vrši oblasnu upravu. Geografski posmatrano, „regioni“ su ponovili dosadašnju dominaciju u devet administrativnih oblasti jugoistočne Ukrajine. Tako je u Luganskoj oblasti dobijeno 85% mesta u oblasnom parlamentu, u Zaporozju 74%, na Krimu 80%, u Donjecku 92%. Apsolutnu vlast Partija regiona je ostvarila i u drugim administrativnim oblastima jugoistočne Ukrajine, kao što su Dnjepropetrovska, Harkovska, Hersonska, Nikolajevska, Odeska oblast i oblasni grad Sevastopolj (grad sa posebnim administrativnim statusom, koji još ima u Ukrajini samo prestonica Kijev). Na ovom području „regioni“ su ostvarivali prednost i na ranijim parlamentarnim i predsedničkim izborima, ali sada je osvojena apsolutna ili relativna većina i u oblastima centralnog dela zemlje, kao i u tri administrativne oblasti severoistoka, gde su ranije prednost imale druge političke stranke. Apsolutnu premoć Partija regiona ostvarila je u Sumskoj, Kirovogradskoj i Čerkaskoj administrativnoj oblasti, dok je ponajveći uspeh ostvaren trijumfom u Kijevskoj oblasti, što joj do sada nikada nije pošlo za rukom. Relativnu većinu, odnosno pojedinačno posmatrano najviše mandata i mogućnost formiranja koalicione vlasti Partija regiona ostvarila je u još pet administrativnih oblasti i to – Žitomirskoj, Poltavskoj, Černigovskoj, Vinickoj i Černovickoj oblasti. Čak i u zapadnim oblastima Partija regiona je ostvarila do sada još neostvarene rezultate. U tri oblasti koje čine Galiciju – Lavovskoj, Ternopoljskoj i Ivano-Frankovskoj, ostvarena su treća mesta, istina sa bitno manje dobijenih glasova od tu vodeće partije Slobode. U Zakarpatskoj oblasti osvojeno je drugo mesto iza regionalnog saveza Jedinog centra.⁵ Kada su u pitanju mesta gradonačelnika tu je Partija regiona ostvarila uspeh u 115 slučajeva od oko 175 naselja sa statusom grada, ali i u samo 11 od 25 oblasnih centara.⁶

Batkovščina koju predvodi Julija Timošenko zabeležila je slabije rezultate nego BJT poslednjih godina, a nešto bolji rezultati su postignuti u nadmetanju za gradonačelnike. Naša Ukrajina je postigla katastrofalno slabe rezultate što je novi izborni udarac za partiju bivšeg predsednika Viktora Juščenka. Stranke Tigipka i Jacenjuka – Silna Ukrajina i Front promena ostvarile su u svom debiju solidan rezultat, ali ipak izvesno slabiji nego što su njihovi lideri to postigli iste 2010. godine kao predsednički kandidati, kada su osvojili treće i četvrto mesto. Tigipko je postigao očekivano najbolje rezultate u centralnom delu zemlje i tek nešto bolje na istoku nego u zapadnim oblastima.⁷ Jacenjukova stranka je prema

⁵ 75% birača podržalo je na lokalnim izborima Partiju regiona, Internet, <http://kp.ua/daily/121110/252855/>.

⁶ Internet, <http://www.unian.net/rus/news/news-405442.html>.

⁷ Veliko iznenađenje je pobjeda kandidata Silne Ukrajine za gradonačelnika Lucka na krajnjem severozapadu zemlje.

očekivanju postigla dobar rezultat u zapadnim oblastima. Međutim u tri oblasti koje čine Galiciju – Lavovskoj, Ternopoljskoj i Ivano-Frankovskoj trijumfovala je nacionalistička partija Sloboda, čiji je lider Oleg Tjaginbuk na predsedničkim izborima dobio znatno manje glasova. Istina, partija Sloboda van Galicije nije imala znatnijeg uspeha sem u manjoj meri u drugim oblasima zapadne Ukrajine, ali je i ovo za nju veliki uspeh. Komunistička partija je i ovog puta postigla solidan rezultat, najviše tradicionalno u istočnim oblastima zemlje.⁸ Manje političke stranke kao što su Morozovi socijalisti i Litvinova koalicija postigli su skroman bilans na ovim izborima, međutim ne toliko loš da bi se mogao nazvati porazom.

Najzad, ovo je bila velika proba za parlamentarne izbore, koji se očekuju u drugoj polovini 2012. godine. Nakon rešenja ustavnog suda politički sistem u Ukrajini ponovo ima naglašenu ulogu predsednika države, ali Parlament (Vrhovna rada), Vlada i premijer i dalje imaju značajnu ulogu. Otuda nakon rezultata lokalnih izbora većina analitičara u Ukrajini smatra da je Partija regiona veliki favorit da već na sledećim parlamentarnim izborima osvoji toliko mandata da bez problema samostalno ili eventualno sa svojim najbližim partnerom (partijom komunista ili kako je nazivaju Kompartijom, na čijem je čelu praktično od osnivanja Pjotr Simonenko) formira većinu u Vrhovnoj radi. Kako sadašnju vlast čini trijumvirat u kojem je osovina Partija regiona uz učešće u vladi i komunista i Bloka Litvina, što ukupno čini tek nešto iznad minimuma potrebnog za većinu, pretpostavka je da bi novi parlamentarni izbori „regionima“ dali lagodniju mogućnost vladanja. Postoji i mogućnost šire koalicije, recimo da u vlast uđe i novoformirana stranka Silna Ukrajina čiji je lider Tigipko u postojećoj vlasti vicepremier.

Sa druge strane, prestrojavaju se i opozicione stranke. One su formirale širi opozicioni front u koji su ušle stranke Naša Ukrajina, Narodna samoodbrana, Batkoviščina, Kličkova stranka i neki drugi manji pokreti i partije.⁹

Osuda na zatvorsku kaznu Julije Timošenko izazvala je dosta reakcija u zemlji, ali i u svetu. Kada je u pitanju ruskojezičko stanovništvo koje obuhvata blizu polovine čitave populacije zemlje, ono je samo delimično zadovoljno minimalnim poboljšanjima u pravcu upotrebe ruskog jezika, u odnosu na Janukovičeva predizborna obećanja da će ruski jezik biti drugi službeni jezik u zemlji, i to makar u njenoj istočnoj polovini. Rusinski problem na krajnjem zapadu zemlje je primiren, ali ne i do kraja razrešen.¹⁰

⁸ Internet, <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2010/11/11/5563105/>.

⁹ Internet, <http://mignews.com.ua/ru/articles/50265.html>.

¹⁰ Zvanična Ukrajina ne priznaje u Ukrajini Rusinima pravo na nacionalno izjašnjavanje, što oni imaju pravo u svim okolnim zemljama u kojima žive, uključujući i Srbiju, već samo mogućnost da su etnos u okviru ukrajinske nacije. Međutim, za razliku od Juščenkovog perioda predsednikovanja kada su Rusini u Ukrajini i okolnim zemljama radikalizovali ovo pitanje i tražili teritorijalnu autonomiju u okviru Ukrajine ističući svoju kulturnu i političku podređenost, situacija se po tom pitanju u poslednje dve godine izvesno smirila.

Određeni problemi za vlast ostaju, najviše u domenu očekivanja izrazitog ekonomskog preokreta koji bi osetili svi slojevi stanovništva, bez obzira na izvestan napredak u tom pravcu.

Spoljnopolitički odnosi

U okviru spoljne politike u periodu nove vlasti, koju personifikuju predsednik Viktor Janukovič, premijer Azarov i vladina većina iz Partije regiona, došlo je u periodu dužem od dve godine do realizacije koncepcije, koja treba da uspostavi što bolje odnose i na Istoku i na Zapadu. Kada je reč o Rusiji, Ukrajina je član ZND i Zajedničkog ekonomskog prostora, a posmatrač u okviru nekoliko drugih integracionih oblika na postsovjetskom prostoru. Međutim, Janukovič i ukupna spoljna politika Kijeva veoma je oprezna u prilog potencijalnog ulaska u Carinski savez koji čine Rusija, Belorusija i Kazahstan. Predsednik Janukovič je tu predložio koncept „tri plus jedan“, odnosno da Ukrajina ima poseban status u okviru Carinskog saveza, pošto je već njeno članstvo u okviru Svetske trgovinske organizacije delimično ograničava da punopravno pristupi pravilima Carinskog saveza.¹¹ Pored toga Ukrajina ima važan vektor prema Zapadu, odnosno nominalno teži pristupanju Evropskoj uniji. Primetno je da se Ukrajina još nije opredelila konačno u kom pravcu bi potencijalno, i da li bi uopšte težila daljem produbljivanju integracionih procesa. Sama EU se nalazi u višestrukoj krizi i neizvesnosti daljeg smera puta koji će zauzeti, gde je u svakom slučaju potencijalno širenje do daljnjeg zamrznuto. Iako zvanična Ukrajina naglašava, od dolaska na mesto predsednika Viktora Janukoviča, svoju spremnost da nastavi približavanje EU, tu je došlo do izvesnog zastoja. Između ostalog i zbog sudske presude na zatvorsku kaznu za bivšu premijerku Juliju Timošenko, što nailazi na nezadovoljstvo u mnogim zemljama EU, kao i kod establišmenta Unije u Briselu i Strazburu.

U okviru važnih međunarodnih relacija tokom 2012. godine, Ukrajinu očekuju predsedavanje u Centralnoevropskoj inicijativi¹² (prošle 2011.

¹¹ Za šire integracione veze sa Rusijom i postsovjetskim prostorom postoji prilično rasprostranjeno raspoloženje stanovništva, naročito u istočnom i južnom delu zemlje. O tome svedoče i novija istraživanja koja su u tom pravcu realizovana. Tako po istraživanjima koja su prezentovana u Institutu za sociologiju Nacionalne akademije nauka Ukrajine oko 67% ispitivanih punoletnih građana istočnih provincija podržava ulazak zemlje u Carinski savez, u južnim oblastima 60%, u centralnim 44%, i u zapadnim 33%, uz protivljenje na istoku svega 9%, 15% na jugu, 20% u centru i oko 38% populacije na zapadu. Posmatrano po starosnoj strukturi, pristalica integracija sa Rusijom i postsovjetskim prostorom je više u starijoj populaciji nego među mlađim uzrastima. Videti u: Шульга Николай Александрович, „Отношение населения Украины к украинско-российскому межгосударственному и экономическому сотрудничеству“, Российский институт стратегических исследований, Проблемы национальной стратегии, N 4, 2011, Москва, стр. 94-97.

¹² Internet, <http://www.mfa.gov.ua/ceiukraine>; <http://www.ceinet.org/content/ukrainian-cei-presidency-2012-consultations-kiev>.

godine predsedavala je Srbija)¹³ i organizacijom, zajedno sa Poljskom, Evropskog šampionata u fudbalu.¹⁴ Predsedavanje Centralnoevropskom inicijativom donosi mogućnost zvaničnom Kijevu da produbi svoje odnose sa zemljama regiona, posredno i sa EU kao celinom. Tako se kao prioriteti ukrajinske politike u pogledu predsedavanja Centralnoevropskom inicijativom u Kijevu smatraju produblјivanje regionalne saradnje u celini, potom razvoj saobraćaja i turizma u regionu, a kao posebno sredstvo u tom pravcu vidi se liberalizacija viznog programa regionalnih zemalja.¹⁵

Kada je reč o organizaciji Evropskog prvenstva u fudbalu 2012. godine, čiji je pored Ukrajine suorganizator i Poljska, ukrajinska vlast je učinila značajne napore da ovaj veliki sportski događaj bude sproveden na najbolji način. Tačnije, ovo je i najveći sportski događaj u Ukrajini, pored učešća u organizaciji Olimpijskih igara Moskva 1980.¹⁶ U tom pravcu su dograđeni i rekonstruisani fudbalski stadioni u Kijevu, Lavovu, Harkovu i Donjecku i izvršeno niz paralelnih radova na ugostiteljsko-turističkoj i saobraćajnoj infrastrukturi ovih velikih ukrajinskih gradova.

Privredna situacija

Tokom petogodišnjeg perioda predsednikovanja Viktora Juščenka, Ukrajina je napravila izvestan nazadak u privrednom domenu, što je uz distancu prema Rusiji, najvažni razlog nezadovoljstva građana i njegovog katastrofalnog poraza već u prvom krugu predsedničkih izbora februara 2010. Zapravo izvesno oživljavanje privrede postignuto je upravo u periodu kada je predsednik vlade bio Janukovič (leto 2006. – jesen 2007), dok je najveća kriza pogodila zemlju u periodu kada je premijerka bila Julija Timošenko, što je samo delom prouzrokovano i efektima svetske ekonomske krize. Od početka marta 2010. godine kompletirane su političke promene u Ukrajini, postavljanjem vlade sa većinom iz Partije regiona i novim premijerom Nikolom Azarovom. Loše stanje privrede ova Vlada uspeła je da koliko-toliko preokrene u pravcu izvesnog rasta i ublažavanja lošeg stanja u socijalnoj strukturi stanovništva. Tako je uprkos i daljem trajanju ekonomske krize na Zapadu, Ukrajina i tokom 2010. uspeła da ostvari izvestan napredak u odnosu na prethodnu kalendarsku godinu po

¹³ Internet, <http://www.ceinet.org/content/cei-important-instrument-serbia>; <http://www.ceinet.org/content/first-cnc-meeting-under-serbian-cei-presidency>; <http://www.ceinet.org/content/consultations-cei-serbian-presidency-belgrade>; <http://www.ceinet.org/content/cei-mfa-meeting-trieste-10-june-2011-communicu%C3%A9>; <http://www.ceinet.org/content/cei-summit-belgrade-serbia-4-november-2011>; <http://www.ceinet.org/content/meeting-national-coordinators-belgrade>.

¹⁴ Žurnal „Ukraine 2012”, червень 2011.

¹⁵ Dokument “Priorities of the Ukrainian Presidency of the Central European Initiative in 2012”, Internet, www.mfa.gov.ua/ceiukraine.

¹⁶ Kada se na teritoriji Ukrajine odvijalo više takmičenja, između ostalog i u Kijevu igrane utakmice jedne od četiri grupe fudbalskog takmičenja, a potom i četvrtfinalna i polufinalna utakmica.

većini parametara, a to je u značajnijem vidu ostvareno i sledeće 2011. kalendarske godine.¹⁷ Industrijska proizvodnja u Ukrajini u 2010. u odnosu na prethodnu 2009. porasla je za 11%, a sledeće 2011. za još 7%. Poljoprivredna proizvodnja stagnirala je u 2010, a u 2011. napredovala čak 15%. U spoljnotrgovinskom poslovanju u obe godine 2010. i 2011. zabeležen je porast od po jedne trećine i to približno ravnomerno, kako uvoza, tako i izvoza.¹⁸ Sa druge strane, uprkos izvesnom pokretanju oporavka ukrajinske privrede i dalje je socijalna situacija u zemlji prilično nezadovoljavajuća, dobrim delom kao posledica lošeg poslovanja u prethodnim godinama.

Privredna saradnja Srbije i Ukrajine

U okviru privredne saradnje SFRJ sa SSSR, od ukupno oko 7 milijardi \$ poslednjih godina osamdesetih na samu Ukrajinu je otpadalo oko milijardu \$. Tokom devedesetih godina, SR Jugoslavija pritisknuta sankcijama nastavila je privrednu saradnju sa Ukrajinom, ali je došlo do promene asortimana tadašnje razmene, kao i do velikih oscilacija u ostvarenom obimu razmene dveju zemalja. Tokom perioda dvehiljaditih dolazi do laganog porasta međusobne razmene, ali se povećavao i disbalans u nominalnom iznosu na štetu Srbije i Crne Gore. Recimo, 2006. srpski izvoz u Ukrajinu iznosio je nominalno oko 120 miliona \$, a uvoz je bio više nego dvostruko veći. Sledeće dve godine dolazi do porasta nominalnog iznosa srpskog izvoza u Ukrajinu, pa je 2008. dostigao iznos od preko 200 miliona \$. Međutim, u isto vreme je srpski uvoz iz Ukrajine višestruko rastao, pa je tako 2007. iznosio oko 380 miliona \$, a sledeće 2008. premašivao je 600 miliona \$. Dakle debalans spoljnotrgovinske razmene na srpskoj strani iznosio je 2006. nešto manje od 140 miliona \$, sledeće 2007. je porastao na preko 200 miliona \$, da bi 2008. dostigao rekordnih preko 400 miliona \$. Godine 2009. dolazi do drastičnog spoljnotrgovinskog salda između dveju zemalja, prouzrokovanog posebno velikim unutrašnjoekonomskim teškoćama, koje su samo delom bile pod uticajem i talasa svetske ekonomske krize. Zapravo, došlo je do ekstremnog smanjenja iznosa ukrajinskog izvoza u Srbiju, na svega jednu trećinu iznosa prethodne godine, dakle on je 2009. iznosio nešto preko 200 miliona \$, dok se srpski izvoz smanjio na oko 180 miliona \$, čime je i debalans razmene dveju zemalja izrazito umanjen na nešto ispod 50 miliona \$. Dolaskom na vlast Janukoviča i nove Vlade Azarova, u kalendarskoj 2010. dolazi do porasta ukupne spoljnotrgovinske razmene dveju zemalja za oko 10%, a približno za toliko je rastao u nominalnom iznosu uvoz i izvoz bilateralne razmene. Međutim, u 2011. godini dolazi do osetnijeg porasta međusobne razmene dveju zemalja, pa je tako srpski izvoz u Ukrajinu porastao na rekordnih 210 miliona \$, ali je sa druge strane uvoz iz Ukrajine porastao nesrazmerno više na blizu 380 miliona \$. Tako je i debalans bilateralne

¹⁷ Internet, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&>.

¹⁸ Internet, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&>.

spoljnotrgovinske razmene porastao na čak oko 170 miliona \$. To bi na neki način mogao da bude i indikator ukupne snage dveju privreda u ovom dvogodišnjem periodu, gde ona u Srbiji ima silazne pokazatelje, a ekonomija Ukrajine se u ovom periodu nalazi u blagom porastu.¹⁹ U tom pravcu pokrivenost srpskog uvoza iz Ukrajine izvozom je u periodu 2005–2008. iznosila oko jedne trećine, da bi se u periodu poslednjih godina popela na blizu dve trećine. U prvom kvartalu 2012. godine opšte tendencije iz prethodne godine su zadržane, s tim da je ukupna razmena umanjena nominalno za oko jednu trećinu.

Analizirano po strukturi robne razmene dveju zemalja, možemo doći do sledećih zaključaka. U strukturi uzvoza iz Ukrajine dominiraju rude i otpaci od metala sa čak 53% ukupnog nominalnog iznosa. Tome treba dodati i uvoz iz Ukrajine kamenog uglja (4% ukupnog uvoza), te gvožđe i čelik (16%). Na veštačka đubriva otpada čak 13% srpskog uvoza iz Ukrajine.²⁰

U strukturi srpskog izvoza u Ukrajinu, izdvajaju se nafta i naftni derivati (40%), električne mašine i aparati (4%), medicinski i farmaceutski proizvodi (4%), ostali gotovi proizvodi (24%) i proizvodi od drveta (7%).

Dakle, pored toga što je debalans u spoljnotrgovinskoj bilateralnoj razmeni dveju zemalja stalan, u korist Ukrajine, sama struktura ukazuje na dominaciju uvoza sirovina i poluproizvoda iz Ukrajine, dok je srpski izvoz nešto razuđeniji, sa istaknutim učešćem gotovih proizvoda od preko jedne trećine nominalnog iznosa. Za razliku od trgovinske saradnje sa Rusijom u kojoj su komparativne prednosti srpske strane u poljoprivrednim proizvodima, a ruske u energentima (plemenitim metalima, drvetu i dr.), spoljnotrgovinska razmena Srbije i Ukrajine nema tako izražene adute. Nasuprot tome, Ukrajina obiluje snažnom poljoprivredom i povoljnim fizičkogeografskim faktorima za njen razvoj, a i sama je deficitarna u energetsom sektoru, što se u razmeni sa Srbijom očitava i u uvozu naftnih derivata. Sa druge strane srpska industrija je zainteresovana za uvoz rude metala iz Ukrajine, posebno gvožđa, kamenog uglja i dr. Srbija Ukrajini može da ponudi za izvoz, između ostalog, drvo i prerađevine od drveta, prerađevine energetskega sektora, razne gotove proizvode koji svojom pristupačnom cenom mogu naći mesta na širokom ukrajinskom tržištu, i posebno u građevinarstvu.

Dve zemlje međusobno mogu proširiti saradnju u okviru vojno-industrijskog kompleksa, saobraćaja, posebno po pitanju Dunava, obostrane koristi od razvoja turizma. Vojna neutralnost dveju zemalja, srodnost naroda i kultura i istorijska povezanost takođe su važan faktor produblivanja saradnje. Ukrajina je za Srbiju dodatno važna i zbog stamenog stava zvaničnog Kijeva po pitanju teritorijalnog integriteta Srbije (pitanje Kosova i Metohije). U periodu od kako je predsednik Janukovič došao na vlast, ovaj principijelni stav zvaničnog Kijeva prema poštovanju

¹⁹ Internet, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&>, tabela privredne saradnje i njene strukture za period 2005–2011.

²⁰ Internet, <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&>, grafikoni i tabele strukture bilateralne saradnje.

teritorijalnog integriteta Srbije, koji je inače u skladu i sa stavom ukrajinskog javnog mnjenja, dodatno je osnažen.

Zaključak

Pobedom na izborima za predsednika Ukrajine početkom 2010. Viktora Janukoviča okončana je prethodna petogodišnja epoha dominacije „narandžaste“ koalicije na vlasti u zemlji (predsednik Juščenko i premijerka Julija Timošenko). Epoha „narandžastih“ donela je privredno stagniranje zemlje, unutrašnjopolitičke sukobe i okrenutost Zapadu, što nije naišlo na podršku jugoistočne polovine zemlje. Janukovič, čija je Partija regiona takođe preuzela Vladu i iz čijih je redova premijer Nikola Azarov, uspeo je da zaustavi ekonomski sunovrat zemlje, da smiri unutrašnje napetosti i da uspostavi balans u spoljnopolitičkim odnosima. Ukrajina nije produbila svoje integracione odnose sa Rusijom i postsovjetskim prostorom, mada ih je nastavila, a u isto vreme se distancirala u odnosu na NATO i zadržala saradnju sa EU. Pored svega toga postoji niz problema, naročito u unutrašnjopolitičkoj ravni, koji stoje u nastavku predsedničkog mandata ispred Janukoviča i aktuelne većinske vlade Partije regiona i premijera Azarova. Ukrajina i Srbija, kao dve prijateljske i srodne zemlje, imaju mogućnost produbljivanja privredne, kulturne i političke saradnje.

Bibliografija

1. Dubois Pierre-Marie, *Les revolutions de couleur: enjeux et perspectives*, Direction Générale de l'Enseignement et de la Recherche, Filière Relations Internationales et Stratégique, Paris, 2009.
2. Efimenko, A. J., *Istorija ukrajinskog naroda*, Institut za političke studije, Beograd, 1999.
3. Kuzio, Taras, *Russian Policy toward Ukraine during Elections*, Elliott School of International Affairs, George Washington University, 2006, Heldref Publications, pp. 492-516.
4. Kuzio, Taras, "National Identity and History Writing in Ukraine", *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 4, September 2006, pp 408-427.
5. Žilcov, S. S., *Neokončennaja rьesa dlia oranževoi Ukraїny*, *Meždunarodnye otnošenija*, Moskva, 2005.
6. Jazić, Aleksandar, „Društvene linije podela u Ukrajini“, *Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, broj 1134, Beograd, april-jun 2009, str. 66-80,
7. De Thierry, Monbrial, *Quense ans qui boulevarderent le monde*, Dunod, Paris, 2003.
8. Naročnicka, Natalija, *Rusija i Rusi u svetskoj istoriji*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2008.
9. Petrović, Dragan, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej, Novi Sad, i Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Novi Sad, 2008.
10. Petrović, Dragan, „Geopolitički aspekt savremene Ukrajine“, *Globus*, časopis za metodološka i didaktička pitanja geografije, broj 32, Beograd, 2008, str. 177-189.

11. Petrović, Dragan, „Savremena Ukrajina, Zemlja i ljudi“, Beograd, 2009, godišnjak za 2009. godinu, sveska 59, str. 71–77.
12. Petrović, Dragan, Nikolić, Goran, *Geopolitika savremene Ukrajine*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.
13. Petrović, Dragan, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.
14. Petrović, Dragan, „Predsednički izbori u Ukrajini 2010. – analiza ostvarenih rezultata po administrativnim oblastima i kulturno-istorijske regionalizacije“, *Međunarodna politika*, br. 1139, Beograd, jul–septembar 2010, str. 47–63.
15. Petrović, Dragan, *Integracioni procesi na postsovjetskom prostoru*, Pešić i sinovi, Kultura polisa, Beograd, 2010.
16. W. Peter, Rodgers, „Understanding Regionalism and the Politics of Identity in Ukraine’s Eastern Borderlands“, *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 2, May 2006, pp. 157–174.
17. *Ukraincy narod i kultura*, Roosijskaja Akademija nauk i Nacionalna Akademija nauk Ukrainaja, Nauka, Moskva–Kiev, 2000.
18. „Ukraine, country report“, November, 2008, Published by The PRS Group, Inc. Road, Suite East Syracuse, USA, pp. 1–60.
19. Šul’ga, Nikolaj Aleksandrovič, „Otnošenje naselenija Ukrainy k ukrainsko-rossijskomu mežgosudarstvennomu i ekonomičeskomu sotrudničestvu“, Rossijskij institut strategičeskijh issledovanij, Problemy nacional’noj strategii, N 4, 2011, Moskva, str. 94–97.

Dragan PETROVIĆ, Ph.D.

UKRAINE DURING THE PRESIDENTIAL MANDATE OF VIKTOR YANUKOVYCH 2010-2012

ABSTRACT

The paper analyses the political and social situation in Ukraine in the last two years with Viktor Yanukovich holding the position of President, while his Party of Regions has ensured majority in the Parliament and the Government. Coming of Yanukovich to power marked the end of the period of domination of the so-called „Orange Revolution“ proponents from 2005-2010, which brought political instability and economic weakness to Ukraine. Contrary to this, in these two years, Yanukovich has managed to improve the economic situation in the country to some extent, to settle down the political and social conflicts and to achieve a geopolitical balance between Russia and the EU. In spite of all this, Ukraine faces a number of problems and challenges that make the situation in the country not quite stable, although prominent progress has been made in the last two years. The paper also considers the possibility of deepening the traditionally friendly Ukrainian-Serbian relations, this also including more intensive trade between Ukraine and Serbia in the last two years.

Key words: Contemporary Ukraine, President Viktor Yanukovich, settlement of political conflicts, challenges in future, Ukraine and Serbia.

UDK: 327.51:327.56(470)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 39–65.
Pregledni članak
Primljen: 17. decembar 2011.

*Slađan MILOSAVLJEVIĆ*¹

Širenje NATO na Istok kao determinišući faktor ruske strategije bezbednosti u posthladnoratovskom međunarodnom poretku

SAŽETAK

U prvoj polovini devedesetih godina XX veka, na Zapadu je nastala ideja o širenju NATO alijanse na istok i prijemu centralno i istočnoevropskih zemalja kao punopravnih članica u ovaj savez. Ova ideja bila je izraz namere Zapada da kapitalizuje, po sopstvenom gledištu, „pobedu“ u Hladnom ratu i da uspostavi natocentrični bezbednosni poredak kao primarni i dominantni na evropskom prostoru. Na tom putu nije bilo značajnijih prepreka i ova ideja je operacionalizovana i ostvarena u narednih nekoliko godina. Rusija se našla pred političkom i bezbedonosnom dilemom. Trebalo je zauzeti stav i definisati strategiju u odnosu na ovaj političko-bezbedonosni problem i primarno zaštititi vitalne nacionalne interese Rusije. Amplituda mogućih opcija kretala se od zauzimanja tvrdog, nepomirljivog stava, nastavka konfrontacije i povratka na hladnoratovsku matricu i u XXI veku, do bezuslovnog prihvatanja širenja NATO ka vlastitim granicama i nanošenja nenadoknadive štete ruskim bezbednosnim i političkim interesima. Izabrana je kompromisna varijanta koja se sastojala u minimalizaciji štetnih posledica i izvlačenju najveće moguće koristi u datim okolnostima. Rusija je ovu svoju percepciju institucionalizovala i formalizovala kroz opredeljenja i stavove u svojim osnovnim stratejsko-doktrinarnim dokumentima (Strategiji nacionalne bezbednosti, Konceptiji spoljne politike, Doktrini odbrane), donetim na početku i kraju prve decenije XXI veka, koji su u potpunosti verifikovali ispravnost i racionalnost izabrane strategije Ruske Federacije.

Ključne reči: Ruska Federacija, NATO, strategija bezbednosti, savremeni međunarodni poredak.

¹ Mr Slađan Milosavljević, doktorant na Fakultetu bezbednosti Beogradskog univerziteta.

Uvod

*„Preživeti neće najsnažniji, niti najpametniji,
već promenama najprilagodljiviji.“*
(Čarls Darwin)

Međunarodni poredak na početku XXI veka je sa bezbednosnog aspekta veoma kompleksan i suočen sa velikim brojem izvora nestabilnosti. Bitno obeležje savremenog sveta i aktuelnih društvenih kretanja su česte i dramatične promene u međunarodnim odnosima, kao i pojava novih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou.

Okončanje Hladnog rata i blokovskih političko-ideoloških antagonizama na kraju dvadesetog veka, kao i jačanje globalnih procesa povezivanja nacija i država, naveli su pojedine autore na optimističke zaključke da su osećanje fizičke ugroženosti i prisustvo neprijateljske ideologije nestali zajedno sa Hladnim ratom, da ratni sukobi² pripadaju prošlosti, kao i da „postkonfliktno“ globalno društvo predstavlja realnost na početku novog milenijuma.³ Nažalost, često „prošlost nudi viđenje budućnosti“, tako da su aktuelna dešavanja u savremenom međunarodnom poretku u velikoj meri osporila ovakva predviđanja.

Ruska Federacija u poslednje dve decenije prolazi veoma težak i složen put prevazilaženja velike unutrašnje krize i degradacije spoljnopolitičke pozicije. Početkom novog milenijuma rukovodstvo zemlje čini značajne napore ka političkoj konsolidaciji i ekonomskoj stabilizaciji na unutrašnjem planu, i redefinisajući sopstvenog identiteta i „geopolitičkog koda“. Cilj je ponovno sticanje statusa respektabilnog faktora i jednog od centara savremenog multipolarnog međunarodnog poretka, koji će biti aktivni kreator globalne bezbednosti. Duboka kriza u svim segmentima društvenog i državnog života, međutim, imala je za posledicu veoma negativne tendencije u organizaciji, strukturi, funkcionisanju i angažovanju integralnog sistema bezbednosti ruske države i svih njegovih elemenata i podsistema.

Strategija bezbednosti Rusije mora se promišljati i sagledati kroz realističnu prizmu globalnih bezbednosnih i geopolitičkih procesa u savremenom međunarodnom poretku, odnosno kroz analizu realnog statusa i uloge Ruske Federacije u tim procesima. Da bi se sagledali svi njeni aspekti, kao i njen povratni uticaj na savremena geopolitička i bezbednosna dešavanja, mora se poći od analize strukture savremenog međunarodnog sistema, njegovih elemenata i njihovog međusobnog odnosa (njihovih

² Dvadeseti vek smatra se vekom ratova, vekom u kome su stradanja dostigla razmere veće nego ikada ranije. Broj žrtava u minulom veku bio je četiri puta veći od broja žrtava u prethodna četiri veka. Broj civilnih žrtava u odnosu na vojne potpuno je preokrenut (9:1).

³ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID Podgorica – Romanov, Banjaluka, 2000.

karakteristika, ciljeva, interakcija, kauzaliteta, trendova, itd.).⁴ Međuzavisnost i uslovljenost geopolitičkih procesa u savremenom međunarodnom političko-bezbednosnom sistemu i ruskog koncepta strategije bezbednosti, je očigledno i nesporno. Dinamičnost promena, neizvesnost i nepouzdanost predviđanja razvoja političko-bezbednosnih procesa na evroazijskom prostoru, sa aspekta obima, sadržaja i tempa izgradnje multipolarnog međunarodnog poretka u budućnosti, uslovljava i usložnjava definisanje i projektovanje nacionalnih interesa i ciljeva savremene ruske države, što na najdirektniji način otežava artikulisanje i formulisanje strategije bezbednosti Ruske Federacije.

Savremeni međunarodni poredak opterećen je mnogim bezbednosnim izazovima i pretnjama, tako da danas ne postoje pouzdana predviđanja o uspešnosti njihovog rešavanja u budućnosti. Razlog tome je i što uticajni činioци (subjekti) međunarodnih odnosa, tu budućnost percipiraju na različite načine, u skladu sa realpolitičkom projekcijom svojih interesa. Nakon tektonskih geopolitičkih promena na evropskom kontinentu u periodu 1989–1991. (ujedinjenje Nemačke, raspad Varšavskog saveza, slom ideološko-političkog koncepta real-socijalizma u istočnoevropskim zemljama, rasformiranje SSSR i stvaranje Zajednice Nezavisnih Država (ZND)), na prostoru Centralne i Istočne Evrope došlo je do stvaranja vakuuma moći, koji su iskoristile SAD za penetraciju svog uticaja, pod plaštom promovisanja vilsonovsko-idealističkog koncepta „novog svetskog poretka“.

U novoj geopolitičkoj konfiguraciji i novoj bezbednosnoj arhitekturi, nastaloj u posthladnoratovskom periodu, nerealne ambicije i interesi pojedinih država uslovlili su stvaranje novih kriznih žarišta, regionalnih i lokalnih konflikata, što je uz nove izvore i oblike ugrožavanja, umnogome usložilo bezbednost u globalnim okvirima. Istovremeno, postsovjetska Rusija doživela je kataklizmičnu degradaciju po svim relevantnim parametrima svoje „tvrde i meke moći“, osim u nuklearnom potencijalu.⁵ Ruska Federacija je, od kreatora političko-bezbednosne arhitekture, tokom čitave druge polovine prošlog veka, dospela tokom devedesetih godina XX veka u poziciju da iznova gradi i ojačava svoju bezbednosnu infrastrukturu. Njen geostrateški položaj, u poređenju sa SSSR, primetno je pogoršan,

⁴ „Međunarodni sistemi su prolazne pojave. Svaki „svetski poredak“ teži da bude konačan. (...) Uprkos tome, elementi koji ga sačinjavaju nalaze se u stalnom pokretu, u stvari, iz veka u vek međunarodni sistemi sve kraće traju. (...) Nikada ranije elementi svetskog poretka – kao i njihova sposobnost za interakciju i ciljevi – nisu se promenili ovako brzo i duboko ili ovako globalno. Sa svakom promenom karaktera entiteta od kojih se sastoji međunarodni poredak, neizbežno sledi period potresa“... (Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Klub plus, Beograd, 2008, str. 716).

⁵ Devedesetih godina XX veka, Zapad je pokušavao da marginalizuje ulogu Rusije u međunarodnom poretku. U poznatoj studiji Zbignjeva Bžežinskog „Velika šahovska tabla“, autor je Rusiju nazvao „geopolitičkom crnom rupom“... (Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 1998).

Rusija je bila potisnuta više od 1.000 kilometara na istok,⁷ a njene zapadne granice sličile su granicama carske Rusije sa početka XVIII veka.⁸

Raspad istočnoevropskih komunističkih režima 1989. godine, rasformiranje Varšavskog pakta, raspuštanje SSSR i neviđena kriza Rusije, na Zapadu je protumačeno kao konačna pobjeda u Hladnom ratu iz koje je trebalo da proistekne unipolarni međunarodni poredak.⁹ U njegovom središtu bi se nalazile SAD, kao lider zapadnog sveta, sa dominantnim vojno-političkim uticajem i prisustvom na evropskom kontinentu, u kreiranju novog globalnog bezbednosno-političkog sistema. Ovakvo stanje implicitno je sadržano u osnovnim postavkama teorije „hegemonističke stabilnosti“,¹⁰ koja je našla veliki broj svojih pristalica među teoretičarima i političarima u Sjedinjenim Državama.¹¹ Tendencija stvaranja unipolarnog međunarodnog sistema u postbipolarnoj eri, koji bi obezbeđivao međunarodni mir, stabilnost i bezbednost međunarodne zajednice, suprotstavljajući se „opasnoj bipolarnosti“ i „eksplozivnoj multipolarnosti“, bila je direktan proizvod politike SAD, u nameri da kapitalizuje svoju „pobedu“ odmah nakon Hladnog rata. Navedena tendencija imala je prethodnu akademsku (tehnik-tanks) elaboraciju i projekciju od strane najautoritativnijih američkih teoretičara i institucija (Z. Bžežinski,¹² R. Holbruk, A. Šlezinger, A. Bejls i mnogi drugi). Veliki broj renomiranih

⁶ Zoran Kilibarda, Jovanka Šaranović, „Istorijski koreni, izazovi i alternative geopolitike savremene Rusije“, *Alternativna akademska obrazovna mreža*, Evropske studije, kurs: Rusija i Evropa, Beograd, 2001.

⁷ Vladimir Baranovski, „Russia and European Security“, *Eurobalkans*, No. 19/1995, pp. 4–17.

⁸ Dragan Petrović, *Rusija i Evropa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.

⁹ Charles Krauthammer, „The Unipolar Moment“, *Foreign Affairs*, Winter 1990/91, pp. 23–33. Navedeno prema: Predrag Simić, „Politika Bušove i Klintonove administracije prema Jugoslaviji“, u: Vladimir Grečić (prir.), *Postbipolarni svet i Jugoslavija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2000, str. 34.

¹⁰ Osnov teorije „hegemonističke stabilnosti“ čini stanovište da je uspostavljanje hegemonije, odnosno globalne dominacije od strane jedne velike sile, neophodan uslov za globalni red u međunarodnom sistemu, odnosno da je za stabilan svetski poredak potreban dominantan svetski lider (hegemon) koji bi kažnjavao one koji ugrožavaju *status quo*... (Čarls Kegli, Judžin Vitkof, *Svetska politika – Trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope – Fakultet političkih nauka – Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 174).

¹¹ U svom govoru u Međunarodnom institutu za strateška istraživanja, u Londonu, 24.06.2003. godine, Kondoliza Rajs je izjavila: „Multipolarnost je teorija suparništva, konkurencija, u svom najgorem obliku (...) koja vodi ka novim suprotstavljanjima među velikim silama, slično hladnom ratu.“ (Navedeno u: Primakov, Jevgenij, *Svet bez Rusije?: čemu vodi politička kratkovidost*, Fakultet bezbednosti – Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 12).

¹² „Američka globalna hegemonija i globalna bezbednost, nešto su što se u dogledno vreme ne može razdvajati. (...) Položaj Amerike u hijerarhiji sveta je jedinstven i to je činjenica koja je opštepoznata“... (Zbignjev Bžežinski, *Američki izbor, globalna dominacija ili globalno vođstvo?*, Politička kultura, Zagreb, CID Podgorica, 2004, str. 13–15).

stranih i domaćih autora takođe stoji na stanovištu da je savremeni, posthladnoratovski međunarodni poredak unipolaran, sa SAD kao jedinom globalnom supersilom, koja svoju dominaciju u svetu bazira na nespornoj ekonomskoj, tehnološkoj i vojnoj superiornosti.¹³

Međutim, postoji jedan broj teoretičara, autora nesumnjivog svetskog autoriteta, koji imaju nešto drugačiji stav po pitanju strukture i stabilnosti hladnoratovskog međunarodnog sistema. Među njima su Semjuel Hantington,¹⁴ Jevgenij Primakov,¹⁵ Henri Kisindžer,¹⁶ Čarls Kegli, Judžin Vitkof.¹⁷ Svi ovi autori, na osnovu analize osnovnih pojmova i relacija globalnog međunarodnog poretka i istorijsko-komparativnog sagledavanja strukture međunarodnih sistema u prošlosti, prezentuju svoje stavove čija je suština da posthladnoratovski međunarodni poredak nema čisto monopolarnu strukturu, odnosno da se unipolarizam nikada nije ostvario u čistom obliku, zbog istovremenog postojanja većeg broja pojedinačnih, ali i „grupnih“ centara moći u svetu. Istovremeno, svi oni daju sopstvena predviđanja i sopstvenu percepciju tendencija razvoja savremenog međunarodnog sistema u bliskoj budućnosti. Kroz stavove, iskaze i analize navedenih teoretičara o strukturi savremenog međunarodnog poretka, kao i o odnosima relevantnih subjekata u njemu, moguće je sagledati osnovne eksterne činioce koji utiču na formulisanje i sprovođenje bezbednosne strategije Rusije i istovremeno, u kom obimu (kroz delovanje ruskih državnih institucija, organa i svih podsistema

¹³ „U centru zapadne, pobedničke strukture zemalja našla se Amerika, kao jedina preostala supersila. Tako se svetski poredak nakon 1991. godine može nazvati u potpunosti monopolarnim.“ (Dragan Petrović, *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi. Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2010, str. 64–6). Na sličnom stanovištu je i Egon Mancer... (Egon Mancer, *Monopolarni svetski poredak, o socioekonomskoj dominaciji SAD*, Dosije, Beograd, 2003).

¹⁴ Semjuel Hantington stoji na stanovištu da struktura savremenog međunarodnog sistema nije ni unipolarna, ni bipolarna, ni multipolarna: „Umesto toga, ona je jedan čudan hibrid, jedan „uni-multipolarni“ sistem, sa jednom supersilom i nekoliko velikih sila.“ (Samuel Huntington, „The Lonely Superpower“, *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 2, March/April 1999, p. 36–7).

¹⁵ Jevgenij Primakov smatra da unipolarni svet nikada nije postojao u istorijskom smislu, iako je oduvek postojalo (i postoji) stremljenje ka njegovom stvaranju, ali da se nikada nisu ostvarile pretpostavke za njegov nastanak i da se svetski poredak uvek javljao ili kao bipolarni, ili kao multipolarni... (Jevgenij Primakov, *Svet bez Rusije?: čemu vodi politička kratkovidost*, op. cit., str. 11).

¹⁶ Kisindžer navodi da „svet nastao po okončanju hladnog rata, neki posmatrači nazivaju „unipolarnim“, ili svetom u kome postoji samo jedna supersila. Međutim, SAD u stvari nisu ništa sposobnije da određuju svetsku politiku, nego što su to bile na početku hladnog rata. (...) Dejstvo snažnih globalnih sila učiniće da SAD vremenom postanu sve manje izuzetne“... (Henri Kisindžer, *Diplomatija*, op. cit., str. 10–12).

¹⁷ Ovi autori vide budući svet prevashodno kao multipolaran i stabilnost njegove multipolarne strukture će biti sasvim drugačija od stabilnosti karakteristične za bipolarnu ili unipolarnu distribuciju moći, „zato što će pojava niza približno jednakih velikih sila uneti više složenosti i neizvesnosti u pogledu odanosti i svrstavanja“... (Čarls Kegli, Judžin Vitkof, *Svetska politika – Trend i transformacija*, op. cit., str. 207).

bezbednosti) ona povratno determiniše i uslovljava odnose i aktivnosti elemenata u međunarodnom sistemu.

Širenje NATO na Istok

Jedan od osnovnih eksternih faktora, koji u velikoj meri determiniše definisanje strategije bezbednosti Ruske Federacije, jesu strategije drugih država i vojno-bezbednosnih saveza. Rusija je, kao glavnu bezbednosnu pretnju svojim nacionalnim interesima, identifikovala agresivnu bezbednosnu i spoljnopolitičku strategiju SAD, izraženu kroz procese širenja Severnoatlanskog saveza na istok i penetraciju moći i uticaja SAD na prostore Crnomorsko-kaspijskog regiona i centralnoazijskih postsovjetskih republika. Rusija je ovu svoju percepciju institucionalizovala kroz stavove i opredeljenja u svojim osnovnim stratezijsko-doktrinarnim dokumentima.

Nakon Hladnog rata, u uslovima radikalnih geopolitičkih promena strukture međunarodnog sistema i potpune dezorijentisanosti ruske spoljne politike ranih devedesetih godina, koja se karakterisala jednostranim prozapadnjaštvom¹⁸ i pozicionom (*status quo*) strategijom popuštanja i ustupaka, Sjedinjene Države su krenule u proces kapitalizacije svoje hladnoratovske „pobede“, sa pozicija jedine preostale supersile koja nije imala realnog geopolitičkog takmaca i suparnika. Istovremeno, to je bila i jedna od osnovnih preokupacija američke politike - očuvanje pozicije „globalnog vođstva“ SAD. Ovo je podrazumevalo sprečavanje pojave neke nove rivalske sile, koja bi mogla da ugrozi njenu poziciju hegmona u globalnim okvirima,¹⁹ odnosno, primarno, nedozvoljavanje „reimperijalizacije“ Rusije, uz očuvanje američke vojne i ekonomske premoći u globalnim okvirima, kroz unapređivanje mreže savezništava i saradnje. Značajan broj autora međutim smatra da su

¹⁸ Spoljna politika Rusije ranih devedesetih godina prošlog veka pratila je „trajektoriju klatna“ i odlikovala se jednostavnim prozapadnjaštvom, čime se izražavala grozničava potraga za koherentnijom samoidentifikacijom na međunarodnoj sceni koja se mogla postići, kako se mislilo, neprihvatanjem i odbijanjem svih antizapadnih stavova... (Vladimir Baranovski, „Stavovi Rusije prema EU: Politički aspekti“, *Međunarodna politika*, godina LIII, br. 1106, april–juni, 2002, str. 62–4).

¹⁹ U svom delu „Velika šahovska tabla“, Zbignjev Bžežinski „ogoljeno“ poručuje: „Krajnji cilj politike SAD je dobroćudan i vizionarski – oblikovanje jedne istinski kooperativne svetske zajednice.(...) Ali naš imperativ je da se u međuvremenu ne pojavi ni jedan izazivač koji bi bio sposoban da ovlada Evroazijom i da time, izazove Ameriku“... (Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 1998). Ovakve namere SAD, svoju potvrdu našle su i u zvaničnim dokumentima. Tako u dokumentu Ministarstva odbrane iz 1992, „O celovitom svetskom vođstvu i dominaciji SAD, neophodnim za zaštitu novog svetskog poretka“ – se navodi: „Naš prvi cilj je da sprečimo pojavu novog suparnika (...). Za tu svrhu, od fundamentalnog značaja za SAD je da se sačuva NATO, kao prvenstveni instrument odbrane i bezbednosti Zapada.“... (Sara Flounders, „Bosnian Tragedy, The Unknown Role of the U.S. Government and Pentagon“, International Action Center, New York, October 1995, p. 22–3. Navedeno prema: Nikoliš, Dušan, „SAD – primarni izazivač nestabilnosti Balkana i Jugoslavije“, u: Vladimir Grečić (prir.), *Postbipolarni svet i Jugoslavija*, IMPP, Beograd, 2000, str. 46).

hegemonističko ponašanje SAD u međunarodnim odnosima i njegove unilateralne akcije, koje su ga promovisale u „globalnog policajca“ u prve dve decenije posthladnoratovske ere, delovali kao bumerang, jer su podstakli jedinstvo ostalih centara moći i antiamerikanizam, kao tendenciju širom sveta, koji je među muslimanskim svetom dostigao pandemijske razmere.

Pored nastojanja da se očuva pozicija „globalnog vođstva“, SAD su kroz još jedan proces nastojale da „dokapitalizuju“ svoj „uspeh“ u hladnoratovskoj utakmici. U uslovima nepostojanja globalnog vojnog i ideološkog protivnika i takmaca, strateški američki interes i njen geopolitički imperativ bilo je političko i vojno-bezbednosno prepozicioniranje u Evropi. Očuvanje dominantnog prisustva i uloge u evropskom sistemu bezbednosti,²⁰ obezbeđeni su kroz proces nametanja modela bezbednosti u Evropi kroz mehanizam NATO, odnosno kroz reformu i redefinisane uloge NATO, kao i putem širenja ove vojne alijanse na istok.²¹

Ekspanzija NATO na istok, od kraja 1996, postala je glavni bezbednosni i spoljnopolitički problem Rusije, koja zbog svoje slabosti i unutrašnjih problema nije mogla imati ravnopravni status u odnosima sa SAD, koji sredinom devedesetih počinje sve intenzivnije da zagovara hitan prijem postsocijalističkih država Istočne i Srednje Evrope u NATO. Rusija je izražavala oštre proteste i neslaganja sa ovakvom namerom, smatrajući da grupisanje moćnog vojnog saveza blizu njenih granica predstavlja potencijalnu opasnost po njenu bezbednost. Isključivanje Rusije iz tog procesa shvaćeno je u Moskvi kao njeno potiskivanje iz evropske zajednice naroda i njena izolacija iz evropskih političko-bezbednosnih procesa i ekonomskih integracija. Od tog trenutka Rusija zauzima tvrd i suprotstavljen stav prema ekspanziji NATO, smatrajući da se time narušava geopolitički balans i stabilnost u Evropi i ugrožavaju njeni vitalni nacionalni interesi, uprkos drugačijim uveravanjima sa Zapada. Iz najviših istanci Severnoatlanske alijanse davana su obrazloženja po kojima Rusija, ne samo da nije „meta“ širenja, već zauzima posebno važnu ulogu i status partnera i saveznika. Modaliteti procesa širenja NATO-saveza na istok, imali su na početku nekoliko institucionalnih rešenja i aranžmana, koji su u znatnom obimu uticali na bezbednost velikog broja država na evropskom

²⁰ „Evropi će u XXI veku i dalje biti potrebno aktivno američko angažovanje. (...) Jedna nestabilna Evropa bi i dalje bila pretnja nacionalnim interesima SAD. (...) Ovoga puta SAD moraju predvoditi stvaranje bezbednosne arhitekture koja uključuje i time stabilizuje, celu Evropu i Zapad, bivše sovjetske satelite Centralne Evrope i, što je najkritičnija stvar, Rusiju i bivše sovjetske republike“... (Holbrooke R., „America, a European Power“, *Foreign Affairs*, Vol. 74, No. 2, March–April 1995, p. 38–9).

²¹ Na samom početku devedesetih godina prošlog veka, vodeći zapadni političari (Džeјms Beјker, državni sekretar SAD; Helmut Kol, nemački kancelar; Manfred Verner, generalni sekretar NATO), nudili su usmene garancije Mihajlu Gorbačovu da se NATO neće širiti na istok, odnosno na prostor centralnoevropskih i istočnoevropskih država, bivših sovjetskih satelita, zbog kooperativnosti Rusije u odnosima sa Zapadom... (Jevgenij Primakov, *Godine u visokoj politici*, Izdavački grafički atelje M, Beograd, 2002, str. 229).

kontinentu.²² Suština celokupnog procesa širenja NATO na istok, može se sublimirati u jednoj rečenici Z. Bžežinskog: „Geopolitička praznina između Evrope i Rusije bila bi opasna.“

Osnovna pretpostavka za širenje NATO-saveza na istok je stvaranje vakuuma moći, a preduslov njegovog stvaranja je potpuno povlačenje ruskih trupa sa prostora planirane ekspanzije. S druge strane, širenjem NATO na istok, stvorene su pretpostavke za „natocentrični“ bezbednosni poredak, nasuprot ruskim zamislama o „tripartitnom“ poretku (NATO, EU i Rusija). U novoj posthladnoratovskoj geopolitičkoj igri, nastojanja SAD (i NATO – kao njene ključne poluge uticaja i moći na evropskom kontinentu) i njihova geopolitička logika u nadmetanju (nadjačavanju) sa Rusijom bi se mogla odrediti kao strateško angažovanje u „unutrašnjem graničnom području evroazijskog prostora“.²³ Cilj takve ideje je suzbijanje i potiskivanje ruskog uticaja iz evropskog pravca prema istoku i iz centralnoazijskog pravca prema severu, odnosno iz rubnih područja postsovjetskog prostora (tzv. bitka za novi „Rimlend“). Ovo „sabijanje Rusije“, sa zapada ka unutrašnjim prostorima istočnoevropske i zapadnosibirske ravnice i sa juga, njenim potiskivanjem iz centralnoazijskog masiva ka severu, može se sagledavati i u svetlu jedne nove, umerenije modifikacije američke, hladnoratovske doktrine „obuzdavanja“ (zaokruživanja) SSSR (čiji je idejni tvorac Džordž Kenan).²⁴ Nasuprot tome, ruska strategija zasnivala se na nastojanjima da se zaustavi penetracija američkog uticaja i sopstveno potiskivanje iz svoje tradicionalne interesne sfere.²⁵ Na gotovo identičnom stanovištu su i neki domaći autori. Preteče ovakve „strategije sabijanja“, odnosno potiskivanja ruske države iz njenih rubnih područja prema istoku i severu, mogu se pronaći još u XIX veku.²⁶

²² Predsednik SAD, Džordž Buš, je 1991. godine, bio inicijator osnivanja Severnoatlanskog saveta za saradnju (NACC), kao institucionalnog oblika saradnje NATO i bivših istočnoevropskih zemalja, a 1993. administracija predsednika Bila Klintona pokrenula je program „Partnerstvo za mir“ (PFP) kome je juna 1994. pristupila i Rusija... (Dejan Gajić, „Procesi širenja NATO-a u Evropi“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 3, 2009, str. 274–94).

²³ Američka vizija natocentričnog bezbednosnog poretka u Evropi, sa vodećom ulogom SAD, proizlazila je iz shvatanja da pobjeda u hladnom ratu Americi daje pravo na takav položaj. Sasvim suprotna po strateškim dometima bila je ruska zamisao tripartitnog bezbednosnog poretka – sa SAD, EU i Rusijom, kao osnovnim subjektima, na koji je Rusija polagala pravo zbog mirnog povlačenja iz hladnog rata i kooperativnosti u odnosima sa Zapadom... (Miljan Filimonović, *Spoljna politika Ruske Federacije*, Infinitas, Beograd, 2010, str. 46–9).

²⁴ Ta doktrina zasnivala se na suzbijanju uticaja sovjetske države duž linije unutrašnjeg graničnog pojasa evroazijskog prostora i na kontroli vitalnih tačaka u rubnom pojasu evroazijskog masiva – pojasu Rimlenda.

²⁵ Лайн Родерик, „Россия и Запад: конфронтация неизбежна“, *Россия в глобальной политике*, №. 6, ноябрь–декабрь 2007, Москва, с. 8–20.

²⁶ Engleski premijer lord Palmerston je nakon ruskog poraza u Krimskom ratu (1853–56), u skladu sa engleskom tradicionalnom geopolitičkom matricom „sprečavanja Rusije da ovlada moreuzima i izađe na toplu, pribrežna mora“, ispoljio

Upravo ono što je Koncept nacionalne bezbednosti Ruske Federacije identifikovao i definisao kao suštinsku pretnju ruskim bezbednosnim interesima – pojava stranih vojnih baza i velikih vojnih kontigenata u neposrednoj blizini granica Rusije – ostvareno je kroz „prvi“ i „drugi krug“ proširenja NATO. U relativno kratkom vremenskom rasponu od pola decenije primljeno je deset novih država u stalno članstvo NATO alijanse. U prethodnim hladnoratovskim vremenima te države su se nalazile u sferi ideološkog i vojnopoličkog uticaja SSSR ili direktno u njegovom sastavu. Na taj način, najmoćniji vojno-političko-bezbednosni savez, i njegove vojne efektivne, dospeli su do samih ruskih granica na njenom severozapadnom geostrategijskom pravcu u regionu Baltika. Jasne tendencije (nakon tzv. obojenih revolucija – u Gruziji 2003, Ukrajini 2004, Kirgiziji u martu 2005. i neuspešnog pokušaja u Uzbekistanu, maja 2005),²⁷ da i Ukrajina i Gruzija budu primljene u stalno članstvo NATO, ugrožavaju ruski jugozapadni geostrategijski pravac u oblasti Crnomorsko-kaspijskog regiona.²⁸ Time bi se nesumnjivo devalvirao i ugrozio ne samo geostrategijski i vojno-strateški položaj ruske države, već i celokupna postojeća evroazijska bezbednosna arhitektura. Vojno angažovanje SAD u Srednjoj Aziji i razmeštanje vojnih baza na teritoriji postsovjetskih država, Rusija doživljava kao veliki bezbednosni pritisak.²⁹ Upravo proces širenja Severnoatlanske alijanse na istok i njeno približavanje ruskim granicama, kao i vojno pozicioniranje SAD u Centralnoazijskom regionu,³⁰ prema ruskoj percepciji potencijalno predstavljaju jedan od najopasnijih iritirajućih faktora u njenim odnosima sa Zapadom i NATO. U prilog tome govori i razmeštaj američkih vojnih baza na postsovjetskom prostoru (u centralnoazijskim republikama

engleske geopolitičke ciljeve u vidu maksimalističkih teritorijalnih zahteva, odnosno oduzimanja rubnih (obodnih) provincija carskoj Rusiji i njeno sabijanje sa juga ka unutrašnjim kontinentalnim predelima Crnomorsko-kaspijskog regiona i sa zapada ka unutrašnjim predelima istočnoevropske ravnice... (Шершнеv, Л.И. и др, *Крым–Севастополь–Россия. История. Геополитика. Будущее*, „Информационная цивилизация XXI век“, Москва, 2007, с. 56. О načinima da se Rusija „odseče“ od Crnog i Baltičkog mora primenom slične strategije potiskivanja i u: Tarle, E. B., „Кримская война“, в. 2-хт.- М.-Л.: 1941–44... („Военная литература-военная история“, Internet, <http://militera.lib.ru/h/tarle3/index.html>, 09/05/2009).

²⁷ Boris Varga, *Putin i baršunasta gerila*, Vreme, Beograd, 2007.

²⁸ Воскресенский А. Д. и др, „Цветные революции“ и их влияние на безопасность Центральной Азии“, u: Торнуков А. В. и др. (ред), *Энергетические измерения международных отношений и безопасности в Восточной Азии*, МГИМО (У) МИД РФ, Издательство „Навона“, Москва, 2007, с. 1022–24.

²⁹ Казанцев, А. А., *Политика стран Запада в Центральной Азии: проекты, дилеммы, противоречия*. – Москва: МГИМО-Университет, 2009.

³⁰ Otvorivši 2001. vojne baze u Uzbekistanu i Kirgistanu, uz saglasnost Moskve, SAD je faktički postao aktivni činilac centralnoazijskog bezbednosnog poretka. Ta činjenica je oštro izmenila odnose i strukturu subjekata u regionu sa aspekta regionalne bezbednosti. Istovremeno neke od malih i srednjih država regiona izvršile su prekompoziju svog spoljnopolitičkog kursa u kontekstu zbližavanja i jačanja odnosa sa SAD, uz istovremeno udaljšavanje i slabljenje odnosa sa RF.

bivšeg SSSR),³¹ kao i u novoprimitljenim članicama NATO sa prostora Srednje i Istočne Evrope,³² koje su u bipolarnom poretku bile pod dominacijom sovjetske države. Izvestan broj ruskih i kineskih autora stoji na stanovištu da je hladnoratovska strategija „okruživanja“ i dalje jedna od preokupacija geopolitičkog rezonovanja dela američke administracije, kada je u pitanju prostor Evroazije.³³

Političko i vojno prisustvo SAD na pojedinim delovima postsovjetskog prostora dodatno usložnjava ionako kompleksnu političko-bezbednosnu situaciju na jugozapadnim ruskim granicama. Situacija postaje još složenija ako se ima u vidu i činjenica da pojedine države tog regiona (npr. Gruzija), primaju i direktnu političku, ekonomsku, finansijsku i vojnu pomoć od SAD. U širem smislu, odnos SAD prema širenju NATO ispoljavao se kao odnos prema Rusiji i njenom statusu velike sile. Drugim rečima, Sjedinjene Države nisu uzimale u obzir izrazito negativan i tvrd stav Rusije prema procesu širenja NATO, smatrajući da Rusija mora da se pomiri sa činjenicom da više nije u mogućnosti da diktira i ograničava suverenim državama Istočne i Centralne Evrope slobodan i samostalan izbor političko-bezbednosnog aranžmana, odnosno da li da ulaze u NATO ili u druge međunarodne integracije. Američka administracija sredinom devedesetih godina prošlog veka stajala je na stanovištu da Rusija neće moći da utiče na uslove širenja

³¹ Američko vojno prisustvo u Centralnoazijskom regionu posle 2001. godine predstavlja novi činilac koji u značajnoj meri determiniše političko-bezbednosni poredak ovog regiona. (...) SAD je koristio vazduhoplovnu bazu Manas u Kirgistanu, kao i dve vojne baze u Uzbekistanu - Termez i „K-2“ - Karsši Kanabad (koje su zatvorene nakon neuspešnog pokušaja „obojene revolucije“ u Uzbekistanu, 2005, nakon čega je došlo i do promene strateškog opredeljenja Uzbekistana i povratka ove države u rusku intresnu sferu). I u Kirgistanu, nakon početnog približavanja Americi, dolazi do promene strateškog opredeljenja i vrećanja u rusku sferu uticaja... (Воскресенский А. Д. и др. „Проблемы безопасности и военного сотрудничества в Евразии в контексте интересов России“, у: Торнуков А. В. и др. (ред), *Энергетические измерения международных отношений и безопасности в Восточной Азии*“, МГИМО (У) МИД РФ, Издательство „Навона“, Москва, 2007, с. 1007–22).

³² SAD koristi bugarske vojne baze u Bezmeru, Ignjatijevu, Sarafovu, Novom Selu, kao i luku Burgas, dok u Rumuniji koristi vojnu bazu „Mihail Kogleničeanu“... (*Свободная энциклопедия Википедия*. - (Internet, <http://ru.wikipedia.org/wiki,NATO>, 27/11/2010. Takođe i u: Kilibarda, Zoran, *Osnove geopolitike*, Fakultet bezbednosti - Službeni glasnik, Beograd, 2008. str. 143).

³³ Jedan broj kineskih i ruskih autora čak smatra da se kurs SAD, u pravcu jačanja političkih veza sa Uzbekistanom i Tadžikistanom, odnosno američko vojno pozicioniranje u tim centralnoazijskim državama, pod parolom borbe protiv međunarodnog terorizma, može posmatrati kroz tradicionalnu geopolitičku prizmu kao posthladnoratovski nastavak opšte (velike) američke strategije obuhvata - zaokruživanja: Rusije sa juga, Irana i avganistansko-pakistanske zone nestabilnosti sa severa, odnosno severoistoka i Kine sa zapada. Ovi autori navode da je efikasnost i uspešnost takve strategije SAD već verifikovana u hladnom ratu protiv SSSR i da je danas ona opet na delu, a da je borba protiv globalnog terorizma sekundarni cilj... (Ли Лифань, Дин Шю, „Геополитические интересы России, США и Китая в Центральной Азии“, *Центральная Азия и Кавказ*, 2004, № 3 (33), с. 161–9).

Severnoatlanske alijanse, već da će morati da se prilagodi tom procesu, ma koliko da nije indiferentna prema njemu i dešavanjima u vezi sa njim.

Nasuprot tome, stav zvanične Moskve prema procesu širenja NATO alijanse u Evropi, najbolje se može sagledati kroz prizmu kritičkih ocena i analiza ruskog autora i akademika Jevgenija Primakova, koji je u periodu devedesetih godina XX veka bio jedna od centralnih i ključnih figura ruske političke scene.³⁴ Za njegovo promišljanje ovog problema može se reći da je u potpunosti odslikavalo zvaničan stav Rusije, bez većih amplituda i udaljavanja od stereotipne ruske percepcije kada je u pitanju ekspanzija NATO na prostore Centralne i Istočne Evrope. Ovaj autor krajnje negativno gleda na proces širenja NATO, smatrajući da je takav scenario kontraproduktivan za trajnu stabilnost u Evropi i da vodi zaoštavanju odnosa Rusije sa Zapadom, prevashodno sa SAD.³⁵ Perspektiva širenja NATO stvarala je principijelno novu međunarodnu situaciju, ništa manje opasnu nego u godinama „Hladnog rata“, i vodila je potencijalnom stvaranju novih linija razgraničenja na evropskom kontinentu. Istovremeno, permanentno rusko protivljenje širenju NATO, po njemu, predstavlja potrebu i nužnost, jer taj proces „izrazito nepovoljno utiče na celokupnu geopolitičku situaciju, kada je Rusija u pitanju“.³⁶

Ovakvu svoju percepciju, Rusija je institucionalizovala kroz stavove i opredeljenja u svojim osnovnim strategijsko-doktrinarnim dokumentima (*Koncepciji nacionalne bezbednosti, Koncepciji spoljne politike, Doktrini odbrane*), čijim je donošenjem, tokom 2000. godine, stvoren institucionalni okvir za realistično sprovođenje i zaštitu vitalnih ruskih interesa na međunarodnom planu. Tako je Rusija na samom početku prve decenije XXI veka, u svom fundamentalnom strategijsko-doktrinarnom dokumentu, *Koncepciji nacionalne bezbednosti Ruske Federacije*, identifikovala upravo procese „jačanja vojno-političkih blokova i saveza, pre svega, širenje NATO-saveza na istok i mogućnost pojave, u neposrednoj blizini ruskih granica, stranih vojnih baza i velikih vojnih kontigenata“, kao glavne eksterne faktore koji generišu pretnje njenoj bezbednosti.³⁷ Dakle, u navedenim okolnostima, Rusija, uprkos negativnom stavu i otvorenom protivljenju širenju NATO na

³⁴ Jevgenij Primakov se devedesetih godina prošlog veka nalazio na najodgovornijim funkcijama u ruskoj državi. U periodu od druge polovine 1991. do početka 1996. bio je prvi čovek ruske spoljne obavestajne službe. U januaru 1996. dolazi na mesto ministra inostranih poslova, a od septembra 1998. do 12. maja 1999. godine obavlja funkciju predsednika vlade Ruske Federacije.

³⁵ Za Sjedinjene Države autor navodi da imaju ulogu ne samo „prve violine“ u natovskom orkestru, već i ulogu dirigenta. (...) Bombardovanjem i raketnim udarima na SR Jugoslaviju koja su započela u noći 24/25.03.1999. godine, „NATO je otvorio vojna dejstva u srcu Evrope bez odobrenja SB OUN (...) i time naneo ozbiljan udarac celokupnom sistemu posleratnog ustrojstva svetske bezbednosti“... (Primakov, Jevgenij, *Osam meseci plus*, Izdavački grafički atelje M (IGAM), Beograd, 2003, str. 158–60).

³⁶ Više o ovome u: Primakov, Jevgenij, *Godine u visokoj politici*, op. cit., str. 242.

³⁷ U *Koncepciji nacionalne bezbednosti Ruske Federacije*, iz 2000. godine, u trećem poglavlju („*Pretnje nacionalnoj bezbednosti Rusije*“), kao osnovni faktori, koji determinišu glavne pretnje bezbednosti ruske države u međunarodnoj sferi, eksplicitno se navode:

istok, kao i oštroj diplomatskoj retorici po kojoj bi prijem eks-sovjetskih republika predstavljao za Rusiju „prelazak preko crvene linije“,³⁸ realno nije imala kapaciteta, a ni mehanizama da se tom procesu efikasno suprotstavi, jer je bila zaokupljena rešavanjem unutrašnjih političkih, ekonomskih, vojnih i socijalnih problema, koji su poprimili kataklizmičke razmere.³⁹ Stoga je bila prinuđena na stratešku defanzivu i pozicionu strategiju popuštanja, koja se sastojala u „kupovini vremena“ i nastojanjima da se diplomatskim sredstvima blokira proces širenja NATO na postsovjetski prostor. Nastojanja Rusije su išla u pravcu „minimalizacije štete“ i izvlačenja maksimalnih koristi u vidu ekonomskih ustupaka (uz određene fragmentarne bezbednosne garancije).⁴⁰

Međutim, rigidnost u stavovima na relaciji Rusija-SAD u vezi sa problemima procesa širenja NATO na istok i pitanjima njihove dalje perspektive, ne samo da nije dala nikakve konkretne rezultate i rešenja, već je dovela do produblivanja postojećih protivrečnosti i dodatnog zaoštavanja već narušenih odnosa. Izbalansiran pristup problemu, uz uvažavanje legitimnih interesa obeju strana, sa iskazanom spremnošću na kompromis i toleranciju, predstavlja realan i najbolji okvir za postizanje konsenzusa i obostrano prihvatljivih rešenja u cilju stvaranja stabilnog međunarodnog bezbednosnog poretka.

Možda najbolju ilustraciju ruske percepcije o postojećem stanju bezbednosti u globalnim okvirima, procesu širenja NATO-saveza, uloge SAD, kao i pouzdanosti bezbednosne saradnje sa zapadnim državama u savremenom međunarodnom poretku, predstavljaju stavovi iz govora ruskog predsednika Vladimira Putina, na 43. Međunarodnoj konferenciji o bezbednosti u Minhenu, februara 2007.⁴¹

„Основные угрозы в международной сфере обусловлены следующими факторами: (...) укрепление военно-политических блоков и союзов, прежде всего расширение НАТО на восток; возможность появления в непосредственной близости от российских границ иностранных военных баз и крупных воинских контингентов;“... (Концепция национальной безопасности Российской Федерации, Указом Президента РФ, от 17. декабря 1997, № 1300 – Указ Президента РФ, № 24, от 10. января 2000).

³⁸ Ekspanzija NATO imala je za posledicu neprijateljski i nepoverljiv stav Rusije prema NATO i američkoj administraciji. Rusija je širenje NATO shvatila kao prevaru „evroatlanskih partnera“, koji su ranije tvrdili da se „NATO neće širiti prema ruskim granicama“... (Alexey Pushkov, *Broken Promises, The National Interest, The Nixon Center, Washington D.C.* 2007).

³⁹ Jelica Kurjak, *Političke promene u Rusiji 1990–1996*, IMPP, Beograd 2000.

⁴⁰ Ф. Вильям, Энгдаль, *Полный спектр доминирования: Тоталитарная демократия в Новом мировом порядке*, Издательство Геликон плюс, Санкт-Петербург, 2010.

⁴¹ Vladimir Putin, u svom govoru izneo je kritički pristup prema postojećim međudržavnim odnosima i unilateralnom delovanju SAD. Neuvijenom retorikom Putin je poslao jasnu poruku da je Rusija zauzela proaktivnu ulogu u suprotstavljanju unilateralizmu SAD i vođenju spoljne politike sa pozicije sile, uz istovremeno apostrofiranje činjenice da je nastupio prelomni trenutak za redefinisane postojeće globalne bezbednosne arhitekture. (...) Putin je tom prilikom konstatovao da širenje NATO na istok nema nikakve veze sa modernizacijom alijanse i da ne doprinosi povećanju bezbednosti u Evropi, već naprotiv, da predstavlja ozbiljnu pretnju koja

Putinovu argumentaciju o štetnosti pojedinih poteza SAD i NATO po međunarodni mir i bezbednost, mnogi autori na Zapadu ocenili su kao izrazito oštru, kao otvoren i direktno iskazan tvrd stav Rusije, koji predstavlja „retoričko vraćanje hladnoratovskoj logici“. Ruski autori, međutim, zastupaju suprotno stanovište, navodeći da je Putinov nastup bio srazmeran prirodi bezbednosnih pretnji Ruskoj Federaciji, kao i postojećim bezbednosnim izazovima. Prema njihovom mišljenju govor ruskog predsednika u figurativnom smislu označio je završetak ruske politike popuštanja i ustupaka i geostrateško „povlačenje crte“ od strane Rusije.⁴²

Hipotetički, nastavak procesa širenja NATO do samih ruskih granica, može imati negativne posledice po globalnu bezbednost u kontekstu izazivanja trajnog nezadovoljstva Rusije savremenim međunarodnim političko-bezbednosnim poretком i pojačavanja njenog osećaja nesigurnosti i ugroženosti. Na Samitu NATO u Bukureštu, aprila 2008, države tzv. „Stare Evrope“, Nemačka i Francuska, koje imaju tradicionalno dobre odnose sa Rusijom,⁴³ nisu podržale nameru pojedinih članica alijanse, pre svih

umanjuje nivo međusobnog poverenja u odnosima sa Rusijom. (...) „Jedna država – SAD, prekoračila je sopstvene državne granice u svakom smislu. (...) To rezultira činjenicom da se niko ne oseća bezbednim. (...) Danas prisustvujemo gotovo neobuzdanoj upotrebi sile – vojne sile – u međunarodnim odnosima, sile koja uvlači svet u vrtlog stalnih konflikata. (...) Ispostavilo se da je NATO isturio svoje snage do naših granica, a mi se i dalje striktno pridržavamo ugovornih obaveza i uopšte ne reagujemo na takve poteze. (...) Ubeđen sam da smo došli do odsudnog trenutka, kada moramo ozbiljno razmisliti o arhitekturi globalne bezbednosti“... (Vladimir Putin, Speech at the 43rd Munich Conference on Security Policy, Internet, <http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?sprache=en&id=179&>, 25/03/2007).

⁴² Pojedini ruski autori ističu da je govor Vladimira Putina u Minhenu bio „istorijski“, bez uopštenih fraza i „jalove diplomatske retorike“, koje bi otupele i ublažile oštrinu ruskog stava. (...) „Stvari su nazivane pravim imenom, bez ikakve dvosmislenosti“, uz realističan pristup postojećim problemima i situaciji... (Лайн, Родерик, „Россия и Запад: конфронтация неизбежна“, *Россия в глобальной политике*, №. 6, ноябрь-декабрь 2007, Москва, с. 8–20). Drugi autori pak ističu da je ruski osećaj ugroženosti uslovljen i pojačan pokušajima daljeg širenja NATO na istok, naročito namerom da se Gruzija i Ukrajina uključe u taj savez, kao i planovima Amerike da razmesti elemente protivraketne odbrane (PRO) u zemljama Istočne Evrope. U odnosu na širenje NATO i izgradnju raketnog štita, Rusija je procenila da više nema prostora za uzmicanje i ustupke... (*Россия VS Европа, противостояние или союз?*, под редакцией С. А. Караганова и И. Ю. Юргенса, Издательство Астрель, Москва, 2010). Na sličnom stanovištu su i pojedini domaći autori koji navode da od sredine prve decenije ovog veka, ruska politika postaje aktivna i ofanzivna uz otvoreno suprotstavljanje strategiji SAD i NATO. Događaji i dešavanja poslednjih godina (ruski zahtev za reformu postojeće i stvaranje nove bezbednosne arhitekture u Evropi; zahtev da SAD odustane od realizacije plana o izgradnji američke PRO u zemljama Istočne Evrope; pobjeda Rusije u ratnom sukobu sa Gruzijom u avgustu 2008; povratak uticaja u Ukrajini nakon pobjede Viktora Janukoviča na predsedničkim izborima 2010, itd.), govore u prilog takvom stavu... (Dragan Petrović, *Rusija i Evropa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010).

⁴³ U države tzv. Stare Evrope, sa kojima Ruska Federacija ima dobre odnose, pored Nemačke i Francuske, pojedini autori ubrajaju i Italiju i Španiju. S druge strane, tradicionalno loše odnose Rusija ima sa Velikom Britanijom, kao i sa državama tzv.

Amerike, da se Ukrajini i Gruziji dodeli tzv. akcioni plan članstva (MAP),⁴⁴ sa obrazloženjem da NATO ne može sebi da „priušti uvoz“ bilo kog „zamrznutog konflikta“, očigledno imajući u vidu i izuzetno negativan stav Rusije po tom pitanju.⁴⁵ I veliki broj autora sa Zapada upravo stoji na stanovištu da je Evropa duboko podeljena oko Rusije.⁴⁶

Treba imati u vidu da su i pojedini autori sa Zapada takođe imali negativan stav prema planovima za širenje NATO na istok. Po njihovom mišljenju, proces širenja Severnoatlanske alijanse ne samo da neće doprineti globalnom miru i uspostavljanju stabilnog međunarodnog bezbednosnog poretka, već će i stvoriti pretpostavke za nove konfrontacije i sučeljavanja. Svi ovi autori svoju argumentaciju zasnivaju na činjenici da se širenje NATO na istok i njegovo približavanje zapadnim ruskim granicama, uz istovremeno ignorisanje ruskih geopolitičkih interesa, najblaže rečeno može smatrati greškom i svojevrsnim propuštanjem „istorijske šanse“ da se Rusija uvuče u orbitu Zapada i NATO. Umesto toga, NATO se odlučio za „marginalne države“ Srednje i Istočne Evrope. Po mišljenju ovih autora, takav potez predstavljao je umalo fatalan udarac za poredak opšte bezbednosti u svetu. Prema mišljenju A. Zumaha, proces ekspanzije NATO na istok Evrope će pre biti uzrok uznemirenosti, destabilizacije i moguće otvorene krize na evroazijskom kontinentu u godinama pred nama, nego što će Evropi pružiti veću stabilnost i bezbednost.⁴⁷ Džordž Kenan je proces

Nove Evrope (Poljska, baltičke države), koje su pod dominantnim uticajem politike Vašingtona... (O odnosu savremene Rusije sa evropskim državama i Evropskom Unijom kao celinom, detaljnije u analizama domaćeg autora Dragana Petrovića: *Rusija i Evropa*, IMPP, Beograd, 2010. *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi. Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2010).

⁴⁴ Gruzijski predsednik Mihail Sakašvili je tokom rusko-gruzijskog sukoba u avgustu, direktno optužio zapadne države da je njihovo odbijanje da dodele MAP Gruziji, na samitu NATO u Bukureštu u aprilu, eksplicitno ohrabrilo Rusiju da vojno interveniše... (Tony Halpin, „Georgia Forced to Accept a Russian Occupation“, *Times*, August 16, 2008).

⁴⁵ Neposredno pred samit NATO u Bukureštu u aprilu, donji dom ruskog parlamenta – Državna Duma, usvojila je 21. marta 2008. rezoluciju kojom se tržilo da Rusija zvanično prizna Abhaziju i Južnu Osetiju, ukoliko Gruzija postane članica NATO... (Štavljanin, Dragan, *Hladni mir*, Radio Slobodna Evropa, Beograd, 2009, str. 349).

⁴⁶ Zanimljiv je stav zapadnog autora Roberta Kagana o velikim razlikama između država tzv. Stare i Nove Evrope. Ovaj autor stoji na stanovištu da su države u blizini ruske granice (Poljska, baltičke zemlje) zaplašene i da ponovo traže garancije za svoju bezbednost, dok Nemačka i Francuska teže sporazumu i partnerstvu sa Moskvom. (...) Ovakvu vrstu izazova Evropska Unija nije očekivala, odnosno „sučeljavanje sa Rusijom devetnaestog veka“ i „tradicionalnim geopolitičkim izazovima“ i zato su evropski „postmoderni instrumenti“ neprimereni i neefikasni. (...) Povratak nacionalizma velikih sila usloviće nove geopolitičke linije razdvajanja, sa preklapanjem i sukobljavanjem njihovih interesa i ambicija, što će dovesti do toga da će „seizmički događaji u budućnosti najverovatnije doživeti erupciju“... (Robert Kagan, „History s Back“, *Weekly Standard*, August 25, 2008, Volume 13, Issue 46).

⁴⁷ A. Zumach, „NATO Moves East“, *Covert Action Quarterly* (QAC), No. 61. Summer 1997, pp. 54–5. Navedeno prema: Nikoliš, Dušan, „SAD – primarni izazivač nestabilnosti Balkana i Jugoslavije“, op. cit., str. 39–52.

širenja NATO na istok nazvao „najsudbonosnijom greškom američke spoljne politike u čitavom periodu posle hladnog rata“.⁴⁸ Planove o širenju NATO i isključivanju Rusije iz tog procesa, američki autor Majkl Mandelbaum okarakterisao je kao „nepoželjnu grešku američke administracije“, jer takav „nepromišljeni potez Zapada može da dovede do povratka na hladnoratovsku strategiju zastrašivanja.“⁴⁹ Zbignjev Bžežinski taj period naziva „godinama propuštene istorijske prilike“ da se stvori stabilan koncept kolektivne bezbednosti na prostoru Evroazije, a Rusija zauvek anulira kao hipotetička pretnja.⁵⁰ Međutim, postoji i veliki broj dijametralno suprotnih stavova, izrečenih od strane renomiranih teoretičara ili pripadnika zapadnih političkih establišmenata, koji su u potpunosti podržavali proces ekspanzije NATO.

Planovi o razmeštanju elemenata američke PRO u Evropi - pokušaj narušavanja strategijske ravnoteže na kontinentu

Rusija je još jedan proces identifikovala kao direktnu bezbednosnu pretnju svojim nacionalnim interesima, što je dodatno pojačalo njen osećaj ugroženosti. To su planovi u vezi sa razmeštanjem elemenata američke protivraketne odbrane (PRO) na prostoru Istočne Evrope. SAD se početkom 2002. jednostrano povukao iz Sporazuma o antibalističkim projektilima (ABM) potpisanog 1972, koji je Rusiji i SAD zabranjivao stvaranje vlastitog „raketnog štita“ u narednih 30 godina. Tim postupkom narušen je strateški nuklearni balans na štetu Rusije, i stvorene su pretpostavke da SAD ostvari „nuklearni primat“. Kao odgovor, Rusija je suspendovala sporazum START 2. Takođe, Rusija je krajem novembra 2007. godine suspendovala primenu Ugovora o konvencionalnim snagama u Evropi iz 1990, zbog odbijanja članica NATO da ratifikuju revidiranu verziju ugovora iz 1999. godine,⁵¹ kao i zbog planova SAD o razmeštanju delova američke PRO u istočnoevropskim državama.

⁴⁸ George F. Kennan, „A Fateful Error“, *The New York Times*, February 5, 1997.

⁴⁹ Michael Mandelbaum, *NATO Expansion: A Bridge to the Nineteenth Century*, Chevy Chase, Md, The Center for Political and Strategic Studies, 1997.

⁵⁰ „Razočarenje se moglo izbeći da je za vreme američko-ruskog medenog meseca, uz koncept ekspanzije NATO, Rusiji ponuđen specijalni kooperativni odnos sa alijansom... (Brzezinski, Zbigniew: *The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic-Books, 1997). Deceniju i po kasnije, krajem 2009. godine, Bžežinski zastupa odmereniji stav, opravdavajući ekspanziju NATO na istok bezbednosnim razlozima, ali istovremeno predlažući kompromisno rešenje u cilju „smirivanja“ Rusije. (...) „Širenje NATO na istok, koje Rusija doživljava kao pretnju, nije deo nekog velikog plana, već spontani pokret bivših sovjetskih satelita da uđu u političku orbitu Zapada. Rusiji, nikad zvanično nije obećano da se NATO neće širiti“ ... (*Politika*, 28. oktobar 2009. godine).

⁵¹ Ugovor o konvencionalnim snagama u Evropi, potpisan 1990, sadržao je kvantitativna ograničenja i kvote za vojno-političke saveze (NATO i VU) u pogledu količine naoružanja i vojne tehnike (borbenih aviona i helikoptera, tenkova, oklopnih borbenih vozila, artiljerijskih oruđa, itd.). Kada je ugovor stupio na snagu 1992. godine, u

U odredbama osnovnog strateško-doktrinarnog dokumenta ruske države, Strategiji nacionalne bezbednosti Ruske Federacije do 2020. godine donetoj 12. maja 2009. godine, nedvosmisleno se ističe „da su za Rusiju neprihvatljivi planovi primicanja vojne infrastrukture NATO ruskim granicama i pokušaji da se Severnoatlanskoj alijansi daju globalne funkcije suprotne normama međunarodnog prava. (...) Jednu od najvećih opasnosti za nacionalnu bezbednost Rusije predstavlja mogućnost formiranja globalnog sistema protivrakete odbrane SAD i militarizacija kosmičkog prostora. Shodno tome Rusija će preduzeti sve neophodne mere da ostvari atomski paritet sa SAD. (...) Ruska Federacija će voditi pragmatičnu, nekonfliktnu spoljnu politiku koja isključuje trku u naoružanju, a bezbednost zemlje će se obezbeđivati dostizanjem strateških nacionalnih prioriteta“.⁵²

Na namere SAD da instalira elemente protivrakete odbrane (PRO) na teritoriji Poljske i Češke, Rusija je odreagovala, iznoseći stav da je za nju neprihvatljivo instaliranje sistema PRO u blizini njenih granica,⁵³ i da bi u tom slučaju Moskva bila prinuđena da u svojoj enklavi, u Kalinjingradskoj oblasti, rasporedi rakete „iskander“.⁵⁴ Najbolju ilustraciju takvog stava Moskve predstavljaju napred prezentovane odredbe njene strategije bezbednosti. Angažovanje Rusije u odgovoru na eventualno razmeštanje elemenata američke PRO u Istočnoj Evropi, može rezultirati dodatnom izgradnjom i ojačanjem njenog postojećeg nuklearnog kapaciteta.

Nakon odluke administracije novog američkog predsednika Baraka Obame da SAD privremeno odustane od instaliranja PRO u Istočnoj Evropi, kao alternativa, usledile su najave o pozicioniranju protivraketonog štita u oblasti Istočnog Sredozemlja (na ratnim brodovima američke flote). To je

međuvremenu desile su se geopolitičke promene planetarnih razmera, samoraspuštanje Varšavskog ugovora i raspad Sovjetskog Saveza, što je uslovalo potrebu za revizijom prvobitnog teksta ugovora i njegovog prilagođavanje novonastalim okolnostima. Revidirana, nova verzija teksta ugovora (koja je sadržala kvantitativna ograničenja za svaku državu pojedinačno) potpisana je u Istanbulu, 1999. godine, od strane svih članica NATO alijanse i bivših članica Varšavskog pakta. Do sredine prve decenije XXI veka novu verziju ugovora ratifikovale su Rusija, Belorusija, Kazahstan i Ukrajina. Međutim, s druge strane, niti jedna članica NATO saveza nije to učinila, uslovljavajući ratifikaciju ugovora povlačenjem ruskih mirovnih kontigenata iz Moldavije (Pridnjestrovlje) i Gruzije, tako da je na snazi ostala prvobitna verzija ugovora iz 1990.

⁵² *Стратегия национальной безопасности РФ до 2020 года*, утверждена 12 мая 2009 года, Указом Президента Российской Федерации Д. А. Медведева, № 537, (Неправительственный совет национальной безопасности России, Internet, www.nsnbr.ru, или <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, 15/03/2011).

⁵³ Zamenik premijera RF Sergej Ivanov, u Londonu (u intervjuu za britansku mrežu BBC), oštro je kritikovao širenje NATO na istok, a za nameru da američko-evropski odbrambeni protivraketon štiti u Evropi bude lociran u Poljskoj i Češkoj, rekao je da predstavlja pretnju po nacionalnu bezbednost Rusije... (*Srna*, 19. oktobar 2008).

⁵⁴ Ruski predsednik D. Medvedev, u obraćanju naciji, 5.11.2008. godine izjavio je da će Rusija razmestiti svoje rakete tipa „iskander“ (dometa oko 500 km) u oblast Kalinjingrada u cilju neutralizacije američkog raketnog sistema... (*Štavljanin, Dragan, Hladni mir*, op. cit., str. 537).

odmah dovelo do obnavljanja ranijeg ruskog predloga o „zajedničkoj PRO“, ali je predlog ponovo odbijen od strane SAD i NATO. U međuvremenu, SAD je intenzivirala aktivnosti na tom planu, o čemu svedoče potpisani sporazumi sa Rumunijom, Turskom i Poljskom u drugoj polovini 2011. godine. SAD i Rumunija su sredinom septembra 2011. potpisali sporazum o instaliranju elemenata američke PRO u vojnoj bazi nedaleko od mesta Divasel, na jugu Rumunije.⁵⁵ Prethodno, početkom istog meseca potpisan je sporazum i sa Turskom o izgradnji radarskog sistema na njenoj teritoriji, dok je postojeći sporazum sa Poljskom, iz avgusta 2008, revidiran.⁵⁶

Ovakav razvoj događaja nagoveštava aktuelizovanje Balkana sa geopolitičkog i bezbednosnog aspekta, sa tendencijom da se pojedini ključni potezi „velike igre“ premeste sa evroazijske „šahovske table“ na ovdašnje prostore. Ostaju pitanja da li će, i u kom obliku, doći do uzvratne reakcije Rusije, kao i u kojoj meri će to usloviti prekompoziciju bezbednosne arhitekture Crnomorskog regiona. U situaciji hipotetičkog premeštanja fokusa geostrateškog nadmetanja velikih sila na prostore Balkana, geopolitički značaj Ukrajine, Moldavije i oblasti Pridnjestrovlja bi još više porastao.

Strateško-doktrinarni dokumenti Ruske Federacije - novi odgovori na stare izazove

Strategija bezbednosti Ruske Federacije predstavlja najširi saznanjoprogramski koncept (osnovu, stanovište) za realizaciju bezbednosne politike. Istovremeno, u praktičnom smislu, to je i najopštiji strategijsko-doktrinarni dokument ruske države „globalnog značaja“. Njome se, na teorijsko-naučnim osnovama, identifikuju opšti bezbednosni izazovi, rizici i pretnje, definišu se srednjoročni i dugoročni nacionalni interesi, u cilju obezbeđivanja stabilnog razvoja, ekonomskog prosperiteta i bezbednosti države i naroda od svih oblika ugrožavanja. Drugim rečima, ruska država svojom bezbednosnom strategijom artikuliše, mobiliše i usmerava sve svoje raspoložive nacionalne i državne potencijale u funkciji zaštite vitalnih

⁵⁵ Američki državni sekretar Hilari Klinton i rumunski ministar inostranih poslova Teodor Bakonski potpisali su ugovor o instaliranju delova američkog antiraketnog štita, u vojnoj bazi nedaleko od rumunskog sela Devesel... (Raketni štiti SAD „uzdrmao“ Srbiju, *Večernje novosti*, 19.09.2011. (Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/165595/Raketni-stit-SAD-uzdrmao-Srbiju>, 26/09/2011). Prilikom potpisivanja sporazuma, Hilari Klinton je izjavila da će protivraketni sistem u Rumuniji postati operativan do 2015. godine i apostrofirala da će „ovaj sporazum napraviti od Rumunije centralnog igrača u raketnom štiti NATO“... („Rumunija prihvatila antiraketni štiti NATO“, *Politika*, 15.09.2011).

⁵⁶ Ministar odbrane Poljske Bogdan Klich izjavio je da će u toj zemlji, najkasnije do 2018. godine, biti instalirane rakete „SM-3“, presretači balističkih raketa kratkog i srednjeg dometa... („Poljska: Američki presretači raketa do 2018“, *Tanjug*, 2.07.2010. (Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Svet/64670/Poljska-Americki-presretaci-raketa-do-2018>, 15/09/2010).

nacionalnih interesa i vrednosti, kao i ostvarivanja što povoljnijeg položaja u regionalnim i međunarodnim okvirima.⁵⁷

Strateško opredeljenje Ruske Federacije je da na jednoj novoj viziji i programu razvija i štiti sopstvene vrednosti i interese, kao i da, kroz saradnju sa drugim subjektima međunarodnog poretka, usmeri svoje aktivnosti na suprotstavljanje bezbednosnim izazovima i pretnjama.⁵⁸ Istovremeno, ruska strategija bezbednosti ne samo da predstavlja program politike „velike sile“ u globalnim odnosima, zasnovan na teorijsko-saznajnoj, naučnoj osnovi, već predstavlja i „program okončanja postkomunističke tranzicije i program postimperijalne konsolidacije“. Ona je proizašla iz intelektualnog miljea (tzv. paradigmatškog okvira), zasnovanog na učenju političkog realizma, uz značajno učešće akademskih krugova. Ciljevi i sredstva su realistički odmereni, a „dostizanje sklada između predviđenih sredstava i postavljenih ciljeva predstavlja najznačajniji zahtev koji jedna strateška zamisao treba da ispuni“ i od njihovog odnosa zavisi ostvarljivost te zamisli.⁵⁹ Pored definisanja nove Strategije, ruski predsednik D. Medvedev je 5. februara 2010. odobrio i novu „Vojnu doktrinu Ruske Federacije“⁶⁰ koja predstavlja redefinisane Vojne doktrine iz 2000.⁶¹ Nova vojna doktrina Rusije zasnovana je na prognozi trendova u narednih deset godina, do 2020. Ovaj doktrinarni dokument sadrži odredbe kojima su približavanja vojnih infrastruktura drugih država ruskim granicama označena kao ugrožavanje bezbednosti Rusije.⁶² Donošenjem svih ovih strategijsko-doktrinarnih dokumenata, Rusija je stvorila institucionalno-pravni okvir za očuvanje i zaštitu svojih vitalnih interesa.

Veliki broj eksternih činilaca utiče na percepciju bezbednosti ruske države i na njen osećaj nesigurnosti i ugroženosti. Istovremeno, njeni vojni potencijali, ekonomski prosperitet i energetska bogatstva su važni unutrašnji

⁵⁷ Upravo iz razloga što nastaje sintezom pojedinačnih strategijskih opredeljenja u oblasti bezbednosti, strategija bezbednosti predstavlja integralnu programsku platformu koja definiše angažovanje svih podsistema države u zaštiti nacionalne bezbednosti.

⁵⁸ *Стратегия национальной безопасности РФ до 2020 года*, утврђена 12 мая 2009 года, Указом Президента Российской Федерации Д. А. Медведева, № 537, Неправительственный совет национальной безопасности России, Internet, www.nsnbr.ru, ili <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, 15/03/2011).

⁵⁹ Dragan Simić, *Svetska politika*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2009, str. 182.

⁶⁰ *Военная доктрина Российской Федерации, утврђена* Указом Президента Российской Федерации, № 146, от 5 февраля 2010, Internet, <http://www.rg.ru/2010/02/10/doktrina-dok.html>, 26/04/2011).

⁶¹ *Военная доктрина Российской Федерации*, Указом Президента РФ, В.В.Путиным, № 706, от 21.апреля 2000. (Собрание законодательства Российской Федерации, 2000, № 17, с. 1852), (Military Doctrine of Russian Federation, Internet, http://www.armscontrol.org/act/2000_05/dc3ma00?print, 23/06/2009).

⁶² Nova „Vojna doktrina Ruske Federacije“, kao strateško-doktrinarni dokument kojim se propisuje stav Rusije u konfliktnim situacijama, dalju ekspanziju NATO alijanse na istok smatra pretnjom... („Komentar nove Vojne doktrine Ruske Federacije“, *Tanjug*, 6.02.2010).

činioci njenog poimanja globalne bezbednosti i njene bezbednosne politike. Na početku druge decenije XXI veka ruska bezbednosna i spoljna politika su najaktivnije od početka postsovjetskog doba. Ova promena dinamičnosti u bezbednosnoj i spoljnopolitičkoj strategiji Rusije tumači se kao rezultat ekonomske konsolidacije države na unutrašnjem planu,⁶³ ali i krupnih promena u bliskoj prošlosti u globalnim okvirima (kao što su svetska ekonomska kriza 2008, rusko-gruzijski oružani konflikt 2008, predsednički izbori u Ukrajini 2010, jačanje sistema saveza na postsovjetskom prostoru).

U poslednjih nekoliko godina prisutan je trend ubrzanih promena globalnog odnosa snaga, odnosno proces ubrzane afirmacije multipolarnog svetskog poretka, sa aspekta redistribucije i predisllokacije centara moći na planetarnom nivou⁶⁴ (jačanje tzv. sila u sponu, Kine, Indije i Rusije, uz istovremeno relativno opadanje dominantne pozicije SAD).⁶⁵ Zahvaljujući permanentnom uvećavanju svojih kapaciteta „tvrde“ i „meke“ moći u poslednjoj deceniji, kao i nijansiranom i pragmatičnom spoljnopolitičkom pristupu, Rusija danas ima veoma aktivnu ulogu u evoluciji međunarodnog sistema ka njegovoj multipolarnoj strukturi. Pritom, prema izjavama najviših ruskih zvaničnika, ona se zalaže za koncept „demokratskog multipolarizma“, odnosno za međuzavisnu i integrisanu svetsku zajednicu, zasnovanu na jačanju međunarodnih institucija (pre svega OUN) i na izgradnji uzajamne i nedeljive globalne bezbednosti, uz odbacivanje upotrebe sile kao sredstva rešavanja sporova u međunarodnim odnosima.⁶⁶ Međutim, ovakvo stanovište izloženo je kritici pojedinih autora sa Zapada,

⁶³ Sredinom 2008, neposredno pre izbivanja svetske finansijske krize, ruske devizne rezerve približile su se iznosu od 600 milijardi \$, dok je Stabilizacioni fond, zasnovan na prihodima od energenata, iznosio četiri biliona rubalja. (...) Do 2008. spoljni dug je smanjen za 90 milijardi \$, ali je naglo povećan spoljni korporacijski dug koji je oktobra 2008. iznosio astronomskih 488 milijardi \$. (...) Rusija je postala izvoznica kapitala – iznos investicija u inostranstvu do početka 2008. dostigao je 250 milijardi \$. (...) Izvoz nafte i gasa obezbeđuje više od 50% prihoda federalnog budžeta i čini više od 70% ukupnog izvoza... (Primakov, Jevgenij, *Svet bez Rusije?: čemu vodi politička kratkovidost*, op. cit., str. 75–89). Početkom prve decenije XXI veka, stopa siromaštva u Rusiji konstantno je smanjivana, a budžet je beležio stalni porast od 2001. (...) Zaradom od izvoza energenata Rusija je povećala devizne rezerve od 12 milijardi \$ u 1999. na 315 milijardi u 2006... (“CIA, *The World Factbook 2007*”, Internet, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/rs.html#Econ>, 07/10/2008).

⁶⁴ Pojedini autori smatraju da trenutna redistribucija i pomeranje centara moći na globalnom planu, naročito štetne posledice po bezbednost i stabilnost mogu izazvati u regionima Bliskog i Srednjeg istoka, kao i Centralne Azije, ne isključujući pritom i mogućnost regionalnih vojnih sukoba... (Maxim Shevshenko, “Deadly Caucasus Avalanche”, *Moscow Times*, August 25, 2008).

⁶⁵ Proces ubrzanog stvaranja multipolarnog međunarodnog sistema uslovnjen je između ostalog i posledicama velike ekonomskom krize s kraja prve decenije XXI veka. Prema mišljenju pojedinih autora, svetska ekonomska kriza i krah neoliberalnog poretka su najviše pogodili upravo SAD i njene saveznike sa aspekta tvrde i meke moći, pošto je u ovim zemljama nukleus krize... (Dragan Petrović, *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi, Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2010).

⁶⁶ Sergej Lavrov, ministar spoljnih poslova Ruske Federacije, u više navrata je izneo stav da „demokratski multipolarizam“ mora predstavljati temelj međunarodnih odnosa,

pri čemu se navodi da je reč samo o „diplomatskoj retorici“, ali da konkretni potezi koje povlači Rusija, navodeći primer ruske vojne intervencije u Gruziji 2008, svedoče o prisutnosti tradicionalne geopolitičke logike u ruskoj percepciji i načinu promišljanja globalnih problema.

Upravo pobjeda Rusije u vojnom sukobu sa Gruzijom, avgusta 2008, predstavlja krupan geopolitički događaj kojim je ojačana pozicija i uticaj Rusije u Crnomorsko-zakavkaskom regionu i demonstrirana njena spremnost da štiti svoje interese, čak i vojnim sredstvima. Istovremeno, ruska pobjeda je označila i simboličko zaustavljanje procesa širenja NATO na postsovjetski prostor.⁶⁷ Gruzijске snage bezbednosti, 8. avgusta 2008, napale su Južnu Osetiju i Abhaziju u nameri da nasilno reintegrišu ove oblasti u svoj političko-pravni poredak.⁶⁸ Međutim, pokušaj Gruzije osujećen je vojnom intervencijom delova ruske 58. armije,⁶⁹ čije je sedište u Vladikavkazu u Severnoj Osetiji.⁷⁰ Gruzijске snage vojno su poražene za svega pet dana, pretrpevši značajne gubitke.⁷¹ Sukob je okončan potpisivanjem mirovnog sporazuma u šest tačaka, uz posredovanje francuskog predsednika Nikole Sarkozyja.

Neposredno nakon sukoba u Gruziji suspendovan je rad Saveta NATO–Rusija.⁷² Iako autori zastupaju različite stavove kada su u pitanju i

koji će se zasnivati na „balansu interesa“, a ne na „balansu moći“... (Derek Averre, „Russian Foreign Policy and the Global Political Environment“, *Problems of Post-Communism*, Vol. 55, No. 5, September/October 2008, pp. 28–39 (31)). Ovakav pristup razlikuje se od koncepta „realista“ o „klasičnom multipolarizmu“ zasnovanom na rivalstvu i ravnoteži snaga nekoliko velikih sila, približno jednake moći.

⁶⁷ Prema navodima američke agencije za strateška istraživanja „Stratfor“, Rusija je vojnom intervencijom u Gruziji postigla ključni strateški cilj: cepanje Gruzije, čineći je time neatraktivnom za članstvo u NATO... („Georgia: Why the Russians are Stopping“, *Stratfor*, August 13, 2008).

⁶⁸ Operaciji je dat šifrovani naziv „čisto polje“, a bilo je angažovano oko 12.000 pripadnika gruzijskih vojno-bezbednosnih snaga.

⁶⁹ Prema navodima Mihaila Lukanjina, ruska 58. armija formirana je za rat u Čečeniji i jedna je od najbolje obučениh vojnih formacija u ruskim OS. Ona u svom sastavu ima „oko 70.000 vojnika, 609 tenkova, 2.000 raznih borbenih vozila, 125 artiljerijskih oruđa, 190 raketnih sistema tipa „grad“ i „uragan“, 120 aviona i 70 helikoptera“... (Mikhail Lukanin, „What We Are Fighting Georgians With“, *Trud*, August 13, 2008).

⁷⁰ Do dolaska ruskih snaga, otpor gruzijskim snagama pored južnoosetinskih snaga, pružalo je i manje od 400 pripadnika ruskog mirovnog kontingenta, stacioniranog u Cinvaliju. Tom prilikom poginulo je 18 ruskih „mirovnjaka“, a preko stotinu je ranjeno... (Gajić, Aleksandar, *Nova velika igra*, NSPM, Beograd, 2009, Petrović, D., Anđelković, D., Nikolić, G., *Geopolitika Zakaokazja*, IMPP, Beograd, 2010, str. 337).

⁷¹ Tadašnji gruzijski ministar odbrane David Kezerašvili, izjavio je da je Gruzija izgubila četvrtinu od svojih 240 tenkova, a da ukupni materijalni gubici gruzijske vojske iznose oko 250 miliona dolara... („Georgia: The Risks of Winter“, *International Crisis Group*, November 26, 2008, p. 9). U gruzijskoj vojno-pomorskoj bazi Poti, uništen je veliki deo gruzijske mornarice.

⁷² Rad Saveta NATO–Rusija obnovljen je odlukom ministara inostranih poslova zemalja članica NATO od 5. marta 2009. godine. (...) Tim povodom, generalni sekretar alijanse Jap de Hop Šefer izjavio je da je „Rusija veoma važan globalni igrač, što znači da nije

uzroci i posledice sukoba,⁷³ veliki broj autora stoji na stanovištu da je rukovodstvo Gruzije, iako svesno činjenice da ne može vojno da se suprotstavi Rusiji, imalo nameru da izazove internacionalizaciju sukoba, čime bi se Abhazija i Južna Osetija pretvorile u glavnu tačku sučeljavanja Zapada i Rusije. Krajem avgusta (26. avgusta 2008.) Rusija je i *de jure* priznala nezavisnost ovih republika,⁷⁴ što je izazvalo žestoku osudu zapadnih zvaničnika. Oštre kritike na račun Rusije dolazile su i sa postsovjetskog prostora, od strane tadašnjeg ukrajinskog predsednika Viktora Juščenka, kao i iz baltičkih država. S druge strane, vojna akcija Rusije naišla je na podršku i odobravanje jednog dela postsovjetskih država koje imaju tradicionalno dobre odnose sa Rusijom i koje se nalaze u sistemu saveza sa njom. Vojnu akciju Rusije u Gruziji podržale su i određene regionalne multilateralne organizacije, ODKB,⁷⁵ kao i ŠOS.⁷⁶ Rusija je 17. septembra 2008. godine potpisala sa Abhazijom sporazum o vojnoj saradnji – o odbrani abhaskih granica, kao i o izgradnji vojno-pomorske baze na abhaskom delu crnomorske obale. Sledeće godine (krajem marta 2009) Rusija je potpisala vojne sporazume (bezbednosne aranžmane) sa Abhazijom i J. Osetijom o zajedničkoj odbrani njihovih granica, čime ih je faktički stavila pod svoj vojno-bezbednosni kišobran,⁷⁷ uz istovremeno

opcija da se sa njom ne razgovara“ ... (Robert Burns, “Allies find agreement on Russia ties”, *Associated Press*, March 5, 2009).

⁷³ Veliki broj autora sa Zapada zastupa tezu da je Rusija nizom poteza isprovocirala Gruziju da otpočne sukob sa Južnom Osetijom, čime je dobila povod da vojno interveniše. Ruski autori pak smatraju da je uzrok sukoba „političko hazarderstvo i avanturizam Sakašvilija“, „katastrofalno loša procena sposobnosti gruzijske vojske“, „očajnički pokušaj da se SAD i NATO uvuku u sukob sa Rusijom“, „gubitak strpljenja nakon izostanka dodele akcionog plana (MAP) za članstvo u NATO na samitu alijanse u Bukureštu“, „svesno ugrožavanje kandidature za članstvo u NATO, stvaranjem kriznog žarišta“, i dr. Na osnovu prezentovanih stavova, nameće se zaključak da rukovodstvo Gruzije snosi krivicu za otpočinjanje rata sa Rusijom.

⁷⁴ „Russian President Recognizes Independence of South Ossetia, Abkhazia“, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, August 26, 2008.

⁷⁵ Na redovnoj skupštini ODKB, održanoj početkom septembra 2008. godine u Moskvi, u usvojenoj deklaraciji, između ostalog, daje se otvorena podrška avgustovskoj akciji Rusije, a Gruzija se upozorava da ne preduzima korake koji su štetni po mir i stabilnost u regionu. (...) U tekstu deklaracije, takođe se poziva i NATO alijansa da se „uzdrži od daljeg širenja na istok i najavljene instalacije antiraketnog štita u Evropi“ ... („Декларация Московской сессии Совета коллективной безопасности Организации договора о коллективной безопасности“, *Безопасность – в единстве, Организация договора о коллективной безопасности*, Москва, 2009, с. 43–5. Navedeno prema: Petrović, Dragan, *Integracioni procesi na postsovjetskom prostoru*, IK Pešić i sinovi, Beograd, 2010, str. 87).

⁷⁶ Krajem avgusta 2008. godine održan je samit Šangajske organizacije za saradnju – ŠOS. Tom prilikom, ova organizacija je u svom zvaničnom saopštenju podržala „aktivnu ulogu Rusije u omogućavanju mira i saradnje u regionu“, dajući time eksplicitnu podršku njenoj vojnoj akciji u Gruziji... (Victor Yasman, „China Could Emerge As Winner Of Russia – Georgia Conflict“, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, August 29, 2008).

⁷⁷ „Russia To Help Defend Abkhazia, South Ossetia Borders“, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, March 20, 2009, Internet, http://www.rferl.org/content/Russia_To_Help_Defend_Abkhazia_South_Ossetia_Borders/1514007.html, 27/11/2009).

kvantitativno povećanje svojih vojnih kontigenata, uprkos otvorenom protivljenju Zapada.⁷⁸ Može se zaključiti da su osude ruske vojne intervencije sa Zapada bile izuzetno oštre.⁷⁹

Pored pobeđe ruskog oružja na Kavkazu 2008, još jedan događaj je u velikoj meri uticao na proces daljeg širenja NATO na istok, ali i na poziciju i ulogu same Rusije u bezbednosnoj arhitekturi na postsovjetskom i širem evroazijskom prostoru. To je pobjeda Viktora Janukoviča na predsjedničkim izborima u Ukrajini početkom 2010. godine.⁸⁰ Nakon pobeđe Janukoviča i formiranja nove parlamentarne većine (čiji je stožer Partija regiona), odnosno nove ukrajinske vlade premijera Nikole Azarova, u martu 2010. godine došlo je do promene strateških opredeljenja Ukrajine na unutrašnjem i spoljnopoličkom planu, kao i po pitanju vojno-bezbednosnog statusa. Ovo pitanje je rešeno tako što je doneto zakonsko rešenje kojim je institucionalizovan vanblokovski status Ukrajine, dok je

⁷⁸ U zajedničkom pismu francuskog predsednika N. Sarkozyja i nemačke kancelarke A. Merkel objavljenom 3. februara 2009. godine ističe se da rusko kršenje međunarodnog prava u Abhaziji i J. Osetiji „predstavlja problem u smislu poverenja u Rusiju“... (Štavljanin, Dragan, *Hladni mir*, op. cit., str. 143–4). Zemlje EU su u svom saopštenju od 5. februara 2009. godine izrazile zabrinutost zbog namere Rusije da ojača svoje vojno prisustvo u Abhaziji i Južnoj Osetiji, uključujući i izgradnju pomorske baze... (D. Petrović, D. Anđelković, G. Nikolić, *Geopolitika Zakavkazja*, IMPP, Beograd, 2010, str. 344).

⁷⁹ Pojedini zapadni mediji su se „utrivali“ u oštini verbalne osude vojne intervencije ruske vojske u Gruziji, tvrdeći da su upravo takvi potezi dokaz da Rusija nije napustila ideju „reimperijalizacije“ postsovjetskog prostora, odnosno da se Rusija još uvek nalazi u hladnoratovskoj matrici, koju karakteriše nadmetanje za „sfere uticaja“. Neki autori i zvaničnici sa Zapada otišli su korak dalje, vršeći poređenja vojne intervencije u Gruziji sa Hitlerovom aneksijom Sudetske oblasti 1938, sa sovjetskim intervencijama u Mađarskoj 1956. i Čehoslovačkoj 1968. (Kondoliza Rajs), sa sovjetskom invazijom na Avganistan 1979. (Farid Zakarija), sa napadom SSSR na Finsku 1939. (Zbignjev Bžežinski), sa ultimatumom i napadom Austrougarske na Srbiju 1914. (Vilijam H. Hil). *Zajednički inenitelj svim ovim komparacijama sa sličnim događajima u prošlosti je neadekvatnost, jer se ovakvim istorijskim analogijama prenebregava kontekstualnost rusko-gruzijskog sukoba...* (kurziv autora). Najžešće osude i kritike dolazile su preko Atlantika. Tako na primer, američki analitičar Harold Majerson navodi da je savremena Rusija kombinacija neocarističkog autoritarizma na unutrašnjem i panslovenske ratobornosti na međunarodnom planu... (Harold Meyerson, „The Drums of Change“, *Washington Post*, August 13, 2008). Upravo ovakvi i slični stavovi upućuju na zaključak da se ni Zapad nije u potpunosti oslobodio hladnoratovske matrice „opsesivne rusofobije“ i da je „oživljavanje straha od ruskog medveda“ prisutno i danas u pojedinim zapadnim krugovima.

⁸⁰ Ukrajina je za Rusiju svakako najznačajnija država postsovjetskog prostora sa svakog aspekta (kulturno-istorijskog, geopolitičkog, ekonomskog, vojno-bezbednosnog). U periodu neposredno nakon tzv. „narandžaste revolucije“ 2004, kada je predsednik Ukrajine bio Viktor Juščenko (predstavnik zapadnoukrajinske političke opcije), rusko-ukrajinski odnosi spali su na nizak nivo, što je naročito kulminiralo u drugoj polovini 2008. godine, nakon avgustovskog rusko-gruzijskog sukoba. Ovaj period karakteriše pokušaj što većeg distanciranja od Rusije i favorizovanje politike Vašingtona, uz istovremeno ubrzano približavanje NATO, sa ciljem – sticanja statusa kandidata za članstvo, uprkos činjenici da ogromna većina stanovništva nije podržavala ovakvu opciju.

dotadašnja aktivna saradnja sa NATO „zamrznuta“.⁸¹ Odnosi sa Rusijom su u veoma kratkom roku poboljšani,⁸² sa tendencijom intenziviranja učešća Ukrajine u integrativnim procesima na postsovjetskom prostoru u čijem je središtu Rusija.

Rusija u bezbednosnom poretku na postsovjetskom prostoru, odnosno na širem evroazijskom prostoru participira, uslovno rečeno, na dva nivoa – bilateralnom i multilateralnom. Pored čitave mreže dvostranih (bilateralnih) sporazuma koji sadrže vojno-bezbednosnu dimenziju i koje je Rusija potpisala sa većinom država na postsovjetskom prostoru, postoji i sistem političkih, ekonomskih i vojno-bezbednosnih saveza čiji je Rusija predvodnik i najznačajniji član: Zajednica nezavisnih država (rus.: СНГ), Organizacija dogovora o kolektivnoj bezbednosti (ОДКБ),⁸³ Zajednički ekonomski prostor (ЕЭП), Organizacija Evroazijske ekonomske saradnje (ЕвразЭС), Organizacija za centralnoazijsku saradnju (ЦАС), kao i veoma perspektivan Carinski savez (TC). Na širem evroazijskom prostoru Rusija, zajedno sa Kinom i centralnoazijskim postsovjetskim državama, članica je Šangajske organizacije za saradnju (ŠOS), a sa Kinom i Indijom (i Brazilom) članica BRIK. Pored ODKB, koji predstavlja izrazito vojno-bezbednosnu regionalnu organizaciju i druge multilateralne regionalne organizacije na postsovjetskom prostoru, pored političke, imaju i bezbednosnu dimenziju, kao što je na primer u okviru ZND, Savet ministara odbrane i Savet komandanata pograničnih vojnih jedinica.⁸⁴ ŠOS, čija je primarna funkcija borba protiv međunarodnog terorizma, pored političke ima izraženu i vojno-bezbednosnu komponentu.⁸⁵

⁸¹ Na osnovu analize izbornih rezultata i političke opredeljenosti birača na predsedničkim izborima u Ukrajini, održanim početkom 2010, može se zaključiti da su ovi izbori dodatno podcrtali postojeće unutrašnje političke i društvene (istorijske i kulturno-civilizacijske) podele u ukrajinskoj državi, na jugoistočni, dominantno proruski i severozapadni deo zemlje... (Dragan Petrović, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, IMPP, Beograd, 2010).

⁸² U Harkovu su 21. aprila 2010. potpisani međudržavni sporazumi između Ukrajine i Rusije, koji u geopolitičkom kontekstu predstavljaju uvezan paket energetskog i vojnog aranžmana. Ovim ugovorima sa ekonomsko-energetskog aspekta, Ukrajina je ostvarila manju, subvencionisanu cenu ruskog gasa za oko 30%, dok je sa vojnog aspekta produžen zakup ruske vojno-pomorske baze u Sevastopolju, na Krimu (gde je stacioniran deo ruske Crnomorske flote) za još 25 godina (nakon isteka važećeg sporazuma 2017), dakle do 2042, sa mogućnošću njegovog daljeg produženja... (*Politika*, 22.04.2010).

⁸³ ODKB, kao veoma važan multilateralan integracioni oblik na ekssovjetskom prostoru, bazira se na bezbednosno-vojnoj saradnji. Njegove članice su, pored Rusije, Jermenija, Belorusija i centralnoazijske države – Kazahstan, Kirgistan, Uzbekistan i Tadžikistan.

⁸⁴ Dragan Petrović, *Integracioni procesi na postsovjetskom prostoru*, op. cit., str. 27–8).

⁸⁵ ŠOS je multilateralni integracioni oblik na širem evroazijskom prostoru, koji pored primarno političke dimenzije – borbe protiv međunarodnog terorizma, ima i vojno-bezbednosnu komponentu. Članice ŠOS, pored Rusije i Kine, su i četiri centralnoazijske ekssovjetske republike Kazahstan, Kirgistan, Uzbekistan i Tadžikistan, dok status posmatrača imaju Mongolija, Indija, Iran, Pakistan i Turkmenija.

Na osnovu analize iznetih stavova, može se zaključiti da Rusija zastupa pluralistički i diverzifikovani pristup problemima globalne i regionalne bezbednosti, koji se ogleda u strateškom angažovanju i maksimalnom obuhvatanju različitih država na bilateralnom nivou,⁸⁶ uz postojeća multilateralna rešenja i formalna savezništva. Možda najbolju ilustraciju navedene teze predstavlja činjenica o uspešnom razvoju odnosa sa najvažnijim evropskim (Nemačka, Francuska, Italija) i azijskim državama (Indija, Kina, centralnoazijske zemlje), kao i izgradnji specijalnih odnosa sa islamskim zemljama (Iran, Sirija, Egipat, Turska i dr.).⁸⁷

Zaključak

Shodno odredbama najznačajnijih dokumenata u oblasti spoljne politike i bezbednosti zemlje, može se zaključiti da se Rusija zalaže za multipolarni međunarodni poredak i u tom cilju pokušava da pozicionira svoju ulogu kao nezaobilaznog i respektabilnog globalnog činioca međunarodnih odnosa u XXI veku. Strateško-doktrinarni dokumenti dovoljno široko obuhvataju ovo opredeljenje i čine ga prioriternim, uprkos činjenici da ne postoje pouzdane analize i predviđanja koja bi mogla sa velikom verovatnoćom da predvide bezbednosnu arhitekturu na evroazijskom prostoru u dugoročnom periodu. Profilisanjem svoje uloge u bezbednosnom poretku, Rusija značajno umanjuje verovatnoću negativnog delovanja savremenih bezbednosnih izazova i pretnji prema svom prostoru. Realno je očekivati da će se savremeni globalni poredak, u godinama koje dolaze, zasnivati na održavanju promenljive ravnoteže snaga, na savezništvima država, kao i na stalnom nijansiranju i doziranju „politike sile i pritisaka“ od strane velikih sila, u cilju osiguravanja njihove sopstvene bezbednosti i istovremenog zadovoljavanja njihovih geopolitičkih potreba i ambicija.

⁸⁶ „Moskva je pre Vašingtona shvatila ključnu činjenicu da svet postaje poliarhija – međunarodni sistem kojim upravljaju mnogi i različiti činioci s promenljivim kaleidoskopom savezništava i zavisnosti“... (Seyon Brown, „Changes Afoot on the Diplomatic Stage“, *Boston Globe*, February 25, 2007). Stvaranje strateških partnerstava na bilateralnoj osnovi, koja egzistiraju paralelno sa multilateralnim rešenjima, predstavlja optimalan okvir za uspešno sprovođenje ruske strategije angažovanja drugih država, u kontekstu uravnoteženja uticaja drugih sila... (Внешняя политика России: мнения экспертов, Аналитический доклад РНИСиНП, по заказу Московского представительства Фонда им. Ф. Эберта, у: „Место России в современном мире“, Internet: <http://www.bestreferat.ru/referat-51088.html>, 20/04/2011).

⁸⁷ Islamski faktor u ruskoj politici je pre svega pitanje traganja za identitetom postsovjetske Rusije. (...) Odnosi Rusije sa islamskim svetom direktno utiču na njenu bezbednost... (Jacques Levesque, „How Moscow Courts the Muslim World“, *International Herald Tribune*, December 30, 2008). Permanentno unapređivanje odnosa Rusije sa islamskim svetom je jedan od imperativa njene politike i bazira se na izgradnji specijalnih odnosa sa islamskim državama. Pritom, akcenat je na stvaranju jakih političkih veza i strateških partnerstava a ne na insistiranju na stvaranju formalnih savezništava.

Ruska Federacija svoju bezbednost u savremenom međunarodnom poretku zasniva na „dinamičnoj spoljnoj politici i defanzivnoj vojnoj strategiji“. Ona se zalaže za poštovanje principa međunarodnog prava i protivi se bilo kakvoj upotrebi sile, pretnje silom, i svih oblika pritisaka. S tim u vezi, rusko rukovodstvo nastoji da se, do eventualnog donošenja drugih opšteprihvaćenih pravila, dosledno poštuju ciljevi i principi Povelje i drugih dokumenata OUN u međunarodnim odnosima. S obzirom na takvo poimanje bezbednosti, novi strateško-doktrinarni dokumenti Ruske Federacije ne obuhvataju samo vojnu komponentu, već primarno „nevojne“ probleme ruskog društva i države, od ekonomskih i socijalnih, preko obrazovnih, zdravstvenih i ekoloških, pa do spoljnopolitičkih.⁸⁸ Kao direktna posledica promene u shvatanju bezbednosti Rusije, na osnovu naučno zasnovanih stavova definisanih u Strategiji bezbednosti i uz evidentan uticaj akademskih krugova u njenom formulisanju, primarni značaj dobila je individualna bezbednost, odnosno bezbednost pojedinca (dok se nacionalna bezbednost – bezbednost države, tretira kao instrument zaštite bezbednosti pojedinca i društva).

Bibliografija

1. Avramov, S., *Bezbednost u XXI veku, Naučna izgrađenost i činioci vojne strategije*, Zbornik radova, SIMVON, Beograd, 2001.
2. *Актуальные проблемы международных отношений в начале XXI века* // Отв. ред. Бажанов, Е. П., Издательство „Научная книга“, Москва, 2002. стр. 224–8.
3. Бажанов, Е.П., „Роль и место России в современном мире“ (Центр Стратегических Разработок, 1999–2000), u: „Место России в современном мире“, Internet, <http://www.bestreferat.ru/referat-51088.html>, 17/04/2011.
4. Bžežinski, Zbignjev, *Američki izbor, globalna dominacija ili globalno vođstvo?*, Politička kultura, Zagreb, CID Podgorica, 2004.
5. Varga, Boris, *Putin i baršunasta gerila*, Vreme, Beograd, 2007.
6. Gajić, Aleksandar, *Nova velika igra*, NSPM, Beograd, 2009.
7. Gajić, Dejan, „Procesi širenja NATO-a u Evropi“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 3, 2009, str. 274–94.
8. Đukanović, Dragan (prir.), *Savremeni međunarodni izazovi; globalna i regionalna perspektiva*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
9. Zakaria, Farred, *The Post-American World*, W.W. Norton and Company, New York, 2008.;
10. Jeftić, Nevenka (prir.), *Aktuelna pitanja iz međunarodnih odnosa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
11. Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Klub plus, Beograd, 2008.

⁸⁸ Стратегия национальной безопасности РФ до 2020 года, утверждена 12 мая 2009 года, Указом Президента Российской Федерации Д. А. Медведева, № 537, Неправительственный совет национальной безопасности России, Internet, www.nsnbr.ru, ili <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, 15/03/2011.

12. Kovač, Mitar, *Strategijska i doktrinarna dokumenta nacionalne bezbednosti. Teorijske osnove*, Svet knjige, Beograd, 2003.
13. Концепция внешней политики Российской Федерации, утверждена Указом Президентом РФ, В.В. Путиным, 28 июня 2000. // Независимая газета, 11 июля. 2000. (The Foreign Policy concept of the Russian Federation, 2000, Internet, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, 18/08/2009.
14. Концепция национальной безопасности Российской Федерации, Указом Президента РФ, от 17. декабря 1997 №1300 – Указ Президента РФ от 10. января 2000. № 24, (The National Security Concept of the Russian Federation, 2000, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/gazeta012400.htm>, 21/11/2009.
15. Kremer, Uli, *Novi NATO*, Filip Višnjić, Beograd, 2000.
16. Лайн, Родерик, „Россия и Запад: конфронтация неизбежна“, *Россия в глобальной политике*, №. 6, ноябрь–декабрь 2007, Москва, стр. 8–20.
17. Лебедева, М. М., *Мировая политика в XXI в: акторы, процессы и проблемы*, Москва: МГИМО-Университет, 2009.
18. Lucas, Edward, *The New Cold War*, Bloomsbury Publishing Plc, London, 2008.
19. Mandelbaum, Michael, „NATO Expansion: A Bridge to the Nineteenth Century“, *Chevy Chase, Md.*: The Center for Political and Strategic Studies, 1997.
20. Mirković, Teodor, *Strategija i ratne doktrine supersila i blokova*, VIZ, Beograd, 2003.
21. Petrović, Dragan, *Rusija i Evropa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.
22. Petrović, Dragan, *Integracioni procesi na postsovjetskom prostoru*, Izdavačka kuća Pešić i sinovi, Beograd, 2010.
23. Petrović, Dragan, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.
24. Primakov, Jevgenij, *Godine u visokoj politici*, Izdavački grafički atelje M, Beograd, 2002.
25. Primakov, Jevgenij, *Svet bez Rusije?: čemu vodi politička kratkovidost*, Fakultet bezbednosti, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
26. *Россия VS Европа, противостояние или союз?*, под редакцией С. А. Караганова и И. Ю. Юргенса, „Издательство Астрель“, Москва, 2010.
27. Sakwa, Richard, *Russian Policy and Society*, Routledge, London 2008.
28. Simić, Jasminka, „NATO pred izazovima XXI veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br.4, 2009, str. 387–426.
29. Стратегия национальной безопасности РФ до 2020 года, утверждена 12 мая 2009 года, Указом Президента Российской Федерации Д.А.Медведева, №537, Неправительственный совет национальной безопасности России, Internet, www.nsnbr.ru, ili <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>, 15/03/2011.
30. Filimonović, Miljan, *Spoljna politika Ruske Federacije*, Infinitas, Beograd, 2010.
31. Štavljanin, Dragan, *Hladni mir*, Radio slobodna Evropa, Beograd, 2009.

Sladjan MILOSAVLJEVIĆ, MA

**NATO EXPANSION TO THE EAST AS A DETERMINING FACTOR
OF THE RUSSIAN STRATEGY OF SECURITY IN THE POST-COLD WAR
INTERNATIONAL ORDER**

ABSTRACT

In the last decade of the 20th century, the idea had emerged in the West to expand the NATO to the East and to admit Central and East European countries as full members to that alliance. The idea resulted from the intention of the West to capitalize, by its own opinion, on the victory in the Cold War and to establish a NATO-centric security system as a primary and dominant in Europe. There were no big obstacles on that way and that idea was operationalised in the next few years. Russia found itself before a political and security dilemma. It was necessary for it to take a stand and define a new strategy towards this political and strategic problem and to protect its vital national interests. The amplitude of possible options ranged from a hard, irreconcilable position, continuation of the confrontation and returning to the Cold War matrix, to the unconditional acceptance of the NATO expansion towards the Russia's borders and making an irreparable damage to Russia's security and political interests. A compromised option was made, which consisted of making as small as possible the damage and making as much benefit as it was possible under the given circumstances. Russia institutionalised and formalised this perception by its decisions and positions in its basic strategic documents (The National Security Concept, The Foreign Policy Concept, Russia's Military Doctrine), which were adopted at the beginning and in end of the last decade of the 21st century. They fully verified the rationality and correctness of the chosen Russian Federation's strategy.

Key words: Russian Federation, NATO, security strategy, new world order.

UDK: 343.533:004.738.5
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 66–84.
Izvorni naučni rad
Primljen: 12. april 2012.

*Željko BJELAJAC*¹
*Jelena MATIJAŠEVIĆ*²
*Duško DIMITRIJEVIĆ*³

Značaj uspostavljanja međunarodnih standarda u suzbijanju visokotehnološkog kriminala

SAŽETAK

Velike mogućnosti u svim sferama društvenog života koje su razvojem informacione tehnologije stavljene pred čoveka, pored brojnih, njemu do tada nepoznatih prednosti, uslovile su i njegovu izloženost novim i vrlo ozbiljnim rizicima. Veoma je teško dati sveobuhvatne odrednice pojma visokotehnološkog kriminala. Uprkos različitim teorijskim razmatranjima, brojnim primerima iz prakse, nacionalnim zakonskim rešenjima, kao i različitim međunarodnim aktima, jasno je da je složenost i ozbiljnost pojave mnogo veća od prikazane. Od prve međunarodne inicijative u oblasti borbe protiv visokotehnološkog kriminala (Konferencija o kriminološkim aspektima privrednog kriminala), koju je 1976. godine u Strazburu pokrenuo Savet Evrope, najznačajnije aktivnosti sprovedene u ovom segmentu pripadaju nadležnosti Interpola, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Organizacije Ujedinjenih nacija (OUN), Evropske unije (EU),

¹ Prof. dr Željko Bjelajac, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad. E-mail: zeljkobjelajac067@gmail.com.

² Doc. dr Jelena Matijašević, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad.

³ Dr Duško Dimitrijević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: dimitrijevicd@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, pod nazivom Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.

kao i Grupe zemalja G-8 (Grupa ekonomski najrazvijenijih država). U cilju uspostavljanja adekvatnih međunarodnih standarda za što veću efikasnost borbe protiv visokotehnološkog kriminala, međunarodne instance su usvajale različite dokumente: konvencije, rezolucije, direktive, preporuke, zaključke, studije, itd., koji su se temeljili na relevantnim principima. Najznačajniji dokument u oblasti uspostavljanja međunarodnih standarda prilikom suzbijanja visokotehnološkog kriminala je svakako Konvencija o visokotehnološkom kriminalu, čiji je cilj usklađivanje nacionalnih zakonodavstava kada je reč o materijalnim odredbama, zatim uvođenje adekvatnih instrumenata u nacionalna zakonodavstva kada je reč o procesnim odredbama, kao i ustanovljavanje brzih i efikasnih institucija i procedura međunarodne saradnje.

Ključne reči: Visokotehnološki kriminal, međunarodni standardi, Konvencija o visokotehnološkom kriminalu, Savet Evrope, Evropska unija, međunarodne organizacije.

Uvod

Računari su našli svoju primenu u skoro svim oblastima života i rada savremenog čoveka. Zahvaljujući ogromnoj moći kompjutera u memorisanju i brzom obradi velikog broja podataka, automatizovani informacioni sistemi postaju sve brojniji i gotovo nezamenljivi deo celokupnog društvenog života svih subjekata (fizičkih, ali i pravnih lica) na svim nivoima.

Napredak u telekomunikacionoj i računarskoj tehnologiji pokrenuo je informacionu revoluciju, čiji uticaj može biti bar toliko širok i dubok koliki je bio i uticaj industrijske revolucije XIX veka. Transformacija iz industrijskog u informaciono (postindustrijsko) društvo, koja je započela sredinom prošlog veka i još traje, pomerila je društveni fokus od proizvodnje materijalnih dobara ka pružanju usluga. Ključni simboli ovog doba su komunikacije i računari, sa otvorenim pitanjem: ko će u ovom novom dobu biti najuspešniji?⁴

Kada je reč o najnovijim promenama izazvanim informacionom revolucijom značajno je istaći da su one zasnovane prvenstveno na informacionoj tehnologiji – tehnologiji koja nas na velika vrata uvodi u novo informaciono doba.⁵

Promene koje je izazvala informaciona tehnologija učinile su da u prvi plan dođu novi strateški resursi savremenog društva: znanje i informacija, kao primarna osnovica staranja novih vrednosti informatičkog doba u kojem je podržavajuća tehnologija veoma snažan alat prilikom usmeravanja rada od fizičkog ka mentalnom. Velike mogućnosti u svim

⁴ William G. Huiitt, *Success in the Information Age: A Paradigm Shift*, Valdosta State University, Valdosta, Georgia, Internet, <http://chiron.valdosta.edu/whuiitt>, 03/07/1997.

⁵ Slobodan R. Petrović, „O informacionoj revoluciji u kontekstu zloupotrebe informacione tehnologije“, str. 3; Internet, http://www.itvestak.org.rs/ziteh_04/radovi/ziteh-20.pdf, 20/09/2010.

sferama društvenog života, koje su razvojem informacione tehnologije stavljene pred čoveka, pored brojnih, njemu do tada nepoznatih prednosti, uslovile su i njegovu izloženost novim i vrlo ozbiljnim rizicima.

Međutim, upravo pojačano prisustvo informacionih tehnologija nosi sa sobom i rizik. Društvo postaje zavisno od novih tehnologija jer bez njihovog funkcionisanja, osnovne poluge i mehanizmi jednog društva – rad javnih službi, obavljanje delatnosti od opšteg interesa, pružanje usluga i vršenje delatnosti privrednih subjekata – ne bi mogli da ostvaruju svoju namenu. Napad na informacione infrastrukture mogao bi da prouzrokuje veliku štetu društvu, a izvršenje krivičnih dela usmerenih ka ovim infrastrukturama ne zahteva veliku pripremu i materijalna ulaganja. Dovoljno je posedovati računar, odgovarajući softver i pristup internetu, da učinilac može delovati sa bilo koje tačke u svetu.⁶ Sa druge strane, „postoje različite kategorije učinilaca kompjuterskog kriminaliteta, s obzirom da postoji mnoštvo različitih dela koje čine, ali i imajući u vidu motive koji ih pokreću u vršenju ovih aktivnosti“.⁷

U tom kontekstu, brojne promene koje je sa sobom doneo razvoj ovog segmenta izuzetno su pogodovale asocijalnim i kriminalnim aktivnostima, podržavajući i podstičući njihovo nastajanje, širenje i intenzitet. U početku primene kompjuterske tehnologije kompjuteri nisu bili podobni za veće zloupotrebe, jer njihova primena nije bila masovna, tako da se njima bavio samo uzak krug korisnika – informatičkih stručnjaka. Ono što je otvorilo vrata širenju mogućnosti da se kompjuterska tehnologija zloupotredi u različite svrhe, jeste njen brz razvoj, pojednostavljenje njene upotrebe, kao i dostupnost širokom krugu korisnika.⁸

U radu smo predstavili pojamovnu određenost i značaj visokotehnološkog kriminala, obuhvatajući i stanovište međunarodnih organa, kao i međunarodnu regulativu i standarde koji su od velike važnosti za usaglašenost nacionalnih odredbi u suzbijanju visokotehnološkog kriminala. Akcenat je stavljen na Konvenciju Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu, s obzirom na to da je u pitanju najznačajniji međunarodni akt u ovoj oblasti.

⁶ Saša Radulović, „Pretnje visokotehnološkog kriminala i domaća zakonodavna regulativa“, *Revija za bezbednost – stručni časopis o korupciji i organizovanom kriminalu*, br. 8/08, godina II, Centar za bezbednosne studije, Beograd, str. 18.

⁷ Jelena Matijasevic, Zaklina Spalevic, „Specific characteristics of computer criminal offenses with regard to the law regulations“, XLV International Scientific Conference on Information, Communication and Energy Systems and Technologies – ICEST 2010 CONFERENCE, 23–26. June 2010, Faculty of Technical Sciences, University „St. Clement Ohridski“, Bitola, Ohrid, Macedonia, 2010, Proceedings, Internet, http://www.icestconf.org/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=98,05/02/2011.

⁸ Jelena Matijašević, Svetlana Ignjatijević, „Kompjuterski kriminalitet u pravnoj teoriji, pojam karakteristike, posledice“ – „Cybercrime in legal theory, the concept, characteristics, consequences“, *Zbornik radova sa međunarodnog naučno-stručnog simpozijuma INFOTEH@-JAHORINA 2010*, održanog od 17–19. marta 2010. godine, Vol. 9, Ref. E-VI-8, p. 852–856, Elektrotehnički fakultet, Istočno Sarajevo, 2010, str. 852; ISBN-99938-624-2-8.

Pojmovna određenost i značaj visokotehnološkog kriminala

Imajući u vidu kompleksnost materije visokotehnološkog kriminaliteta,⁹ posebno različitost u pristupima pojedinih autora, zaključujemo da je neophodno imati veoma širok pristup prilikom definisanja ove vrste kriminalnog ponašanja. Visokotehnološki kriminalitet je pojava o kojoj se, od samog njenog nastanka, u teoriji i praksi zakonodavstava razvijenih država i međunarodnih institucija, dosta piše i govori. Razmatraju se svi njeni aspekti. Nastoje se pružiti što kompletniji odgovori na mnogobrojna, svakim danom sve složenija pitanja. Kompleksnost problematike sa kojom smo preko trideset godina suočeni tek delimično se može naslutiti kroz brojne radove iz ove oblasti. Uprkos velikom obimu materijala koji obuhvata teorijska razmatranja, brojnim primerima iz prakse, zakonodavnim rešenjima na nacionalnom nivou, kao i različitim međunarodnim aktima, ne možemo da se otmemo utisku da je složenost i ozbiljnost pojave mnogo veća od prikazane. Sama činjenica da postoji veoma veliki broj analiza i razmišljanja u kontekstu osnove same problematike govori o prethodnoj konstataciji. U ovom odeljku rada prikazano je nekoliko definicija koje obuhvataju različite aspekte i različite obime same materije. Imajući u vidu temu rada, predstavili smo definicije proizašle iz prakse međunarodnih instanci. Naravno, pošli smo ipak od pojmovnog određenja datog u našem pozitivnom nacionalnom zakonodavstvu.

U pravu su oni koji ističu da je o kompjuterskom kriminalitetu mnogo toga napisano, ali da ipak nije postignut značajniji pomak u pogledu jedne sveobuhvatne definicije.¹⁰

Zato ćemo ovaj odeljak započeti kratkim predstavljanjem definicije prihvaćene u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala,¹¹ a na osnovu ratifikovane Konvencije o visokotehnološkom kriminalu.¹² Visokotehnološki kriminal u smislu ovog zakona predstavlja vršenje krivičnih dela kod kojih se kao objekat ili

⁹ U krivičnopravnoj literaturi se za delikte, počinjene u odnosu na informacionu tehnologiju ili elemente u njenom sklopu, kao savremene forme kriminalnog delovanja, upotrebljavaju različiti termini: kompjuterski kriminalitet (computer-related crime, cybercrime ili computer crime), visokotehnološki kriminalitet (high-tech crime), zloupotreba kompjutera (computer abuse), kompjuterska prevara (computer fraud), delikti uz pomoć kompjutera (crime by computer), informatički kriminalitet, računarski kriminalitet, tehno kriminalitet, cyber kriminalitet (cybercrime), internet kriminal, eKriminal, kriminal visokih tehnologija, mrežni kriminal, kibernetički kriminal. Mi ćemo u radu primenjivati tri u teoriji najčešće korišćena termina, nacionalnom zakonodavstvu i međunarodnim dokumentima, a to su: visokotehnološki, kompjuterski i računarski kriminal.

¹⁰ Mark D. Rasch, *Criminal Law and The Internet*, Computer Law Association, Toronto, 1996, Internet, <http://www.sgrm.com/art14.htm>, 15/12/2003.

¹¹ Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, *Službeni glasnik RS*, br. 61/05 i 104/09.

¹² Council of Europe, Convention on Cybercrime, European Treaty Series - No. 185, Budapest, 23rd November 2001, Internet, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/185.doc>, 18/04/2010.

sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku. Pod proizvodima u elektronskom obliku se pri tom posebno podrazumevaju računarski programi i autorska dela koja se mogu upotrebiti u elektronskom obliku. Tumačenjem smisla Preambule Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, dolazimo do konstatacije da i naša legislativa temelji svoje gledište upravo na razlozima donošenja pomenute Konvencije. Naime, *ratio* donošenja Konvencije je odvratanje od „postupaka usmerenih protiv tajnosti, celovitosti i dostupnosti računarskih sistema, mreža i računarskih podataka, kao i za odvratanje od njihovih zloupotreba“, jer se (u Konvenciji) utvrđuje kriminalizacija takvog ponašanja.

Potrebno je naglasiti da pored krivičnih dela koja su usmerena protiv bezbednosti računarske tehnologije i elemenata informacionog sistema, postoji veliki broj tradicionalnih krivičnih dela koja se uz pomoć korišćenja računara i računarskih komponenti vrše brže, lakše, učiniocima se teže ulazi u trag, a posledice su daleko ozbiljnije i veće.¹³

Prva definicija kompjuterskog kriminaliteta potiče iz 1979. godine, i data je u Priručniku Krivičnog pravosuđa vezanog za kompjuterski kriminalitet (*Criminal Justice Resource Manual on Computer Crime*), a glasi da „kompjuterski kriminalitet predstavlja svaki nelegalni akt za čije je uspešno krivično gonjenje neophodno dobro poznavanje kompjuterske tehnologije“.¹⁴ Ovakvo gledište je prilično široko postavljeno, ali je odmah prihvaćeno, i nekoliko godina kasnije uneto u Studiju o međunarodnim pravnim aspektima kompjuterskog kriminala u 1983. godini.¹⁵

Preporuke OECD iz 1986. godine (*The OECD Recommendations*) inkorporisale su i radnu definiciju ove pojave, kao svojevrsnu osnovu za dalja istraživanja iz ove oblasti: „Kompjuterskim kriminalitetom se smatra bilo nelegalno, bilo nemoralno ili neovlašćeno ponašanje u vezi sa automatskom obradom i prenosom podataka.“¹⁶

Savet Evrope je Preporukom iz 1989. godine usvojio funkcionalan pristup, i kompjuterski kriminalitet simplifikovano definisao, kao sva dela koja su nabrojana i definisana u predloženim smernicama ili preporukama

¹³ Jelena Matijašević, Milorad Petković, „Krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka - analiza pozitivnopravnih rešenja i značaj u kontekstu suzbijanja visokotehnološkog kriminala“, *Zbornik radova sa međunarodne naučno-stručne konferencije Kriminalističko-forenzika istraživanja*, održane 14–15. oktobra 2011. godine, Internacionalna asocijacija kriminalista - IAK, Banja Luka, broj strana: 598–609, Vol. 4, Broj 1, str. 599; ISBN 978-99955-691-1-2.

¹⁴ The Criminal Justice Resource Manual on Computer Crime je pripremljen od strane SRI International, Menlo Park, California, USA, za Ministarstvo pravde Sjedinjenih Američkih Država u 1979. Godini.

¹⁵ Videti više: Stein Schjolberg, „Computers and Penal Legislation - A Study of the Legal Politics of a new Technology“, *CompLex* 3/86, Universitetsforlaget, 1986.

¹⁶ Computer-related criminality: Analysis of Legal Politics in the OECD Area (1986).

upućenim nacionalnim zakonodavstvima.¹⁷ U Preporuci iz 1995. godine, Savet Evrope je u kontekstu razmatranja krivično-procesnih rešenja, prvi put upotrebio termin „krivična dela vezana za informacione tehnologije (IT krivična dela)“. U ovoj Preporuci, IT krivična dela obuhvataju „svako krivično delo za koje u istrazi, istražni organi moraju dobiti pristup informacijama koje se obrađuju ili prenose u okviru računarskih sistema ili elektronskim sistemima za obradu podataka“.¹⁸

Tumačeći razmere ove vrste kriminala i njegove opasnosti, u dokumentu „Kriminal vezan za kompjuterske mreže“¹⁹ sa desetog Kongresa Ujedinjenih nacija posvećenog prevenciji kriminala i tretmanu delinkvenata, Radna grupa eksperata definisala je pojavu na sledeći način: „Kompjuterski kriminalitet je opšti pojam koji obuhvata krivična dela koja se vrše posredstvom kompjuterskog sistema ili mreže, u kompjuterskom sistemu ili mreži, ili protiv kompjuterskog sistema ili mreže. U principu on uključuje bilo koje krivično delo koje se vrši u elektronskom ambijentu.“²⁰

U Saopštenju Komisije Evropske unije iz 2001. godine, istaknuto je da „kompjuterski kriminalitet u najširem smislu obuhvata svaki zločin koji na neki način podrazumeva upotrebu informacionih tehnologija“.²¹

Sama činjenica da postoji veoma veliki broj analiza i razmišljanja u kontekstu osnove same problematike govori o tome da je složenost i ozbiljnost ove pojave mnogo veća od prikazane. Razna su gledišta zastupljena na međunarodnom nivou, neka su se posve približila suštini problematike, ali ni za jedno se sa sigurnošću ne može reći da je po svim kriterijumima zaslužilo epitet „prave“ definicije visokotehnološkog kriminaliteta.

Međunarodni standardi u suzbijanju visokotehnološkog kriminala

Kompjuterski kriminalitet je oblik kriminalnog delovanja relativno novijeg datuma pojavljivanja. Prvi registrovani slučajevi dela

¹⁷ Recommendation No. R (89) 9, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on September 13, 1989 and Report by the European Committee on Crime Problems: Computer-related crime, Internet, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=610660&SecMode=1&D ocId=702280&Usage=2>, 15/11/2010.

¹⁸ Recommendation No. R (95) 13, approved by the European Committee on Crime Problems (CDPC) at its 44th plenary session May 29 – June 2, 1995: Concerning problems of criminal procedural law connected with information technology, Internet, <http://www.justice.gov/criminal/cybercrime/crycoe.htm>, 15/11/2010.

¹⁹ Crime related to computer networks.

²⁰ Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, year 2000, Background paper for the workshop on crimes related to the computer network: Crime-fighting on the Net, Internet, <http://www.un.org/events/10thcongress/2088h.htm>, 11/09/2010.

²¹ Videti: The Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, January 26, 2001, Internet, <http://europa.eu.int>, 15/11/2010.

kompjuterskog kriminala datiraju iz 1958. godine.²² Od tada do danas primetan je različit pravni okvir i način shvatanja ovog fenomena među pojedinim državama. Primetne su i kvalitativne i kvantitativne razlike u praksi organa gonjenja za krivična dela počinjena u ovoj oblasti.

Prva međunarodna inicijativa u oblasti borbe protiv kompjuterskog kriminala u Evropi, bila je Konferencija Saveta Evrope²³ o kriminološkim aspektima privrednog kriminala održana u Strazburu 1976. godine, na kojoj je prvi put predstavljeno nekoliko pojava oblika iz oblasti kompjuterskog kriminala.²⁴ Nakon Konferencije o kriminološkim aspektima privrednog kriminala iz 1976. godine, na kojoj je prvi put ukazano na nekoliko različitih vrsta računarskog kriminaliteta, Savet Evrope je prve korake u oblasti regulacije kompjuterskog kriminala započeo u 1985. godini, imenovanjem stručne komisije radi razmatranja pravnih pitanja iz ove sfere. Rezime smernica koje su namenjene nacionalnim legislativnim rešenjima, predstavljen je u Preporukama Saveta Evrope o kriminalnim aktivnostima povezanim sa upotrebom računara iz 1989. godine, koje sadrže osnovnu i alternativnu listu kompjuterskih krivičnih dela u cilju formiranja jedinstvene kaznene politike u krivičnim zakonodavstvima u oblasti kompjuterskog kriminala.²⁵ S obzirom na to da je u navedenim Preporukama bila obuhvaćena regulacija u okviru materijalnog krivičnog zakonodavstva, Savet Evrope je 1995. godine usvojio druge Preporuke, koje su akcentirale regulaciju materije kompjuterskog kriminaliteta stavile na procesno krivično zakonodavstvo.²⁶ Naime, druge Preporuke iz 1995. godine obuhvataju 18 proceduralnih principa, kategorisanih u sedam poglavlja: pretres, oduzimanje predmeta i tehnički nadzor; obaveza saradnje sa istražnim organima, elektronski dokazi; šifrovanje; istraživanja; statistike i obuke; međunarodna saradnja. Imajući u vidu opasnosti koje razvoj informacione tehnologije sa sobom donosi, tokom druge polovine devedesetih godina Evropski komitet za probleme krivičnog prava Saveta Evrope²⁷ osnovao je

²² Miloš Babović, „Borba protiv kompjuterskog kriminala“, *Pravni život – časopis za pravnu teoriju i praksu*, br. 9/2003, Godina LII, Knjiga 477, 1–1324, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, str. 770.

²³ Savet Evrope (Council of Europe) sa sedištem u Strazburu (Francuska), osnovan je 5. maja 1949. godine. Danas pokriva gotovo ceo evropski kontinent, sa 47 zemalja članica. Svrha Saveta Evrope se ogleda u ostvarenju osnovnih ličnih i demokratskih prava i sloboda u Evropi, a najvažniji akti su donošenje Evropske konvencije o ljudskim pravima iz 1950. godine i uspostavljanje Evropskog suda za ljudska prava u 1998. godini, kao stalnog sistema pravne zaštite. Internet, <http://www.coe.int/>, 03/12/2010.

²⁴ A Paper for the 12th Conference of Directors of Criminological Research Institutes: Criminological Aspects of Economic Crime, Strasbourg, 15–18 November 1976, page 225–229.

²⁵ Recommendation No. R (89) 9, usvojene od strane Komiteta ministara Saveta Evrope (Committee of Ministers of the Council of Europe), 13. septembra 1989. Godine.

²⁶ Recommendation No. R (95) 13, usvojene od strane Komiteta ministara Saveta Evrope (Committee of Ministers of the Council of Europe), 11. septembra 1995. godine.

²⁷ Council of Europe, European Committee on Crime Problems (CDPC), Internet, http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/CDPC/default_en.asp, 20/03/2011.

ekspertsku grupu, Komitet eksperata za krivična dela počinjena u *cyber* prostoru²⁸ sa zadatkom da sačini tekst prve međunarodne konvencije čija bi materija obuhvatila prevenciju, hvatanje i kažnjavanje učinilaca krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog kriminala.²⁹

Konvencija Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu usvojena je 23. novembra 2001. godine u Budimpešti.³⁰ Stupila je na snagu 1. jula 2004. godine, i otvorena je za potpisivanje i prema državama koje nisu članice Saveta Evrope. Srbija je Konvenciju potpisala 2005, a ratifikovala 2009. godine.³¹ Godine 2003. donet je Dodatni protokol uz Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko računarskih sistema. Stupio je na snagu 1. marta 2006. godine.³² Pored Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, Savet Evrope je usvojio još tri konvencije koje obuhvataju i pitanja iz ove oblasti. To su: Konvencija o zaštiti prava pojedinca u vezi sa automatskom obradom ličnih podataka,³³ Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja³⁴ i Konvencija o sprečavanju terorizma.³⁵

Međunarodna organizacija kriminalističke policije – Interpol³⁶ je prva međunarodna organizacija koja se problematikom kompjuterskog kriminala i krivičnopravnom regulativom u ovoj oblasti počela baviti još

²⁸ Committee of Experts on Crime in Cyberspace (PC-CY).

²⁹ Odluka CDPC/103/211196 od 21. novembra 1996. godine; citirano prema: Komlen-Nikolić, L.; Gvozdrenović, R.; Radulović, S.; Milosavljević, A.; Jeković, R.; Živković, V.; Živanović, S.; Reljanović, M.; Aleksić, I., *Suzbijanje visokotehnološkog kriminala*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2010, str. 41.

³⁰ Council of Europe, Convention on Cybercrime, European Treaty Series (ETS) – No. 185, Budapest, 23.XI 2001, Internet, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/185.doc>, 05/09/2010.

³¹ Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, *Službeni glasnik RS*, br. 19/09.

³² Srbija je Dodatni protokol ratifikovala donošenjem Zakona o potvrđivanju Dodatnog protokola uz Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko računarskih sistema, *Službeni glasnik RS*, br. 19/09.

³³ Council of Europe, Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, ETS No. 108, the 28 January 1981. (Entry into force: 01.10. 1985), Internet, <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/108.htm>, 26/03/2011.

³⁴ Council of Europe, Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, CETS No.: 201, Lanzarote, the 25 October 2007. (Entry into force: 01.07.2010), Internet, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/201.doc>, 26/03/2011.

³⁵ Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, CETS No. 196, Warsaw, the 16 May 2005. (Entry into force: 01.12.2009), Internet, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/196.htm>, 26/03/2011.

³⁶ Interpol je najveća svetska međunarodna policijska organizacija. Obuvata 188 zemalja članica. Formirana je 1923. godine. Internet, <http://www.interpol.int/default.asp>, 03/12/2010.

1979. godine, na Konferenciji održanoj u Parizu.³⁷ Interpol je tom prilikom pokrenuo diskusiju o najbitnijim pitanjima, a Upitnik o kompjuterskom kriminalitetu cirkularno je poslat svim zemljama članicama Interpola. Projekat je odobren od strane Generalne skupštine 1980/1981. godine, što je praćeno organizacijom Prvog Interpol trening seminara za istražitelje kompjuterskog kriminala.³⁸ Zaključci sa ovog seminara predstavljaju prvi korak na razvoju usaglašavanja krivičnopravnih rešenja, koji se odnose na kompjuterski kriminalitet, širom sveta.

Aktivnosti Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD)³⁹ započele su 1982. godine, kada je u Parizu imenovana stručna komisija za razmatranje različitih pitanja iz sfere kompjuterskog kriminala, kao i promena koje je potrebno izvršiti u okviru nacionalnih krivičnih zakonodavstava. Kao rezultat rada ove komisije, 1986. godine su izdate posebne Preporuke za usklađivanje krivičnih zakonika od strane OECD, u kojima se taksativno navode načini zloupotreba računarske tehnologije u cilju vršenja više oblika kompjuterskog kriminala. Godine 1983. u okviru OECD izdata je Studija o međunarodnim odnosima u oblasti kompjuterskog kriminala i usklađivanja nacionalnih krivičnih zakonodavstava u ovoj oblasti.

Organizacija Ujedinjenih nacija (OUN) je međunarodna organizacija čiji su ciljevi olakšavanje saradnje u međunarodnom pravu, međunarodna bezbednost, ekonomski razvoj, socijalni napredak, ljudska prava i postizanje mira u svetu.⁴⁰ OUN je osnovana 1945, nakon Drugog svetskog rata, sa ciljem da zameni Ligu naroda i obezbedi platformu za dijalog i uspostavljanje mira u svetu. Zbog svog karaktera i značaja uzima aktivnu ulogu u regulisanju brojnih pitanja važnih za sve članice i to čini preko svojih organa: Generalne skupštine, Saveta bezbednosti, Ekonomskog i socijalnog saveta, Sekretarijata, Međunarodnog suda pravde i Starateljskog saveta (koji je trenutno neaktivan), kao i preko drugih istaknutih tela koja upravljaju ostalim agencijama OUN – Svetske zdravstvene organizacije (*World Health Organization* – WHO), Svetskog programa za hranu (*World Food Programme* – WFP) i Ujedinjenih nacija za decu (*United Nations Children's Fund* – UNICEF). Kroz delatnost Komisije za prevenciju kriminaliteta i krivično pravosuđe učinjeni su naponi da se promoviše međunarodna saradnja u oblasti harmonizacije i primene krivičnih zakona u raznim oblastima, pa tako i u oblasti borbe protiv visokotehnološkog

³⁷ The Third Interpol Symposium on International Fraud, Saint-Cloud, Paris, France, December 11-13, 1979.

³⁸ The First Interpol Training Seminar for Investigators of Computer Crime, Paris, December 7-11, 1981.

³⁹ Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) – osnovana je 1961. godine, sa sedištem u Parizu. Preteča ove organizacije, koja danas okuplja 33 zemlje članice, bila je Organizacija za evropsku ekonomsku saradnju – Organisation for European Economic Cooperation (OEEC), Internet, http://www.oecd.org/pages/0,3417,en_36734052_36761863_1_1_1_1_1_1_1,00.html, 03/12/2010.

⁴⁰ United Nations, Internet, http://en.wikipedia.org/wiki/United_nations, 19/03/2011.

kriminaliteta. Rezultati ovih aktivnosti su sledeće rezolucije: 1) Rezolucija br. 55/2 Generalne skupštine UN – Milenijumska deklaracija;⁴¹ 2) Rezolucija br. 55/63 o borbi protiv zlopotrebe informatičkih tehnologija;⁴² 3) Rezolucija br. 56/121 o borbi protiv zloupotrebe informatičkih tehnologija;⁴³ i 4) Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta (ECOSOC) 2007/20.⁴⁴

Pored toga što zemljama članicama preporučuje potpisivanje i usvajanje konvencija i zaključaka Saveta Evrope, i Evropska unija (EU) donosi specifične akte kojima je cilj efikasnije suprotstavljanje kompjuterskom kriminalitetu. U septembru 1990. godine, Komisija Evropske zajednice objavljuje odluku na polju informatičke sigurnosti, koja se sastoji iz šest delova koji se odnose na zaštitu ličnih podataka i informatičke sigurnosti. Ovom odlukom se prihvata, na period od dve godine, plan aktivnosti koji ne uključuje eksplicitno i krivičnopravnu pomoć, ali obuhvata sledeće aktivnosti: razvoj strategijskog poretka informatičke sigurnosti, analizu potreba za informatičku sigurnost, solucije za hitne i privremene potrebe, specifikaciju, standardizaciju i verifikaciju informatičke sigurnosti, integraciju tehnoloških i operativnih dostignuća unutar informatičke sigurnosti kroz generalnu strategiju i integraciju pouzdanih sigurnosnih funkcija u informacioni sistem.⁴⁵ Godine 2000. u okviru Evropske unije, usvojena je Direktiva o elektronskoj trgovini,⁴⁶ u kojoj je posebna pažnja posvećena problemu zlonamernosti, ali i brojni drugi akti, od Odluke Evropskog saveta o prevenciji dečije pornografije na Internetu, do preporuka i strategija za novi milenijum o zaštiti i kontroli kompjuterskog kriminala. Svaki ovaj akt predstavlja čin izgradnje sigurnijeg informatičkog društva kroz unapređenje bezbednosti informatičke infrastrukture i borbu protiv kompjuterskog kriminala. U oblasti borbe protiv visokotehnološkog kriminala, značajne su i sledeće Direktive: Direktiva Saveta Evropske zajednice o pravnoj zaštiti

⁴¹ Resolution A/res/55/2" – Millennium Declaration, General Assembly of the United Nations, 18 September 2001, Internet, <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>, 19/03/2011.

⁴² Resolution A/res/55/63" General Assembly of the United Nations, 22 January 2001, Internet, http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/UN_resolution_55_63.pdf, 19/03/2011.

⁴³ Resolution A/res/56/121" General Assembly of the United Nations, 23 January 2002, Internet, http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/UN_resolution_56_121.pdf, 19/03/2011.

⁴⁴ Resolution 2007/20", The Economic and Social Council of the United Nations, 26. July 2007, Internet, https://www.unodc.org/documents/organized-crime/ECOSOC_resolution_2007_20.pdf, 19/03/2011.

⁴⁵ Ulrich Sieber, *The International Emergence of Criminal Information Law*, Carl Heymanns Verlag KG, Köln, 1992, p. 80.

⁴⁶ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'), Official Journal of the European Communities, L 178, 17. 07. 2000, pp. 1-16; Internet, <http://europa.eu.int>, 15/09/2010.

kompjuterskih programa⁴⁷ i Direktiva 2006/24/EU Evropskog parlamenta i Saveta o čuvanju podataka koji su dobijeni ili obrađeni prilikom pružanja javno dostupnih usluga elektronske komunikacije ili javnih komunikacionih mreža.⁴⁸

I Grupa zemalja G-8 (Grupa ekonomski najrazvijenijih država) pružila je značajan doprinos u oblasti sprečavanja zloupotreba računarske tehnologije.⁴⁹ Podgrupa za visokotehnološki kriminal formirana je 1998. godine u okviru grupe visokih eksperata za transnacionalni organizovani kriminal radi pružanja pomoći prilikom vođenja istraga u ovoj oblasti. Osnovni cilj jeste obezbediti adekvatnu tehničku podršku i sadržajnu krivičnopravnu regulativu, sa naročitim akcentom na procesni aspekt legislative radi efikasnog pronalaženja učinioca kompjuterskih krivičnih dela, odnosno osujećivanja njihovog izbegavanja krivičnopravnih mera i sankcija. Grupa G-8 ustanovila je i principe kojih bi trebalo da se pridržavaju svi nadležni organi prilikom vršenja istrage u oblasti kompjuterskog kriminala, a koje je potrebno implementirati u nacionalna zakonodavstva.⁵⁰

Konvencija Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu

Konvencija o visokotehnološkom kriminalu je najznačajniji međunarodni akt u ovoj oblasti, donet u cilju harmonizacije nacionalnih zakonodavstava u borbi protiv visokotehnološkog kriminala, a koliko su odredbe Konvencije značajne, univerzalne i prihvatljive, govori činjenica da su Konvenciji pristupile i države koje nisu članice Saveta Evrope. Kako je već rečeno, usvojena je na Konferenciji u Budimpešti 23. novembra 2001. godine, a stupila na pravnu snagu 1. jula 2004. godine. Konvenciju su do

⁴⁷ Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the Legal Protection of Computer Programs, Official Journal L 122/42, Done at Brussels, 17/05/1991 P. 0042 - 0046, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0250:EN:HTML>, 26/03/2011.

⁴⁸ Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC, Official Journal L 105 , 13/04/2006 P. 0054 - 0063, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0024:EN:HTML>, 26/03/2011.

⁴⁹ "The Group of Eight; G8" - Grupa osam (G8, a ranije G6 ili Grupa šest i G7 ili Grupa sedam) je forum, kreiran od strane Francuske 1975. godine, za vlade šest zemalja u svetu: Francuska, Nemačka, Italija, Japan, Velika Britanija, i Sjedinjene Američke Države. U 1976. godini, Kanada se pridružila grupi (čime se stvara G7. Godine 1997, Grupi se pridružila Rusija, tako da je postala G8, Internet, <http://en.wikipedia.org/wiki/G8>, 03/12/2010.

⁵⁰ Izveštaj sa Ministarske konferencije Grupe zemalja G-8 o borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Moskva, 19-20. oktobar 1999. godine; Aneks 1; "COMMUNIQUE from Ministerial Conference of the G-8 Countries on Combating Transnational Organized Crime", Moscow, October 19-20, 1999, Annex 1, Internet, <http://www.justice.gov/criminal/cybercrime/g82004/99MoscowCommunique.pdf>, 03/12/2010.

sada potpisale 43 države članice Saveta Evrope, od kojih ju je ratifikovalo 29 država.⁵¹ Srbija je Konvenciju potpisala 7. aprila 2005. godine, i ratifikovala 14. aprila 2009. Od država koje nisu članice Saveta Evrope, Konvenciju su potpisale četiri države (Kanada, Japan, Južna Afrika i SAD), ali ju je ratifikovao samo SAD.⁵²

Konvencija ima, pre svega, sledeće ciljeve: 1) usklađivanje nacionalnih zakonodavstava kada je reč o materijalnim odredbama u oblasti visokotehnološkog kriminala; 2) uvođenje adekvatnih instrumenata u nacionalna zakonodavstva kada je reč o procesnim odredbama u cilju stvaranja neophodnih osnova za istragu i krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela iz ove oblasti; i 3) ustanovljavanje brzih i efikasnih institucija i procedura međunarodne saradnje.⁵³

Konvencija se sastoji od četiri poglavlja: (I) Upotreba termina; (II) Mere koje treba da se preduzmu na nacionalnom nivou – materijalno i procesno pravo; (III) Međunarodna saradnja; (IV) Završne odredbe.

Prvo poglavlje Konvencije daje kratak pregled i definicije osnovnih termina koji su u tekstu Konvencije upotrebljeni.

Drugo poglavlje Konvencije koje obuhvata članove 2–22, podeljeno je na više delova i obuhvata materijalno-pravne i procesno-pravne odredbe.

a) U okviru materijalno-pravnih odredbi, propisano je devet krivičnih dela, grupisanih u četiri kategorije.

1) Prvu grupu inkriminiranih dela čine krivična dela protiv računara i računarskih sistema u užem smislu. Konvencija ovu grupu naziva: „Krivična dela protiv poverljivosti, celovitosti i dostupnosti računarskih podataka i sistema.“⁵⁴ U ovu grupu spadaju sledeća krivična dela: 1) Nezakonit pristup informacijama sadržanim na računaru ili računarskom sistemu, čl. 2 (*Illegal access, Article 2*); 2) Nezakonito presretanje (prisluškiavanje) privatnih podataka, čl. 3 (*Illegal interception, Article 3*); 3) Uplitanje u podatke (ometanje podataka) na računaru, čl. 4 (*Data interference, Article 4*); 4) Uplitanje u sistem (ometanje sistema), čl. 5 (*System interference, Article 5*); 5) Zloupotreba uređaja, čl. 6 (*Misuse of devices, Article 6*).

⁵¹ Konvenciju od država članica Saveta Evrope nisu potpisale: Andora, Monako, Rusija i San Marino, Council of Europe, Convention on Cybercrime, CETS No.: 185, Status as of: 20/3/2011, Internet, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=185&CM=8&DF=&CL=ENG>, 20/03/2011.

⁵² Spisak propisa i ratifikacija (stanje na dan 20.03.2011) – Council of Europe, Convention on Cybercrime, CETS No.: 185, Status as of: 20/3/2011, Internet, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=185&CM=8&DF=&CL=ENG>, 20/03/2011.

⁵³ Izveštaj u funkciji obrazloženja koji ne pruža autoritativno tumačenje Konvencije, ali bitno olakšava primenu njenih odredbi – Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 – Explanatory Report, dostupan je na adresi: Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20/03/2011.

⁵⁴ Offences against the confidentiality, integrity and availability of computer data and systems, Title 1, Section 1, Chapter II, Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 – Explanatory Report; Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20/03/2011.

2) Drugu grupu inkriminiranih dela čine klasična krivična dela čije se izvršenje vezuje za aspekt informacionih tehnologija.⁵⁵ U ovu grupu spadaju sledeća krivična dela: 1) Kompjutersko falsifikovanje, čl. 7 (*Computer-related forgery, Article 7*); i 2) Kompjuterska prevara, čl. 8 (*Computer-related fraud, Article 8*).

3) Treći segment drugog poglavlja bavi se delima koja su vezana za sadržaj komunikacije na računarskoj mreži i posvećen je krivičnim delima povezanim sa dečijom pornografijom, u članu 9. (*Offences related to child pornography, Article 9*).⁵⁶ Države potpisnice obavezuju se da kao krivično delo u nacionalnim zakonodavstvima inkriminišu sledeće aktivnosti: proizvodnju dečije pornografije u cilju njenog distribuiranja kroz računarski sistem; nuđenje ili činjenje dostupnim dečije pornografije kroz računarski sistem; distribuciju ili slanje dečije pornografije kroz računarski sistem; nabavljanje dečije pornografije za sebe ili drugoga putem računarskog sistema; posedovanje dečije pornografije na računarskom sistemu ili na medijumu za prenos računarskih podataka. Dakle, inkriminisano je svako ponašanje vezano za dečiju pornografiju.

4) Četvrti segment drugog poglavlja posvećen je krivičnim delima povezanim sa kršenjem autorskih i srodnih prava u čl. 10 (*Offences related to infringements of copyright and related rights, Article 10*).⁵⁷ Konvencija ne posvećuje mnogo prostora ovom problemu, pre svega zato što u oblasti zaštite autorskih i srodnih prava postoje odgovarajući međunarodni dokumenti, čiji je domašaj sada proširen i na izvršenje inkriminiranih dela korišćenjem računara i računarskih mreža.⁵⁸ Stoga se kršenje autorskih prava inkriminiše putem definicija sadržanih u već postojećim međunarodnim ugovorima.

5) Peti segment drugog poglavlja obuhvata inkriminaciju pokušaja izvršenja, pomaganja i podstrekavanja za navedena dela (čl. 11), odgovornost pravnih lica (čl. 12) i propisivanje sankcija za počinjena dela iz Konvencije (čl. 13).

b) Procesnom pravu posvećen je drugi deo drugog poglavlja Konvencije. Ove odredbe bave se procesnim ovlašćenjima državnih organa prilikom istraživanja krivičnih dela vezanih za nove tehnologije. Konvencija uvodi neke klasične instrumente istraživanja krivičnih dela u

⁵⁵ Computer-related offences, Title 2, Section 1, Chapter II, Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 - Explanatory Report; Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20/03/2011.

⁵⁶ Content-related offences, Title 3, Section 1, Chapter II, Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 - Explanatory Report; Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20/03/2011.

⁵⁷ Offences related to infringements of copyright and related rights, Title 4, Section 1, Chapter II, Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 - Explanatory Report; Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20/03/2011.

⁵⁸ Dragan Prlja, Mario Reljanović, *Pravna informatika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 55.

novoj virtuelnoj sredini, poštujući na taj način specifičnu prirodu sajber prostora.⁵⁹

Prema Konvenciji, nadležni državni organi imaju ovlašćenja da pregledaju i zaplene svaki računar ili nosač podataka na kome se nalaze ili sumnjaju da se mogu nalaziti inkriminišući materijali, kao i da od provajdera elektronskih komunikacija prikupljaju podatke koji se odnose pre svega na upotrebu Interneta i kreditnih kartica, preko kojih se može doći do podataka o potencijalnom počiniocu krivičnog dela visokotehnoškog kriminala (čl. 19. i 20). Jedna od verovatno najdalekosežnijih odredbi tiče se tzv. presretanja podataka, odnosno vrste prisluškivanja elektronskih komunikacija (čl. 21). Do navedene mere će doći onda kada je za dokazivanje o postojanju krivičnog dela potrebno imati dokaze sakupljene u trenutku kada se komunikacija vrši. Ovakvim postupanjem se praktično povređuje pravo na privatnost i pravo na prepisku, a sama Konvencija ne sadrži odgovarajuća ograničenja u cilju da takva prava ne budu zloupotrebljena. Navodi se da će se ova mera preduzeti za „ozbiljna dela“, ali se iz same Konvencije ne može uvideti na koja se dela tačno mislilo. Čl. 22 bavi se nadležnošću države potpisnice kada dođe do činjenja nekog od krivičnih dela iz Konvencije. Država će imati nadležnost za procesuiranje ukoliko je krivično delo počinjeno na njenoj teritoriji, na brodu ili avionu koji nosi njenu zastavu, kao i ako je krivično delo počinio državljanin te države, pod uslovom da je ono u drugoj državi koja poznaje istu takvu inkriminaciju, ili van državnih teritorija (npr. na slobodnom moru).

Treće poglavlje Konvencije bavi se međunarodnom saradnjom država na suzbijanju visokotehnoškog kriminala, i to pre svega na način koji bi trebalo da prevaziđe praktične prepreke pri sprovođenju nacionalnog zakonodavstva za krivična dela koja po pravilu prelaze državne granice, a često i podrazumevaju učešće pojedinaca iz nekoliko zemalja širom sveta.⁶⁰ Glavne odredbe ovog dela posvećene su saradnji država na organizovanoj ili spontanoj razmeni podataka koji se tiču eventualnog izvršenja nekog od krivičnih dela vezanih za upotrebu elektronskih komunikacija, kao i mogućnosti ekstradicije počinitelaca takvih dela iz jedne države potpisnice u drugu (čl. 26). Svaka država potpisnica mora poveriti određenom telu posao saradnje sa drugim državama u oblasti visokotehnoškog kriminala, a u slučaju hitnosti, saradnja može biti uspostavljena i direktno između pravosudnih organa dve države, kao i preko Interpola i drugih relevantnih kanala saradnje (čl. 27). Prema čl. 31. svaka država potpisnica može tražiti od druge da sprovede određene istražne radnje na svojoj teritoriji ako je to

⁵⁹ Procesnopravni deo Konvencije: Articles. 14–22, Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 - Explanatory Report; Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20.03.2011, Dragan Prlja, Mario Reljanović, *Pravna informatika*, op. cit., str. 62–63.

⁶⁰ Treći deo Konvencije: Articles. 23–35, Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 - Explanatory Report, Internet, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm>, 20.03.2011, Dragan Prlja, Mario Reljanović, *Pravna informatika*, op. cit., str. 64.

neophodno za vršenje istrage u vezi sa nekim od dela predviđenih Konvencijom.

Kada je o ekstradiciji reč, postoje situacije kada država neće biti u obavezi da izruči neko lice. To je pre svega slučaj kada je u pitanju nedostatak dvostruke inkriminacije, ali Konvencija predviđa i dopunski uslov – delo mora biti označeno kao ozbiljno u samom zakonu, odnosno za njegovo izvršenje mora biti zaprećena minimalna kazna od jedne godine zatvora, osim ukoliko je drugačije predviđeno nekim drugim međunarodnim ugovorom između država u pitanju koji se može primeniti na datu situaciju (čl. 24). Takođe, između država koje nemaju međusobne bilateralne ili multilateralne ugovore o ekstradiciji, Konvencija će služiti kao osnov za ekstradiciju.

Zanimljiva je i odredba koja se tiče osnivanja „24/7“ mreže u svakoj od država, koja bi služila kao podrška policijskim i drugim organima, kao kontakt za sva obaveštenja i početna tačka za sve zahteve koji se tiču procesuiranja i istraživanja krivičnih dela visokotehnološkog kriminala (čl. 35).

Zaključak

Iako je danas nemoguć život i funkcionisanje društva u celini bez upotrebe računara i savremene informatičke tehnologije, sazrela je svest da se ova korisna i potrebna sredstva mogu koristiti za nedopuštene, protivpravne ciljeve, u prvom redu za pribavljanje protivpravne imovinske koristi za neko lice ili za nanošenje štete drugima.

Usklađivanje i upotpunjavanje nacionalnih materijalnih, a naročito procesnih krivičnih zakonskih rešenja, predstavlja neophodan korak ne samo u cilju brze i efikasne reakcije na nacionalnom nivou, već i radi lakše međunarodne pravne pomoći i omogućavanja direktne i trenutne saradnje između domaćih i inostranih organa i institucija specijalizovanih za oblast visokotehnološkog kriminala. Sagledavanje obima problema visokotehnološkog kriminala kroz segment međunarodne saradnje, nameće istovremeno potpuno poimanje značaja uloge sistema i njegovih prednosti za savremenu društvenu zajednicu nad pojedinačnim pristupom u borbi protiv kompleksnosti ovog savremenog oblika kriminaliteta.

Prilikom razmatranja stavova međunarodne zajednice o problematici visokotehnološkog kriminala, uočili smo da postoji veoma veliki broj analiza i razmišljanja u kontekstu osnove same problematike, što govori o tome da je složenost i ozbiljnost ove pojave mnogo veća od prikazane.

Zastupljena su razna gledišta na međunarodnom nivou o ovoj savremenoj pojavi, ali ni za jedno se sa sigurnošću ne može reći da u potpunosti obuhvata sve njene osobenosti. Međutim, upravo standardi ustanovljeni na međunarodnom nivou utiču da se mnogo veći stepen pažnje posveti problematici visokotehnološkog kriminala, i da nacionalna

zakonodavstva umnogome upotpune i harmonizuju u cilju zajedničkih nastojanja da se pojavni oblici ovog fenomena na što efikasniji način suzbijaju.

Od prve međunarodne inicijative u oblasti borbe protiv visokotehnološkog kriminala koju je pokrenuo Savet Evrope, najznačajnije aktivnosti sprovedene u ovom segmentu pripadaju nadležnosti Interpola, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Organizacije Ujedinjenih nacija (OUN), Evropske unije (EU), kao i Grupe zemalja G-8 (Grupa ekonomski najrazvijenijih država).

Najznačajniji dokument u oblasti uspostavljanja međunarodnih standarda u borbi protiv visokotehnološkog kriminala je svakako Konvencija o visokotehnološkom kriminalu, čiji je cilj usklađivanje nacionalnih zakonodavstava kada je reč o materijalnim odredbama u oblasti visokotehnološkog kriminala, zatim uvođenje adekvatnih instrumenata u nacionalna zakonodavstva kada je reč o procesnim odredbama, kao i ustanovljavanje brzih i efikasnih institucija i procedura međunarodne saradnje.

Bibliografija

1. A Paper for the 12th Conference of Directors of Criminological Research Institutes: Criminological Aspects of Economic Crime, Strasbourg, 15-18 November 1976, pp. 225-229.
2. Babović, Miloš, „Borba protiv kompjuterskog kriminala“, *Pravni život – časopis za pravnu teoriju i praksu*, br. 9/2003, Godina LII, Knjiga 477, 1-1324, Udruženje pravnika Srbije, Beograd.
3. Computer-related criminality, Analysis of Legal Politics in the OECD Area (1986).
4. Komlen-Nikolić, L., Gvozdrenović, R., Radulović, S., Milosavljević, A., Jeković, R., Živković, V., Živanović, S., Reljanović, M., Aleksić, I., *Suzbijanje visokotehnološkog kriminala*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2010.
5. Matijasević, Jelena, Spalević, Zaklina, „Specific characteristics of computer criminal offenses with regard to the law regulations“, XLV International Scientific Conference on Information, Communication and Energy Systems and Technologies – ICEST 2010 CONFERENCE, 23-26. June 2010, Faculty of Technical Sciences, University „St. Clement Ohridski“, Bitola, Ohrid, Macedonia, 2010, Proceedings, (http://www.icestconf.org/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=98, preuzeto: 05.02.2011).
6. Matijašević, Jelena, Ignjatijević, Svetlana, „Kompjuterski kriminalitet u pravnoj teoriji, pojam karakteristike, posledice“ – “Cybercrime in legal theory, the concept, characteristics, consequences“, *Zbornik radova sa međunarodnog naučno-stručnog simpozijuma INFOTEH@-JAHORINA 2010*, održanog 17-19. marta 2010. godine, Vol. 9, Ref. E-VI-8, p. 852-856, Elektrotehnički fakultet, Istočno Sarajevo, 2010, str. 852; ISBN-99938-624-2-8.
7. Matijašević, Jelena, Petković, Milorad, „Krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka – analiza pozitivnopravnih rešenja i značaj u kontekstu suzbijanja visokotehnološkog kriminala“, *Zbornik radova sa međunarodne naučno-*

- stručne konferencije Kriminalističko-forenzička istraživanja*, održane 14–15. oktobra 2011. godine, Internacionalna asocijacija kriminalista – IAK, Banja Luka, broj strana: 598–609, Vol. 4, Broj 1, str. 599; ISBN 978-99955-691-1-2.
8. Prlja, Dragan, Reljanović, Mario, *Pravna informatika*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd, 2010.
 9. Radulović, Saša, „Pretnje visokotehnološkog kriminala i domaća zakonodavna regulativa“, *Revija za bezbednost – stručni časopis o korupciji i organizovanom kriminalu*, br. 8/08, godina II, Centar za bezbednosne studije, Beograd.
 10. Schjolberg, Stein, *Computers and Penal Legislation – A Study of the Legal Politics of a new Technology*, CompLex 3/86, Universitetsforlaget, 1986.
 11. Sieber, Ulrich, *The International Emergence of Criminal Information Law*, Carl Heymanns Verlag KG, Köln, 1992.
 12. Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, *Službeni glasnik RS*, br. 61/05 i 104/09.
 13. Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, *Službeni glasnik RS*, br. 19/09.
 14. Zakon o potvrđivanju Dodatnog protokola uz Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko računarskih sistema, *Službeni glasnik RS*, br. 19/09.

Internet izvori:

15. Council of Europe, Convention on Cybercrime, European Treaty Series – No. 185, Budapest, 23rd November 2001, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/185.doc> (preuzeto: 18.04.2010).
16. Council of Europe, Convention on Cybercrime, European Treaty Series (ETS) – No. 185, Budapest, 23. XI 2001, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/185.doc> (preuzeto: 05.09.2010).
17. Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185 – Explanatory Report, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/185.htm> (preuzeto: 20.03.2011).
18. Council of Europe, Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, ETS No. 108, the 28 January 1981. (Entry into force: 01.10.1985), <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/108.htm> (preuzeto: 26.03.2011).
19. Council of Europe, Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, CETS No.: 201, Lanzarote, the 25 October 2007. (Entry into force: 01.07.2010), <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/201.doc> (preuzeto: 26.03.2011).
20. Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, CETS No. 196, Warsaw, the 16 May 2005, (Entry into force: 01.12.2009); <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/196.htm> (preuzeto: 26.03.2011).
21. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the Legal Protection of Computer Programs, Official Journal L 122/42, Done at Brussels, 17/05/1991 P. 0042 – 0046, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0250:EN:HTML> (preuzeto: 26.03.2011).

22. "COMMUNIQUE from Ministerial Conference of the G-8 Countries on Combating Transnational Organized Crime", Moscow, October 19–20, 1999, Annex 1. Internet, <http://www.justice.gov/criminal/cybercrime/g82004/99MoscowCommunique.pdf> (preuzeto: 03.12.2010).
23. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'), Official Journal of the European Communities, L 178, 17. 07. 2000, pp. 1–16; <http://europa.eu.int> (preuzeto: 15.09.2010).
24. Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC, Official Journal L 105 , 13/04/2006 P. 0054 - 0063, Internet, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0024:EN:HTML> (preuzeto: 26.03.2011).
25. Huitt, G., William: "Success in the Information Age: A Paradigm Shift", Valdosta State University, Valdosta, Georgia, <http://chiron.valdosta.edu/whuitt> (preuzeto: 03.07.1997).
26. Petrović, R., Slobodan: „O informacionoj revoluciji u kontekstu zloupotrebe informacione tehnologije“, str. 3; http://www.itvestak.org.rs/ziteh_04/radovi/ziteh-20.pdf (preuzeto: 20.09.2010).
27. Rasch, D., Mark: „Criminal Law and The Internet“, Computer Law Association, Toronto, 1996. Videti: <http://www.sgrm.com/art14.htm> (preuzeto: 15.12.2003).
28. Recommendation No. R (89) 9, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on September 13, 1989 and Report by the European Committee on Crime Problems: Computer-related crime. Videti: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=610660&SecMode=1&DocId=702280&Usage=2> (preuzeto: 15.11.2010).
29. Recommendation No. R (95) 13, approved by the European Committee on Crime Problems (CDPC) at its 44th plenary session May 29 – June 2, 1995: Concerning problems of criminal procedural law connected with information technology. Videti: <http://www.justice.gov/criminal/cybercrime/crycoe.htm> (preuzeto: 15.11.2010).
30. "Resolution A/res/55/2" – Millennium Declaration, General Assembly of the United Nations, 18 September 2001, <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm> (preuzeto: 19.03.2011).
31. "Resolution A/res/55/63" General Assembly of the United Nations, 22 January 2001, http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/UN_resolution_55_63.pdf (preuzeto: 19.03.2011).
32. "Resolution A/res/56/121" General Assembly of the United Nations, 23 January 2002, http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/UN_resolution_56_121.pdf (preuzeto: 19.03.2011).
33. "Resolution 2007/20", The Economic and Social Council of the United Nations, 26. July 2007, https://www.unodc.org/documents/organized-crime/ECOSOC_resolution_2007_20.pdf (preuzeto: 19.03.2011).

34. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, year 2000, Background paper for the workshop on crimes related to the computer network: Crime-fighting on the Net, <http://www.un.org/events/10thcongress/2088h.htm> (preuzeto: 11.09.2010).
35. The Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, January 26, 2001, <http://europa.eu.int> (preuzeto: 15.11.2010).

Željko Bjelajac, Ph.D.
Jelena Matijašević, Ph.D.
Duško Dimitrijević, Ph.D.

SIGNIFICANCE OF ESTABLISHMENT OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIGHT AGAINST HIGH TECHNOLOGY CRIME

ABSTRACT

Great opportunities in all spheres of social life that are put before the man simultaneously with the development of information technology despite numerous, previously unknown advantages, have exposed him to new and very serious risks. It is very difficult to give comprehensive determinants of the term cyber crime. Despite various theoretical studies, practical examples, the national regulatory framework as well as various international instruments, it is clear that the complexity and severity of this phenomenon is much higher than it has been shown. Since the first international initiative on the fight against cyber crime (Conference on Criminological Aspects of the Economic Crime), which in 1976 was started by the Council of Europe in Strasbourg, the most important activities that have been carried out in this area belong to the jurisdiction of Interpol, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the United Nations (UN), the European Union (EU) and the Group of Eight (Group of economic most developed countries). In order to establish appropriate international standards to combat cyber crime as efficient as possible, international institutions have adopted a variety of documents - conventions, resolutions, directives, recommendations, conclusions, studies, etc., which are based on relevant principles. The most important document in establishing international standards in combating cyber crime is certainly the Convention on Cybercrime, which aims is to harmonize national legislation with regard to substantive provisions, then, to introduce adequate instruments in national legislations regarding the procedural provisions and to establish fast and effective institutions and procedures of international cooperation.

Key words: Cyber crime, international standards, Convention on Cybercrime, Council of Europe, European Union, international organizations.

UDK: 327.56::351.88(4-672EU)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 85–99.
Pregledni članak
Primljen: 12. januar 2012.

*Milan IGRUTINOVIĆ*¹

Okviri strateške kulture Evropske unije²

SAŽETAK

Ovaj rad posvećen je analizi položaja Evropske unije kao posebnog činioca u međunarodnim odnosima posmatranog kroz prizmu strateške kulture. Na početku je dat kratak prikaz strateške kulture kao koncepta i metodološkog pristupa proučavanju ponašanja nacionalnih država kao činilaca sistema međunarodnih odnosa, a zatim pokušaj da se utvrde procesi koji određuju mesto Evropske unije kao posebnog, nadnacionalnog činioca sa sopstvenom strateškom kulturom. Rad daje osvrt na osnovnu poddelu na relaciji nacionalna strateška kultura naspram nadnacionalne strateške kulture EU, i ulogu legitimiteta upotrebe sile kao posebnog faktora u tom odnosu. U završnim razmatranjima rad se kritički osvrće na perspektivu strateške kulture kao dominantnog pristupa problemu i na njenu zavisnost od kratkoročnih pojava koje smanjuju mogućnost formiranja jasnog i u praksi potvrđenog teorijskog modela.

Ključne reči: strateška kultura, Evropska unija, konstruktivizam, CSDP, legitimitet, norme, bezbednost.

Uvod

Uprkos postojanju više inicijativa za formiranje nadnacionalnog strateškog identiteta Zapadne Evrope još od početka pedesetih, tek se sa uspostavljanjem Zajedničke spoljne i bezbednosne politike (CFSP) putem ratifikacije Mastroitskog ugovora 1993. to pitanje pokrenulo sa višedecenijske mrtve tačke. Višeslojna strukturalna nesposobnost Evropske unije za značajnije samostalno delovanje koja se upadljivo očitovala prilikom konflikata na Balkanu tokom devedesetih godina praktično je ukazala na nedostatak političke volje da se ovo pitanje operacionalizuje do

¹ Mr Milan Igrutinović, istraživač saradnik, Institut za evropske studije, Beograd. E-mail: milan.igrutinovic@ies.rs.

² Tekst je rezultat rada na projektu *Srbija u procesima evropskih integracija: globalni kontekst, institucije i identitet* koji pod brojem 179014 finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

nivoa koji bi pružio jasne smernice u bezbednosnom i spoljnopolitičkom okruženju i odredio respektabilna sredstva za njihovo ostvarivanje. Amsterdamskim ugovorom iz 1997. dati su fleksibilni okviri za dalji rad na tom polju koji se sastojao iz internih institucionalnih dogovora i reakcija na spoljne krize, te stvorena institucija Visokog komesara kao koordinacionog organa za CFSP. Ugovori iz Helsinkija (1999) i Nice (2001) konačno su kodifikovali Evropsku bezbednosnu i odbrambenu politiku (ESDP, danas CSDP) unutar Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, čime su pre svega osnažene mogućnosti kriznog menadžmenta.

Prva decenija 21. veka donela je značajnije novine u institucionalizaciji bezbednosnih kapaciteta Evropske unije. Od utvrđivanja principa Evropske bezbednosne strategije (ESS) 2003. preko formiranja Evropske odbrambene agencije (EDA) 2004. sve do Lisabonskog sporazuma 2009. koji je formalno okončao postojanje Zapadnoevropske unije, bili smo svedoci naglog rasta broja i sveobuhvatnosti odluka koje su evropski lideri doneli kako bi ustrojili i konkretizovali CSDP. Jasno je da je ovaj skup odluka bio donet u kontekstu odnosa sa NATO, globalne projekcije uticaja EU i potrage za minimalnim zajedničkim interesom i poljem delovanja zemalja članica. Takođe, važno je imati na umu da su se podsticaji sada postojećim rešenjima javljali mahom kao odgovori na trenutne, lokalne i u izvesnoj meri izolovane izazove (kao na primer 1998/99, kao odgovor na krizu oko Kosova, te britansku potrebu da jasnije definiše svoj stav o tom pitanju).³

Donošenjem ESS 2003. godine označeno je pet glavnih pretnji evropskoj bezbednosti: međunarodni terorizam, širenje oružja masovnog uništenja, regionalni sukobi, propale i zemlje u propadanju, i organizovani kriminal. Pruživši time osnove strateškog koncepta, zajednička strategija je uspela da u izvesnoj meri odredi jasne prioritete, pre svega u vidu mirovnih misija. No, ti prioriteti ni u vreme donošenja nisu mogli da pruže nešto više od skromnog početka na putu EU ka samostalnosti unutar sistema međunarodnih odnosa. Potreba za upošljavanjem svih diplomatskih i vojnih potencijala stvorila je prostor za raspravu o utemeljenim postulatima i zajedničkim vrednostima koji bi bili noseća konstrukcija tog poduhvata. Postavlja se pitanje – da li ovaj niz institucionalnih promena i donetih strategija predstavlja održivu osnovu za raspravu o posebnoj evropskoj strateškoj kulturi, i kao specifičnom društvenom miljeu i kao pristupu razmatranjima Međunarodnih odnosa.

Teorijski pristupi i definicije

Koncept strateške kulture kao jedne od teorija unutar discipline Međunarodnih odnosa je, u savremenom smislu, uveo Džek Snajder.⁴ U

³ Frederic Merand, *European Defense Policy: Beyond the Nation State*, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 115–116.

⁴ Jack L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977.

studiji napisanoj za potrebe američkog Ratnog vazduhoplovstva Snajder je spojio ideju političke kulture sa razmatranjima nacionalne bezbednosti Sovjetskog Saveza, u ograničenom domenu nuklearne odmazde kao jednog od aspekata odbrane. Ponašanje sovjetske elite video je kao provodnika dominantnog javnog diskursa čiji su pogledi na nacionalnu bezbednost i upotrebu sile postali dovoljno ustaljeni da se mogu smatrati delom političke kulture a ne samo delom političke strategije. Termin „kultura“ iskoristio je upravo da bi naglasio ponavljanje određenih pogleda kroz društveni uticaj niza pojedinaca koji su sistemski učeni da misle na određeni način. Snajderova tvrdnja o relativnoj stalnosti tih pogleda, koji proističu iz pogleda na upotrebu sile, institucionalnog ponašanja, istorijskog nasleđa, tehnološkog napretka i procene pretnje, aktivirala je razmatranja o strateškoj kulturi kao o relevantnom faktoru za razumevanje ponašanja strateških činilaca unutar sistema međunarodnih odnosa. Osnovnu crtu različitosti sovjetske od američke strateške kulture video je u naglašenom unilateralnom delovanju SSSR. Snajder je takođe upozorio i da strateška kultura nije monolit i da ispod nje postoje supkulture koje teže da preispituju delovanje osnovnog toka i da pružaju alternativne odgovore.

Na Snajderovo tumačenje se tokom osamdesetih nadovezao vodeći teoretičar tzv. prve generacije pobornika koncepta strateške kulture, Kolin Grej. On je tvrdio da unutrašnja politika ukorenjena na istorijskim i antropološkim temeljima dominira spoljnom politikom u SAD i SSSR, i da je važno razumeti spone između nacionalnih kultura i spoljnopolitičkih izbora. Za njega je nacionalna strateška kultura postala okvir unutar koga političke elite donose svoje odluke, način mišljenja o delovanju uz upotrebu sile koji proističe iz shvatanja nacionalnog istorijskog iskustva i iz težnji za odgovornim nacionalnim delovanjem.⁵

Nakon ovih ranih tumačenja strateška kultura morala je da traži značajniju metodološku utemeljenost. Osnovna linija napada na nju išla je preko kritike zbog partikularnosti, jer nije objašnjavala čitav sistem međunarodnih odnosa nego samo pojedinačne činioce i njihove akcije koje smatra mahom nezavisnim; zbog arbitrarnosti pa čak i nenaučnosti, jer je želela da unese čitav segment nacionalnih „odlika“ koje su više anegdotalno prepričane nego naučno obrađene; te zbog statičnosti i predvidljivosti, aludirajući naročito na Snajderovu „relativnu trajnost“ kao osnovnu odliku. Upravo je poslednja kritika potisnula čitav koncept na naučnu marginu tokom i neposredno nakon kraja Hladnog rata, jer je nagli i (makar naučno i zvanično) neočekivani krah SSSR upravo pobio tezu o relativnoj trajnosti nacionalne strateške kulture.⁶ Sa druge strane, Zapadna Evropa je pitanje svoje regionalne bezbednosti rešila putem integrisanja

⁵ Colin S. Gray, „National Style in Strategy: The American Example“, *International Security*, Vol. 6, No. 2, 1981, pp. 35–37. Za više detalja takođe pogledati i: Colin S. Gray, *Nuclear Strategy and National Style*, Hamilton Press, Lanham, 1986.

⁶ Za analizu nedostataka koncepta strateške kulture u svetlu kraja Hladnog rata videti: Richard Ned Lebow and Thomas Risse-Kappen, (eds.) *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1995.

tržišta, podele političke moći i delegiranjem nadležnosti nadnacionalnim telima, i time otvorila novo poglavlje za proučavanje. Strateška kultura je doživela svojevrstu renesansu od kraja devedesetih godina, kada je postalo jasno da postoji praznina između spoljnopoličke realnosti i predviđanja strukturalista. Konstruktivistički pristup koji je kao antipod realizmu postavio Aleksander Vent sa svojim naglaskom na kulturi, identitetu i vrednosti ideja u znatnoj je meri popunio ovu prazninu, a sa tim konceptom oživljena je i strateška kultura koja se u debatu gotovo savršeno uklopila.

Na fonu teorije međunarodnih odnosa strateška kultura danas pokušava da se pozicionira između neorealizma i konstruktivizma. Kako se spoljni uticaj EU teško može razdvojiti od ideja koje je nominalno drže na okupu, nužno je napraviti manji iskorak iz balansa moći i samopomoći u anarhičnom okruženju kao jednim relevantnim faktorima ponašanja međunarodnih činilaca. Ovaj iskorak se čini lakšim tim pre što su tokom devedesetih realizam i neorealizam bili efikasno kritikovani zbog nemogućnosti da blagovremeno predvide sistemске promene nakon kraja Hladnog rata, kao i zbog nemogućnosti da pruže adekvatna objašnjenja razvoja nacionalnih i nadnacionalnih politika bezbednosti u novom okruženju. Kompromisno rešenje ponudio je Kolin Duek, tvrdeći da stratešku kulturu treba shvatiti kao dodatak a ne kao zamenu realističkim teorijama racionalnog strateškog izbora. Time bi ona poslužila kao objašnjenje devijacija, izuzetka, daleko manje nego što bi poslužila kao noseća teorija međunarodnih odnosa.⁷ Duek je ovim stratešku kulturu čvrsto privezao uz neorealističku osnovu, jer je i samo shvatanje ovih devijacija kao očekivanog odgovora na podsticaje spoljašnjeg sveta svakako jedna od karakternih crta neorealizma.

Dalju razradu ovog saglasja dao je Džon Glen, koji je i samu definiciju strateške kulture varirao u onoj meri u kojoj se ona odnosi na neorealizam, tj. u meri u kojoj se ponaša kao njegova dopuna. Za njega je strateška kultura skup uverenja i pretpostavki koje izvire iz zajedničkog istorijskog iskustva i prihvaćenih narativa (usmenih i pismenih), a koje formiraju zajednički identitet i veze sa drugim grupama i utiču na izbor ciljeva i sredstava radi postizanja strateških rezultata.⁸

U tabeli 1. prikazana je Glenova formulacija četiri vrste koncepcija strateške kulture: epifenomenološke, konvencionalno-konstruktivističke, post-strukturalističke i interpretativne. Iako i epifenomenološka i konvencionalno-konstruktivistička koncepcija strateške kulture imaju određeni nivo vezanosti za neorealizam, one su u suštini različite vrste. Epifenomenološka koncepcija pruža objašnjenja za kratkoročne vansistemске aberacije koje su mahom očekivane unutar sistema međunarodnih odnosa. Za razliku od nje, konstruktivistička koncepcija

⁷ Colin Dueck, *Power, Culture and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton, 2006, p. 20.

⁸ John Glenn, "Realism Versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?", *International Studies Review*, Vol. 11, 2009, p. 530.

tvrdi da su pretpostavke i uverenja sastavni deo sistema. Post-strukturalistička koncepcija podrazumeva značajniju ulogu kulture koja je podložna brzom promeni pod uticajem aktivnih društvenih činilaca, čime se efektivno utiče na konačni strateški izbor i podriva viđenje njene trajnosti. Interpretativna koncepcija veću ulogu daje opštem ideološkom okruženju koje ima dominantni uticaj na društvene činioce.

Konkurentne koncepcije strateške kulture

Vrsta	ciljevi	vezanost za neorealizam
<i>Epifenomenološka</i>	Objašnjava devijacije u ponašanju država koje izlaze iz okvira koji postavlja neorealizam	visoka
<i>Konvencionalno-konstruktivistička</i>	Stvara uslovne generalizacije ponašanja država sa normama i kulturom kao dopunskim faktorima objašnjenja	visoka
<i>Post-strukturalistička</i>	Objašnjava svaki slučaj kao posebni ishod kauzalnih mehanizama, i blokira postojanje opšte teorije društvenog ponašanja	niska (ograničena na pojedinačne slučajeve)
<i>Interpretativna</i>	Značajna uključenost istraživača u pojedine kulturne grupe radi spoznaje o njihovim pogledima na svet	niska (ograničena na pojedinačne slučajeve / kulturne uticaje među državama)

* Citirano prema: John Glenn, "Realism Versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?", *International Studies Review*, Vol. 11, 2009, p. 530.

Debata oko uloge navedenih koncepcija strateške kulture ni u kom slučaju nije gotova. Dosegnut je izvestan stepen prećutnog metodološkog saglasja oko korišćenja uslovnih generalizacija umesto krovnih definicija, kao i opšta težnja da se obnovljenim naučnim aparatom detaljnije ispituju pojedini slučajevi iz istorije međunarodnih odnosa.

* * *

Naše interesovanje će se zadržati na pitanju – kako se ovo razmatranje stopilo sa shvatanjima nove uloge Evropske unije kao posebnog strateškog činioca u sistemu međunarodnih odnosa. Da bi jedna nadnacionalna politička struktura poput EU uopšte postala validni strateški činilac potrebno je da u značajnoj meri ispuni dva uslova:

1. da ima kapacitet strateškog delovanja;
2. da ima strategiju.

Sa znatnom dozom sigurnosti može se reći da se EU ne rangira visoko ni po jednom od ova dva kriterijuma. Strategija doneta 2003. pruža izvesne osnove delovanja (pa i formalni poziv za uspostavu „strateške kulture koja podrazumeva ranu, brzu i kada je neophodno odlučnu intervenciju“⁹), ali su one ipak daleko od uloge koju potencijalni kapaciteti mogu da pruže. Spoljnopolitički kapaciteti su „potencijalni“ zato što još uvek ne pružaju mogućnost brze i odlučne akcije. Ti kapaciteti se grade sa dve strane: od „vrha ka dole“ (Evropska odbrambena agencija, Vojni štab EU) i od „dna ka vrhu“ (Borbene grupe EU), kako bi se uvećali do nivoa potrebnog za ulogu strateškog činioca, ali ostaje upitna brzina kojom se spajaju te dve tačke. Sa te tačke gledišta sam legitimitet EU kao strateškog činioca ostaje upitan jer ne počiva na sopstvenoj vojnoj snazi nego je u najvećoj meri posredno crpi od nacionalnih oružanih snaga.¹⁰ Uočljivo je da su obe stajne tačke prilično konzervativno postavljene; ni strategija nije ciljeve postavila visoko niti izgradnja vojnih komponenti u kvantitativnom smislu ne izgleda dovoljnom za velike vojne pothvate. Uzdržanost strategije ima svoje korene u insistiranju na multilateralnom angažovanju u kome je i nepreklapanje sa delovanjem NATO, pa i UN, bilo značajna stavka.

Izgradnja strategije koja nije oktroisana od političkog vrha zahteva znatnu koherenciju strateških načela i interesa, kako uže političke zajednice tako i šire zainteresovane javnosti. Krenuvši od Bofreove definicije strategije kao dijalektičke volje koja koristi silu da reši problem, Sten Rining izvlači rudimentarni zaključak da strateška kultura predstavlja naviku mišljenja na određeni način.¹¹ Ona podrazumeva izvestan stepen konsenzualnosti u shvatanjima međunarodnih odnosa, te vodi ka razmatranju njihove promenljivosti i/ili regularnosti, naročito u domenu upotrebe sile.

Konsenzualnost u okviru strateške kulture EU detaljnije je razložio Kristofer Mejer. Za njega je strateška kultura skup načina ponašanja, ideja i normi koji su deljeni među političkim činiocima i javnošću uključenim u proces potrage za evropskom politikom bezbednosti i odbrane.¹² U Mejerovoj definiciji *načini ponašanja* obuhvataju mehanizme političke rasprave i donošenja odluka o upotrebi sile. *Ideje* govore o položaju društva u međunarodnom sistemu i njegovoj sprezi sa drugim činiocima. *Norme* predstavljaju uslove pod kojima se upotreba sile smatra legitimnom, s obzirom na cilj i način upotrebe. Mejer se u upotrebi termina *norme* oslonio na Kacenštajnovu definiciju koja ih smatra za „društvene fakte koji

⁹ “European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World“, Council of Europe, Brussels, 2003, p. 11.

¹⁰ Janne Haaland Matlary, “When Soft Power Turns Hard: Is an EU Strategic Culture Possible?“, *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 1, 2006, p. 111. Za detaljniji prikaz razvoja bezbednosnih kapaciteta videti: Dejan Orlić, “Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske unije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LVIII, No. 4, pp. 414–444.

¹¹ Sten Rynning, “The European Union: Towards a Strategic Culture?“, *Security Dialogue*, Vol. 34, No. 4, 2003, p. 482.

¹² Christopher O. Meyer, *Theorizing European Strategic Culture: Between Convergence and the Persistence of National Diversity*, CEPS Working Document No. 204, June 2004, p. 4.

određuju standarde odgovarajućeg ponašanja i izražavanja političkih činilaca".¹³ Mejer je svesno u ovu definiciju uključio i javnost jer opravdano smatra da postoje duboko ukorenjene društvene percepcije o legitimnosti upotrebe sile i postojećim bezbednosnim pretnjama, pre svega onim terorističkim. Takođe, nije se ograničio na pitanje upravljanja krizama, iako je ono okosnica i jedina aktuelna i praktična bezbednosna akcija pod okvirom ESDP. Širina njegove definicije svesno obuhvata sve moguće instrumente upotrebe sile, od pretnje do izvršenja. Na kraju, ona je otvorena prema više vrsta percipiranih konflikata – i prema konfliktima nulte sume i prema benignijim konfliktima kod kojih je dovoljna upotreba meke moći kako bi bili rešeni.

Norme su, iako relativno stalne, podložne promenama putem tri mehanizma. Prvi se javlja kroz promenu percepcije o bezbednosnoj pretnji, zašta bi idealan primer bio uticaj pada SSSR koji nije doveo do rasta međudržavnog rivalstva na nivou Evrope, i to zbog nedostatka ideoloških razlika i neprijateljskih namera. Drugi mehanizam je učenje kroz institucije, u ovom slučaju institucije ESDP, gde učešće nacionalnih činovnika može pokrenuti društvenu dinamiku koja bi trebalo da premosti nacionalne podele. Mejer je ovo potkrepio primerom nastanka ESS. Potrebu za takvim dokumentom propagirali su službenici Političko-bezbednosnog veća u Briselu, koji su urgirali kod svojih nacionalnih ministara da utiču na čelnike EU kako bi strategija bila doneta. Iako je zahtev za formulisanjem strategije formalno potekao od nacionalnih država, njegovi začetnici se nalaze u krugovima briselske administracije, pa je od ideje do realizacije napravljen pun krug. Treći mehanizam promene normi je medijsko praćenje kriza kao šire društveno učenje, i putem njih javljanje formativnih momenata koji deluju kao katalizatori promena u stavovima.¹⁴ U realnosti se ovaj treći mehanizam može odnositi samo na mirovne misije i misije upravljanja krizama jer EU i nema drugačije borbene iskustvo, a uticaj promene režima u Libiji još nije moguće oceniti u ovom smislu.

Kroz ove mehanizme promene Mejer je uočio i četiri nivoa konvergencije nacionalnih evropskih kultura. Prvi nivo se odnosi na cilj upotrebe sile, koji se kristalisao u ideju humanitarnih intervencija, koja je doduše elastično postavljena. Drugi nivo odnosi se na način upotrebe sile, tj. postizanje konsenzusa o minimalnoj šteti koja se nanosi civilima i nevojnim objektima. Treći nivo se odnosi na proces odobravanja borbene akcije, u kojem najvažnije mesto imaju ideja multilateralizma i principi međunarodnog prava. Četvrti nivo konvergencije se odnosi na način multilateralne saradnje u politici odbrane i popuštanje ideje o neutralnosti koja ustupa mesto aktivizmu i odgovornosti za zaštitu. Najveći stepen

¹³ Peter J. Katzenstein, (ed.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, p. 5.

¹⁴ Christoph O. Meyer, "Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms", *European Journal of International Relations*, Vol. 11 (4), 2005, pp. 533–541.

konvergencije postignut je u vidu smanjenog prioriteta odbrane teritorije, legitimizacije humanitarnih intervencija, značaja uloge UN kao poželjnog pokrovitelja i, što je najvažnije, rastu težnji da se EU profiliše i kao efikasna struktura za vojno-bezbednosno delovanje.¹⁵

Važno je napomenuti da postoji još ustaljenih i formalnih definicija strateške kulture EU, što samo po sebi dokazuje fluidnost teorije i nezavršenost debate o njoj. Varijanta koju su dali Pol Korniš i Džefri Edvards, o evropskoj strateškoj kulturi kao o institucionalnoj samouverenosti i načinu upravljanja i angažovanja vojne sile kao dela prihvaćenog okvira legitimnih i efektivnih političkih instrumenata, zajedno sa opštim prihvatanjem legitimnosti EU kao međunarodnog činioca sa (ograničenim) vojnim efektivima, čini se isuviše fokusiranom na klasičnu političku strukturu unutar jedne višedimenzionalne i složene zajednice kakva je EU.¹⁶ Time bi i sama teorija zahtevala promenu svaki put kada se unutar EU izvrši značajnija promena institucionalnih okvira i kapaciteta u domenu spoljne politike i odbrane. Takođe, ona je zavisna i od uspeha EU da se nametne kao strateški faktor; to je opet suviše fleksibilan i optimističan stav da bi postojao unutar jedne sveobuhvatne teorije. Mejerova definicija se za sada čini kao optimalna upravo zato što se nije na ovakav način zatvorila u domen špekulativnog političkog ishoda, i u najvećoj meri se oslanja na konvencionalno-konstruktivistički koncept, onako kako ga je Glen opisao. Ovakav pristup ipak pruža najbolje mogućnosti za razumevanje važnosti strateške kulture tako kompleksnog političkog činioca kao što je EU.

Nacionalno i nadnacionalno – problem legitimiteta kao veza

Priroda strukture i ideja vodilja Evropske unije je u ovim razmatranjima u prvi plan izbacila vrlo bitnu komponentu – legitimnost upotrebe sile. Ukoliko ne postoji direktna i egzistencijalna pretnja, javnost je u demokratskom sistemu nesklona da prihvati olaku upotrebu vojne sile. U modernom društvu koje je pod uticajima dnevnih medijskih izveštaja, izbornih kampanja i senzibiliteta prema sopstvenim eventualnim žrtvama (upečatljiv primer je povlačenje španskih trupa iz Iraka 2004), vlade u ovom domenu raspolažu ograničenim manevarskim prostorom. Prilagođavanje političkih činilaca ovim ograničenjima značajno utiče na učitane vrednosti evropske strateške kulture, te u domenu razložnosti upotrebe sile leži značajan deo argumentacije oko njene specifičnosti.

Evropska unija je ostvarila značajne uspehe u izgradnji demokratskih sistema na istoku Evrope, ponajviše putem političkog uslovljavanja, stavljajući zemljama u izgled puno članstvo ili razne vidove ekonomske saradnje. Vojne pretnje od strane EU kao samostalnog činioca nije bilo, delom

¹⁵ Isto, str. 542–545.

¹⁶ Paul Cornish and Geoffrey Edwards, "Beyond the EU/NATO dichotomy: the beginnings of European strategic culture", *International Affairs*, Vol. 77, No. 3, 2001, p. 587.

i zato što su za to postojali drugi instrumenti, poput NATO, niti je postojala (niti sada postoji) kredibilna pretnja usmerena ka samoj uniji. Nepostojanje takve pretnje dovelo je do „nepopularnosti“ koncepta nacionalne odbrane i razlaza sa shvatanjem bezbednosti kao stuba nacionalne suverenosti. Vojne operacije pod okriljem EU se vode van njenih granica, isključivo kao operacije upravljanja krizama ili podrške mirovnom procesu, i ne potpadaju pod klasično shvatanje okupacije, proširenja granice ili osvajanja. Zauzimanje tuđih teritorija više i nije cilj usled pitanja isplativosti, jer u modernom vremenu teritorija nije nužno i izvor bogatstva i prihoda.¹⁷ Deteritorijalizacija i denacionalizacija shvatanja bezbednosti EU i postavljanje koncepta ljudske bezbednosti (bezbednosti pojedinca) kao ključnog otvara jednu vrstu niše u kome bi se evropska strateška kultura mogla pronaći. Budući da su institucionalni temelji i pravci delovanja postavljeni na priči o pravima pojedinca, vladavini prava i demokratiji, takav ideološki okvir je lako prilagodljiv naznačenim bezbednosnim pogledima.

Time na značaju dobija politika prinude, jer politika direktne vojne akcije više nije poželjna prva opcija. Odluci o vojnoj akciji stoje na putu znatne prepreke: zahteva se konsenzualna odluka ili makar odobravajuća uzdržanost, a odluka bi morala biti doneta kao jasno poslednje rešenje, kada su sve druge mogućnosti iscrpljene; akcija bi morala biti i multilateralna i, ukoliko je moguće, sa mandatom UN; motivacija za akciju mora zadirati u domen moralnosti i pravde kako bi se opravdala pred javnošću; mora biti precizna, sa minimalnim razarajućim efektima, i na kraju, mora biti brza radi umanjenja sopstvenih gubitaka. Poslednji uslov je posebno važan jer zadire u pitanje sopstvene ljudske bezbednosti na koju je javnost naročito osetljiva. Ovakav nivo kompleksnosti donošenja jedne odluke vraća se kao bumerang izgradnji politike prinude jer umanjuje verodostojnost pretnje silom. Kako se konsenzualnost, makar i prividna i prećutna, traži radi donošenja odluke o akciji, otkriva se drugi nivo problema za razumevanje evropske strateške kulture, a to je njena relacija sa već postojećim nacionalnim strateškim kulturama.

Ono što razdvaja shvatanje zajedničke evropske strateške kulture od strateške kulture klasične nacionalne države je njena istorijska neutemeljenost. Nacionalne države iza sebe imaju nekoliko vekova političkog i vojnog iskustva koja služe kao jedan od osnovnih činilaca shvatanja trenutnog stanja bezbednosti; Evropska unija to nema. Njena razmišljanja su usidrena u samom političkom procesu i izražavanju političke volje, te su u njenom definisanju lutanja i uopšteni stavovi gotovo nužni. Time je i bezbednosni identitet u ovom trenutku daleko više politički konstrukt; čvrstina njegovog vezivnog tkiva u vidu zajedničkog iskustva, nasleđa i uverenja, tek treba da bude testirana.

Strateška kultura Evropske unije ne zauzima mesto nacionalnih strateških kultura, niti ona to može; ona više predstavlja institucionalizaciju

¹⁷ Jeffrey Herbst, "Let Them Fail: State Failure in Theory and Practise", u: Robert I. Rotberg, (ed.) *When States Fail*, Princeton University Press, Princeton, 2004, p. 305.

ideja, normi i vrednosti koje imaju vidljivo zajedničko jezgro na nacionalnom nivou. No, zajedničko jezgro nije samo po sebi dato. Takva nadnacionalna i transnacionalna homogenost je rezultat konvergencije stavova uzetih iz nacionalnih strateških kultura. Stoga se stalno mora kalkulirati sa preplitanjem duboko ukorenjenih nacionalnih vrednosti koje su posledica procesa dugog trajanja i trenutnim političkim razmatranjima koje su široko vođene i po prirodi elastične. Konvergencija se danas javlja upravo po pitanju legitimiteta akcije, koji se uzima iz normativnih vrednosti ljudskih prava i demokratije oko kojih su i zidane nadnacionalne institucije. Kako se vremenom fokus pomerio sa hladnoratovske logike izbegavanja nuklearnog rata na uspešnu implementaciju mirovnih operacija, time se pojavio slobodan prostor za aktuelizaciju tih normi ka spoljnom svetu putem zajedničke akcije.

Politička praksa je tokom poslednje decenije pokazala da postoji i praktično zalaganje za utvrđivanje minimalnog zajedničkog interesa oko centralnih stubova spoljne i bezbednosne politike Evropske unije. Jedan od vrlo pogodnih podsticaja za dobrovoljnu translaciju nacionalnih kapaciteta na ovom polju ogleda se i u translaciji tereta dokazivanja legitimiteta sa nacionalnih institucija na institucije EU. Delimično obrazloženje možemo naći u Patnamovoj „igri na dva nivoa“.¹⁸ Nacionalnim vlastima odgovara nadnacionalno pokriće za vojnu akciju jer pruža dodatni legitimitet i može sniziti cenu operacije. Sa druge strane, svi eventualni neuspesi i gubici mogu se pripisati upravo nadnacionalnoj strukturi koja se lako može optužiti za sporost u odlučivanju i delovanju. Povrh toga, postoji i opravdana sumnja da zemlje članice koje učestvuju u klasičnim vojnim operacijama (Britanija pre svega, donekle Francuska) imaju direktan interes da EU preko CSDP zadrži ulogu samo „dobrog policajca“ kako bi imale određene ruke za sebe na drugoj strani. Ovde se u suštini radi o minimizaciji političkog rizika, s tim da je vrlo teško precizno izmeriti direktan uticaj ove elementarne političke logike na želju za jačanjem nadnacionalnih institucija. Različito istorijsko nasleđe još više komplikuje ovaj proces: Britanija i Francuska sigurno ne osećaju nivo javnog otpora prema spoljnopolitičkoj i vojnoj akciji koji oseća Nemačka.

Pravci razvoja

Poseban problem na koji moramo obratiti pažnju je operativno funkcionisanje CSDP u odnosu na NATO. Neposredno nakon donošenja ciljeva iz Helsinkija EU se trudila da u svojim operacijama izbegne mešanje sa akcijama NATO pa i UN, ali su percepcije o određenoj vrsti strateškog rivalstva bile neminovne. Smatram da je ovde potrebna jedna napomena – mora se naglasiti da se radi o odnosu CSDP–NATO, a ne EU–NATO. Evropska unija i Severnoatlantski savez nemaju formalnih odnosa; njihova

¹⁸ Robert D. Putnam, “Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games”, *International Organization*, Summer 1988, Vol. 42, Issue 3, pp. 427–460.

namena, delovanje i struktura sasvim su različiti. Sa druge strane, strukture CSDP i NATO, oličene u Političko-bezbednosnom komitetu (PSC) i Severnoatlantskom veću (NAC) imaju formalne kontakte, kao i njima potčinjene institucije. Njihov odnos je formalizovan Berlin Plus dogovorima 2003. koji svoju najznačajniju praktičnu primenu imaju u Bosni i Hercegovini. Sa druge strane, čitav odnos je u svojevrstnoj blokadi zbog odnosa Turske i Kipra. Turska odbija da deli bilo kakve obaveštajne podatke sa Kiprom, pod izgovorom da Kipar nije članica ni Partnerstva za mir, iako je razmena obaveštajnih podataka ustanovljena Berlin Plus dogovorom. I sam proces dogovora u sklopu Berlin Plus aranžmana produžio se za dve godine zbog turskih primedbi na učešće Kipra i Malte (koja je 2008. postala članica Partnerstva za mir). Kipar je sa svoje strane blokirao tursko učešće u aktivnostima Evropske odbrambene agencije i u razmatranjima o antiterorističkoj kooperaciji, uz izgovor da Turska ne dopušta uplovljavanje u svoje luke brodovima pod kiparskom zastavom još od 1987. Problemi ovog tipa manje utiču na trenutne performanse dve strukture koliko na njihov zajednički razvoj. Lako je uočljiva jedna vrsta institucionalnog zamora, koju je plastično opisao Aleksander Veršbau, pomoćnik za međunarodnu bezbednost američkog Državnog sekretara za odbranu, na Samitu u Bratislavi 2009: „Ideološka debata o tome da li su NATO i Evropska unija komplementarni ili se međusobno takmiče je završena... Svaka institucija ima različite kapacitete koje unosi u upravljanje krizama, operacije stabilizacije i odgovore na pretnje našim ekonomskim i bezbednosnim interesima.“¹⁹

Kako sada stvari stoje, potencijali za razvoj CSDP daleko su veći nego potencijali za razvoj NATO. Od 2003. u okviru CSDP dogovoreno je više od 20 misija podrške miru i upravljanja krizama; u okviru NATO samo jedna – u Avganistanu. Svaka vrsta političkog dogovora pokazala se daleko lakšom unutar CSDP nego unutar NATO. Takođe, SAD je nezadovoljan načinom alokacije budžetskih sredstava evropskih zemalja namenjenih za odbranu i vidljivim jazom u doprinosu zajedničkoj odbrani.²⁰ Pored fiskalnog konzervativizma evropskih partnera, nejasnost budućnosti relacije CSDP–NATO uvećala se povratkom Francuske u vojnu strukturu NATO. Reperkusije po stratešku kulturu EU se mogu naći u izvođenju akcija (ko i koliko doprinosi, podela tereta političke odluke, itd.) i u shvatanju multilateralnosti koja može, a ne mora uključivati i SAD. Jedna tako jaka nacionalna država, sa različitim percepcijom pretnje i načina za njeno uklanjanje u smislu legitimizacije sile ne može a da ne bude smetnja za razvoj strateške kulture EU, naročito u njenoj ranoj fazi.

¹⁹ Alexander R. Vershbow, “Crafting the new Strategic Concept: ambitions, resources, and partnerships for a 21st century alliance”, keynote speech at the *New challenges, better capabilities* conference, Bratislava, 22 Oct. 2009. Citirano prema: David S. Yost, “NATO’s evolving purposes and the next Strategic Concept”, *International Affairs*, Vol. 86, Issue 2, 2010, p. 493.

²⁰ Robert M. Gates “The Security and Defense Agenda (Future of NATO), *Brussels, Belgium, June 10, 2011*, Internet, <http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581>, 12/9/2011.

Centralno pitanje za dalju ocenu uspešnosti, pa i postojanja zajedničke strateške kulture, je način praktičnog delovanja. Sada je moguće uočiti dva potencijalna problema koji nastaju kada se dominantna liberalna vizija spoljnopolitičkog i vojnog delovanja EU primeni na neku zajedničku vojnu akciju: pitanje odnosa javnosti prema najčešće nejasnom ratu i upitnu sposobnost EU da se u spoljnoj politici osloni na dobronamerno ubeđivanje umesto na rat. Normativna, meka moć je možda dovoljna u odnosu sa najbližom okolinom. Moć prinude zahteva nešto drugo – odstupanje od kompleksne i tromе vladajuće strukture i uspostavljanje političkog centra sposobnog da planira i izvodi akcije. Takođe, ostaje utisak da se prenebregava da terorizam lako može preći u sukob nulte sume u kome bi vojne operacije dobile izgled tradicionalnih borbi, uprkos svojoj asimetričnoj prirodi. Kapaciteti za ovo delovanje ne postoje na nivou EU, nego još uvek na nivou država članica.

Jedan od načina za prevazilaženje ovog problema je u formiranju *ad hoc* koalicija unutar EU, jedne vrste evropske „koalicije voljnih“ država koje bi na sebe preuzele teret planiranja i izvođenja akcija. Praksa je već pokazala da je ovakav scenario moguć (operacije „Harmatan“ i „Elami“ ratnih vazduhoplovstava Francuske i Britanije u Libiji, u kojima je Nemačka, između ostalih, odbila da učestvuje). No, tada ostaje pitanje kohezije unutar unije i realnosti postojanja zajedničke bezbednosne politike. Sten Rining nije video značajniji problem u ovom rešenju (i pre nego što se 2011. u praksi pokazalo) jer je smatrao da u borbi između želje da se postane strateški činilac i kompleksne institucionalne strukture neko mora popustiti.²¹ Takav stav je posledica „minimalističkog“ pogleda na EU kao na evropski mirovni projekat koji ne bi ni trebao da se bavi strateškim pitanjima, nego da ih ostavi u delokrugu nacionalnih država i tradicionalnih vojnih saveza. Implikacije ovakvog delovanja po stratešku kulturu EU su još uvek male, jer su i opasnosti sa kojima je EU suočena na terenu suviše male da bi je značajnije poremetile. U ovom slučaju nije bilo disonantnih glasova poput onih iz 2003. u vezi sa napadom na Irak, niti su članice EU koje su odbile da učestvuju u primeni Rezolucije 1973. Saveta bezbednosti pokazale bilo kakvu vrstu strateške disonance. Deo logike iza stvaranja ovakvih koalicija nalazi se i u pomenutom institucionalnom zamoru. Za sada, nepostojanje odlučnih glasova protiv je odveć dovoljno da zaključimo da je postojala minimalna količina koherencije stavova, što je bio jedan od uslova koji je Mejer u svojoj definiciji postavio, iako je sam smatrao da *ad hoc* koalicije nisu zamena za zajedničko delovanje.²²

²¹ Sten Rynning, „The European Union: Towards a Strategic Culture?“, *Security Dialogue*, Vol. 34, No. 4, 2003, p. 494. Za detaljniju kritiku funkcionisanja CSDP tokom intervencije u Libiji videti: John Barry, „Lessons of Libya for Future Western Military Forays“, The European Institute, August 2011, Internet, <http://www.europeaninstitute.org/EA-August-2011/lessons-of-libya-for-future-western-military-forays.html>, 17/9/2011.

²² Christopher O. Meyer, *Theorizing European Strategic Culture: Between Convergence and the Persistence of National Diversity*, CEPS Working Document No. 204, June 2004, p. 3.

Daleko važniji rezultat praktične primene ove rezolucije SB UN jeste nasilna promena režima u Libiji u jesen 2011. u kojoj su vojne snage zemalja EU direktno učestvovala. Priznavanje Prelaznog nacionalnog veća Libije i vojna podrška koju su članice EU pružile PNV u svrgavanju Moamera Gadafija jasno pokazuju volju i sposobnost upotrebe vojne sile u smislu postizanja političkih ciljeva. To je najznačajniji praktični iskorak u pravcu tradicionalnog shvatanja uloge strateškog igrača, čak iako se sprovodi pod okriljem nadnacionalne strukture. Štaviše, ova akcija je potvrdila i vrednost pokrića koje EU može da pruži akciji uže evropske koalicije u vidu dodatnog legitimiteta. Sasvim je opravdano osporavati težnju ovakve postavke delovanja da postane sastavni element prakse Evropske unije, naročito u skladu sa još uvek važećim smernicama koje vrlo rezervisano koriste čak i termin „vojna sila“. No, ovom autoru se čini da je postojanje evropske „koalicije voljnih“, onako kako ju je Rining video, *de facto* sastavni deo strateške kulture EU, i da počiva na dva osnova: nesrazmernoj sposobnosti manje grupe država EU da vode globalne vojne akcije (pre svega Britanije i Francuske) u odnosu na ostatak EU, i kišobranu legitimiteta koje ostale članice, javno ili ćutke, pružaju „akcionom“ delu. Teret vojne akcije, jasno, ne može pasti na, recimo, Estoniju i Mađarsku, jer one nemaju ni izbliza dovoljnih vojnih kapaciteta za nju.

Najviše uticaja na shvatanje strateške kulture svakako će imati budući institucionalni razvoj struktura Evropske unije posvećen spoljnoj politici i bezbednosti u smislu pokrića za buduće akcije. Mogući putevi, poput nove odbrambene strategije, posebne vojne doktrine, razdvajanja institucije Visokog predstavnika za spoljne poslove i bezbednost na dve posebne funkcije ili evolucija Evropske službe za spoljnu politiku (EAS) u unifikovanu diplomatsku službu, svakako bi otvorile nove izazove, a time dale i nove odgovore. Takođe je primetno i pomeranje fokusa ka energetske i informatičke bezbednosti, strahovima od pogoršanja privrednih kretanja, nereda, percipiranih klimatskih promena. Koliko će se u budućnosti promeniti zajednički normativni koren pod tim uticajima, a sa njim i opšta vizija kolektivne bezbednosti, zasad se može samo špekulisati.

* * *

Strateška kultura kao koncept, naročito svedena na nivo Evropske unije, još uvek je nedovoljno istražen fenomen. Metodološki pristupi koji su nam na raspolaganju mahom su vezani za hladnoratovske pojmove strategije i prirode upotrebe sile. Takođe, ne postoji opšteprihvaćena teorijska metrička vrednost koja nam može reći kada neki činilac postaje samostalan i samosvojan strateški igrač. Fluidnost analitičkog okvira i nedovršenost metodologije daju možda i preveliku slobodu tumačenja, no ipak nam ostavljaju i dovoljno prostora za dalje utemeljeno istraživanje.

Uočavanje i razumevanje svih navedenih nivoa na kojima se iskazuje strateška kultura daje nam mogućnost da shvatimo težnje i ograničenja Evropske unije kao zasebnog strateškog činioca. Njena dubina može se

ogledati u odnosu prema specifičnim izazovima pred kojima se nalazi kao i prema stepenu zajedništva koji postojeće nacionalne strateške kulture iskazuju oko različitih činilaca koji formiraju stratešku kulturu EU. Svojim razrađenim strateškim smernicama i prepoznatim bezbednosnim pretnjama, institucionalnim kapacitetom i zajedničkim stavovima oko praga legitimteta delovanja, EU se pomalja kao relevantan strateški faktor. Nakon jedne decenije funkcionisanja Zajedničke spoljne i bezbednosne politike jasno je da je ona nastala kao izraz samosvojnosti evropskih institucija a ne kao puki altruistički gest. I misije koje je EU pokrenula su potaknute praktičnim razlozima – pravljene su tamo gde je pogodno, zbog provere sopstvenih kapaciteta i odnosa sa NATO. Izazov kome se pristupalo bio je uvek sasvim ograničen, rizik relativno mali, a uspeh vrlo verovatan i naročito pogodan za javnu upotrebu. Istovremeno, i paralelno sa tim, kumulativni efekat percipiranih pretnji i operativnih odgovora nosi sa sobom klicu potpuno samostalnog shvatanja bezbednosti, nevezanog za originalne planove uspostavljene pre jedne decenije. Povratne rezultate tih dešavanja moći ćemo da sagledamo i ocenimo dostupnim naučnim instrumentarijumom tek u bližoj budućnosti.

Bibliografija

1. Barry, John, "Lessons of Libya For Future Western Military Forays", *The European Institute*, August 2011, Internet: <http://www.europeaninstitute.org/EA-August-2011/lessons-of-libya-for-future-western-military-forays.html>, 17/9/2011.
2. Cornish, Paul, Edwards, Geoffrey, "Beyond the EU/NATO dichotomy: the beginnings of European strategic culture", *International Affairs*, Vol.77, No.3, 2001, pp. 587–603.
3. Dueck, Colin, *Power, Culture and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton, 2006.
4. *European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World*, Council of Europe, Brussels, 2003.
5. Gates, M., Robert, "The Security and Defense Agenda (Future of NATO), Brussels, Belgium, June 10, 2011, Internet: <http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581>, 12/9/2011.
6. Glenn, John, "Realism Versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?", *International Studies Review*, Vol.11, 2009, pp. 523–551.
7. Gray, S., Colin, "National Style in Strategy: The American Example", *International Security*, Vol. 1. Meyer, O., Christoph, "Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms", *European Journal of International Relations*, Vol. 11 (4), 2005, pp. 533–541.
8. Gray, S., Colin, *Nuclear Strategy and National Style*, Hamilton Press, Lanham, 1986.
9. Haaland Matlary, Janne, "When Soft Power Turns Hard: Is an EU Strategic Culture Possible?", *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 1, 2006, pp. 105–121.
10. Herbst, Jeffrey, "Let Them Fail: State Failure in Theory and Practise", u: Robert I. Rotberg, (ed.) *When States Fail*, Princeton University Press, Princeton, 2004, pp. 302–319.

11. Katzenstein, J., Peter (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996,
12. Lebow, Richard Ned, Risse-Kappen, Thomas (eds.), *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1995.
13. Merand, Frederic, *European Defense Policy: Beyond the Nation State*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
14. Meyer, O., Christopher, *Theorizing European Strategic Culture: Between Convergence and the Persistence of National Diversity*, CEPS Working Document No. 204, June 2004.
15. Orlić, Dejan, „Operacionalizacija bezbednosne politike Evropske unije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LVIII, No. 4, pp. 414–444.
16. Putnam, D., Robert, „Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games“, *International Organization*, Summer 1988, Vol. 42, Issue 3, p. 427–460.
17. Rynning, Sten, „The European Union: Towards a Strategic Culture?“, *Security Dialogue*, Vol. 34, No. 4, 2003, pp. 479–496.
18. Snyder, L., Jack, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977.
19. Yost, S., David, „NATO’s evolving purposes and the next Strategic Concept“, *International Affairs*, Vol. 86, Issue 2, 2010, pp. 489–522.

Milan Igrutinović, MA

FRAMEWORKS OF EUROPEAN UNION STRATEGIC CULTURE

ABSTRACT

The paper analyses the position of the European Union as a special factor in international relations, which is being perceived through the prism of strategic culture. At the beginning, the author presents a short overview of strategic culture as a concept and methodological approach in the study of the behaviour of nation states as factors in the system of international relations. They should also establish the position of the European Union as a special supranational factor with its own strategic culture. The paper discusses the basic division in the relationship between the national strategic culture and the supranational EU strategic culture as well as the role of the legitimacy of the use force in that relationship. In the final part, the paper critically discusses the perspectives of the strategic culture as the dominant approach to the problem and its dependence on short-term phenomena that reduce the possibilities to establish a clear theoretical model, which has been confirmed in practice.

Key words: strategic culture, European Union, constructivism, CSDP, legitimacy, norms, security.

UDK: 321.64:341
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 100–115.
Izvorni naučni rad
Primljen: 17. novembar 2011.

*Branko PAVLICA*¹

Nacistička praksa zločina u svetlu istorije i međunarodnog prava

SAŽETAK

U ovom radu autor analizira praksu zločina u istoriji i u međunarodnom pravu. Autor posebnu pažnju poklanja zločinima u nacističkoj Nemačkoj u svetlu evolucije savremenog međunarodnog prava.

Ključne reči: Nemačka, zločini, međunarodno pravo, istorija.

Drugi svetski rat, koji su započeli nacistička Nemačka, fašistička Italija i militaristički Japan, zahvatio je skoro sve zemlje sveta, a po materijalnoj šteti i ljudskim gubicima ostao je zabeležen u istoriji kao najmračniji i najtragičniji period u razvoju čovečanstva. Naročito će ostati zabeleženi, po svojoj stravičnosti i zverstvima, zločini koje su počinili nacisti prema neležnom civilnom stanovništvu okupiranih zemalja Evrope, pre svega SSSR, Poljske i Jugoslavije. Zločini počinjeni u Drugom svetskom ratu, po svojoj svireposti i masovnosti bez presedana u istoriji civilizacije, postaću neobjašnjiv fenomen rata, izraz nerazumne ljudske agresivnosti i „pobede“ iracionalnog nagona u službi destruktivnosti ljudskog uma.

Aristotel je još u svojoj „Politici“ teorijski anticipirao „mogućnost“ takve destruktivnosti, istakavši da se „čovek rađa naoružan razumom i vrlinom koje može da upotrebi u prvom redu protiv onoga što je tome suprotno. Stoga je (...) čovek bez vrline najizopačenije i najdivljije biće i najgore od svih u zadovoljavanju polnog nagona i gladi.“²

¹ Dr Branko Pavlica, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
E-mail: branko@diplomacy.bg.ac.rs.

Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, pod nazivom „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.“

² Aristotel, *Politika*, Beograd, 1960, str. 7.

„I kao što je čovek“ – ističe dalje Aristotel – „kada dostigne svoj puni razvoj, najbolje od svih živih bića, tako je bez zakona i pravde najgore od svih, jer je NAORUŽANA NEPRAVDA NEŠTO NAJSTRAŠNIJE.“³

U tom okviru izgleda da je tačna konstatacija da je rat u ljudima budio snažne nagone agresivnosti i rađao demonske rušilačke snage, koje po masivnosti, destruktivnosti i zastrašujućim posledicama ne mogu da spreče pravila međunarodnog ratnog prava i svesna politička akcija progresivnih društvenih činilaca.

Nemački kulturni život ima bogatu prošlost. U muzici: Bah, Mocart, Betoven, Brams i Vagner, u književnosti: Gete, Šiler, Klajst, Hauptman i mnogi drugi umetnici (kompozitori, pesnici, slikari, vajari – klasičnog, romantičnog i novijeg doba) imaju, zahvaljujući svom delu, istaknuto mesto u svetskoj kulturnoj baštini.⁴

Nameće se onda istorijski imperativ, otkuda to da Nemačka, u kojoj su ponikli divovi svetske kulture i umetnosti, čije duhovne tvorevine predstavljaju univerzalne vrednosti, odgaji i zločince kao što su Hitler, Himler, Gering, Hajdrih, Ajhman i dr. Kako bismo to objasnili potrebno je osvrnuti se na društveno-istorijske uslove neposredno posle Prvog svetskog rata, kada je nastajala ideologija nacional-socijalizma.⁵

Istoričari se uglavnom slažu, da je istorija Nemačke u XIX veku istorija jedne ekonomski i politički zakasnele nacije. Dok se u međunarodnoj zajednici Engleska, SAD i Francuska pojavljuju, u smislu ekonomskog razvoja i političkog uticaja, kao imperijalističke sile, dotle nemačka buržoazija teži razvoju građanskog društva autoritativnog tipa. „Porođajne muke“ rađanja budućih snažnih buržoaskih država, opterećene klasnim i socijalnim protivurečnostima, režim nastoji da zamagli na unutrašnjem planu: glorifikacijom nacije, isticanjem nacionalnih interesa i imperativom imperijalističke ekspanzije. Tek početkom ovog veka Nemačka nastoji da se uključi u imperijalističku podelu sveta, i baš ta zakasnela ekspanzija nemačkog „industrijskog feudalizma“ dovodi i do Prvog svetskog rata. Upravo ta agresivnost germanskog imperijalizma oličena je strateškom formulom „*Drang nach Osten*“.

Ako je Bizmark ujedinio nemačke državnice i snažno artikulisao germanski nacionalizam, car Vilhem II ojačao je nemačke pozicije ali i uveo Nemačku kao agresora u ratnu avanturu.⁶ Vojno-politički poraz Nemačke u

³ Aristotel, op. cit., str. 6-7.

⁴ Savezna Republika Nemačka, Izdanje Ureda za štampu i informacije Savezne vlade SRN, Bon, 1959, str. 69.

⁵ Na primer: „Psihopatološke crte velikih ljudi tako su česte da ne može biti po sredi slučaj. Bez njih, kaže Lenc (nemački psiholog), nisu bila ni ona tri čoveka koja važe za najveće nemačke duhove: Kant, Gete i Bizmark...“ Cit. po: V. Jojkić, „Problem genija i Gete“, *Nova Evropa*, 1932, br. 3-4. str. 228.

⁶ Videti: R. Hauser – R. Kühnl, *Deutschland zwischen Demokratie und Faschismus, Zur Problematik der bürgerlichen Gesellschaft seit 1918*, Carl Hauser Verlag, München, 1969, str. 46-47.

Prvom svetskom ratu doveo je do pada monarhije i stvaranja demokratske republike. Naime, Ustavom od 31. jula 1919. godine, proglašena je Vajmarska Nemačka Republika. Posle tragičnih revolucionarnih događaja, demokratski politički sistem i život Nemačke bio je kratkog veka – nepunih 14 godina – jer, kako ističe Lj. Radovanović: „Miroljubivost nije odlika takve politike i vera u snagu bila je snažnija od vere u pravo.“

Međutim, bez obzira na to što Nemačka ima centralni položaj u Evropi i što je bila okružena zemljama sa kojima dobrosusedski odnosi nisu bili tradicija, ipak latentne opasnosti kroz istoriju tradicionalnog nemačkog militarizma i agresivnosti autoritarnih vlada ne mogu se pravdati navedenim geopolitičkim položajem i determinantom istorijske prošlosti. Treći rajh je predstavljao prvi put jedinstvenu unitarističku Nemačku, koja u toku Drugog svetskog rata dostiže vrhunac u razvoju vojne sile i germanskog imperijalizma, ali istovremeno tu je i njen kraj i krah nacionalističke mašte, pobedničkog duha i vizije svetskog gospodstva. Pobedom nacional-socijalističke partije i dolaskom Hitlera na vlast započinje „tragedija nemačkog naroda“, ali istorija će to pokazati, tragedija i čitave svetske zajednice.

Već Hitler u svom delu *Mein Kampf* razvija teoriju o rasnoj borbi. Pri tom, apsolutizuje ulogu i značaj u istoriji arijevske rase, kao „više“ u odnosu na sve nearijevske narode u koje je „ubrajao“ i Slovene.⁷ Ove teorije o dominaciji arijevske rase, razvijane i od strane drugih teoretičara, nalaze naročito kod nižih slojeva nemačkog naroda pogodno tle.⁸ Ovde se, s obzirom na društveno-ekonomske i političke prilike i militarizaciju nemačkog društva dokazuje, naravno u sasvim negativnom i regresivnom istorijskom značenju, marksistička istina da kada „ideje zahvate mase postaju materijalna snaga“. Ove ideje o suprematiji arijevske rase ozakonjene su u Nemačkoj 1935. godine, donošenjem Zakona o zaštiti nemačke krvi i nemačke časti i o građaninu Rajha. Razvijena je teorija „*Lebensraum*“, po kojoj je nemački narod životno zainteresovan za širenje svog prostora, naročito na račun teritorijalnog integriteta slovenskih naroda, pre svega Poljaka i Rusa, kako bi se sprečio „dalji porast slovenskih naroda kao niže rase“. Politička implikacija ovih teorija bio je neminovno teritorijalni ekspanzionizam.⁹ Ovo se, praktično, ogledalo u nastojanjima

⁷ Recimo, Viljem II, naslednik Bizmarkov, ovako navodi potrebe (spoljnopolitičke prioritete) Nemačke: tropske kolonije, sigurna tržišta za nemačku industriju, osiguran uvoz sirovina i životnih namirnica i po mogućnosti zemlje za naseljavanje nemačkim zemljoposjednikom. Nemačka spoljnopolitička doktrina ovo obrazlaže: „Podloga spoljne politike Rajha je (i) nacionalno-jezička i ekonomska dijaspora, tj. sistematski razmeštaj nemačkih naseobina...“ M. M. Kosić, *Moderna Germanija, Velika Kikinda*, 1912, str. 76.

⁸ U jednom svom govoru Hitler, na primer, ističe da je „Ideja o borbi stara kao i sam život, jer život se održao samo zbog toga što su druga živa bića propadala u borbi... Borba je otac svega... čovek ne živi i nije u stanju da se održi u životinjskom svetu pomoću nekih principa čovečnosti, već on u tome uspeva jedino pomoću najbrutalnije borbe“. Cit. po: A. Bulok, *Hitler, slika tiranije*, Beograd, 1954, str. 28.

⁹ Ili, Niče je iznenadio čovečanstvo svojom tezom da su verska i filozofska propovedanja o Dobru, Lepom i Istinitom samo metafizička legenda kojom slabi (koji su uvek u masi) teže

nemačke spoljne politike (politički pritisak, ekonomska penetracija) da već u periodu posle 1933. godine, od većine podunavskih i balkanskih zemalja stvori tzv. „Veliki privredni prostor nemačkog Rajha“.¹⁰

U samom nemačkom političkom životu bio je do krajnosti izražen antikomunizam, a dolaskom Hitlera na vlast komunisti se gone, kažnjavaju, pa se čak osnivaju i „koncentracioni logori za (...) progresivne Nemce, potom Jevreje“. Vlast nad nemačkim narodom ostvarivana je putem ekonomske prinude, uz „pomoć demagogije i surovih represivnih mera brutalnog terora i koncentracionih logora“.¹¹

Teror i zločin, zasnovan na rasističkim i antikomunističkim teorijama, započinjanjem Drugog svetskog rata prenosi se na okupirane teritorije. Masovne represalije prema civilnom stanovništvu nacisti najpre vrše u Poljskoj i Čehoslovačkoj, zatim Jugoslaviji, pa SSSR. Nacistička praksa poprima dimenzije genocida, kao varvarskih pokušaja istrebljenja čitavih naroda.

Teorijski, možemo istaći da je nemačka spoljnopolitička orijentacija u toku Drugog svetskog rata emanacija nacionalnog egoizma situiranog u kontekstu društvenog odnosa potpuno militarizovanog buržoaskog sistema. Autoritarni nacionalizam i filozofski iracionalizam su zajednički imenitelj buržoaske političke svesti koja se u stvarnosti potvrđuje fašističkom praksom.¹² Ovakva praksa, glorifikujući svoje ciljeve u smislu ostvarenja „carstva slobode“, nastoji da se opravda pseudonaučnom

da postanu jači od jakih, da potčine heroje i nadljude, i da je u stvari pravo sve ljudske istine i pravde sila. Faktičko merilo svih religijskih, filozofskih, moralnih i uopšte životnih vrednosti jeste sila iznad koje ne može biti nikakve sile. Videti: F. Niče, „Jenseits von Gut und Böse“, *Klassiker Ausgabe*, Band VII, S. 69-90.; *Der Wille zur Macht*, *Ergänzungsband*, s. 120-125.

¹⁰ „Ostaci apsolutizma koje je Bizmarkov „bonapartizam“ istovremeno konzervirao i modernizovao imaju poseban oslonac u političko-moralnoj duhovnoj kulturi činovničke duše: birokrat smatra svojim posebnim „staleškim ponosom“ da naređenja više instance izvršava tehnički potpuno i onda kad se sa njima sadržajno ne slaže. Ova tendencija se u vilhelmovskom periodu izrodila u spolja hvalisavu, a iznutra gmizavu servilnost najširih narodnih slojeva.“ Đ. Lukač, *Razaranje uma*, Beograd, 1966, str. 62-63. Još ranije, Niče je konstatovao da „zadobijanje sile skupo se plaća: sila zaglupljuje... Nemci – nekad su ih zvali narod mislilaca: misle li oni uopšte još i danas? Nemcima je danas duh dosadan, Nemci su sada prema duhu nepoverljivi, politika guta svu ozbiljnost za odista duhovne stvari – „Nemačka, Nemačka iznad svega“, a bojim se da je tu kraj nemačke filozofije...“ Cit. po: M. Trivunac, *O Nemcima*, Zemun, 1912, str. 152.

¹¹ Videti: R. Pavić, „Hitlerovi govori: 1922-1939-1943“, *Politička misao*, 1984, br. 4, str. 103-120; R. Pavić, „Hitlerove geo-političke koncepcije 1922-1939-1943“, *Politička misao*, 1985, br. 1-2, str. 87-104.

¹² Istorijska veza Nemačke sa jugoistokom obrazlagala se njenim doprinosom „razvitku jugoistočne Evrope kroz vekove...“ Jer, „nemstvo“... (je) igralo važnu ulogu u kulturnom životu naroda na jugoistoku.“ „Onoliko dugo koliko postoji nemački narod, toliko će u njemu živeti želja za pokretom ka istoku...“ Sredstva kojima se ova težnja ostvaruje kroz istoriju jesu „*Schwert, Glaube und Kultur*“ (Mač, Vera i Kultura). Tradicija habzburških odnosa sa Jugoistokom, s jedne strane, i priključivanje Austrije, odnosno njenog nemačkog plemena, s druge strane, daju nemačkom Rajhu istorijsko pravo da se bavi jugoistočnom Evropom.“

argumentacijom: rasnom čistotom, životnim prostorom, arijevsom suprematijom. Suština fašističke tehnike „sazdana je iz životinjske filozofije prava jačeg u svetskoistorijskoj borbi rasa koja je dostigla vrhunac u ratnoj ekspanziji.“¹³ Materijalna osnova ovog „imperijalističkog nacionalizma“ kao suštinskog izraza sveukupnog spoljopolitičkog ponašanja u istoriji jedne „zakasnele“ nacije postaje krupni kapital, ekonomsko-finansijska oligarhija, vojno-politička vrhuška i drugi činoci iz domena vojno-industrijskog kompleksa, čija inkarnacija oda postaje vođa (Firer), a njegova harizmatička moć otelotvorenje nacionalnog identiteta.¹⁴

Kao imanentan odraz ove činjenice u društvenoj svesti manifestuje se konzistentna težnja ka ostvarivanju „uzvišenih“ istorijskih ciljeva, čija je utopistička grandioznost o „moći duha“ transformiše u monstruoznu praksu.¹⁵ Kontinuiranost ovakvog delovanja – posmatrano u kontekstu interakcije najrazličitijih društveno-istorijskih faktora – započinje rađanjem nacionalne mržnje i egoizma, a što se u okviru pseudonaučne artikulisane „rasne suprematije“, i u duhu „razjarene tradicije“ transponuje u agresivnu nacionalističku euforiju, potom postaje nacistička vojno-politička praksa, čija se

Etničku vezu Nemačke sa jugoistočnom Evropom čine folksdojčeri „raseljeni širom srednjeg Podunavlja“. U tom pogledu, nemački teoretičari su isticali: „Nemačka poljoprivreda je dala većini zemalja Jugoistoka mnogo od najdragocenijih svojih rezervi, izričito kazano, mnogo hiljada nemačkih seljačkih familija. Seljaštvo je osnovni stub jednog naroda, ukoliko postoji zdravo seljaštvo onda su prevazilazivi svi udarci sudbine, kaže veliki vođa nemačkog naroda Adolf Hitler. Folksdojčeri su presadili „radinost, marljivost, štedljivost i pojam rada“. Oni u Jugoslaviji, Mađarskoj i Rumuniji, i kao saplemenici i kao prenosioci nemačke kulture, imaju, istorijski gledano, izuzetan značaj u politici nemačkog Rajha prema tim zemljama.“ Videti: W. Hoffmann, *Südost-Europa: Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien*, München, 1934, s. 61–62.; W. Schneefuss, *Deutschtum in Südost-Europa*, Leipzig, 1939, s. 3., W. Hoffmann *Donauraum Völkerschicksal*, Leipzig, 1939, s. 166.

¹³ E. From, *Bekstvo od slobode*, Beograd, 1964, str. 190.

¹⁴ Treba navesti, na primer, „Uputstvo“ koje je nemački vojnik nosio sa sobom dolazeći na balkansko ratište: „Sine Nemačke! Ne sažali se ni prema ženama ni prema deci: sin pobeđenog bio je često sutra pobedilac. Šta vredi pobjeda, ako sutra dođe osveta? Kakav bi otac ti bio ako bi, ubijajući tvog neprijatelja, ostavio u životu neprijatelja svog sina? Sine Nemačke koji si pod oružjem: grmi, lomi, obaraj, provaljui, pustoši, pali, ubijaj, ubijaj.“ (?) *La Voce d'Italija*, od 11. decembra 1917, donela je veran prevod ovog dokumenta nađenog kod nemačkih zarobljenika. Cit. po: D. Vasić, *Karakter i mentalitet jednog pokolenja*, Novi Sad, 1919, str. 142.

Vredno je pomena „i objašnjenje koje Hajne daje Francuzima o nemačkoj mržnji“. „Mi, Nemci, ne mrzimo se zbog spoljašnjih stvari kao vi, recimo zbog uvređene sujete, zbog kakvog epigrama, zbog posetnice na koju nije odgovoreno, ne, mi mrzimo kod svojih neprijatelja najdublje, najbitnije što je u njima, njihovu misao. Vi, Francuzi, laki ste i površni, kako u ljubavi tako i u mržnji. Mi, Nemci, mrzimo temeljno, istrajno, kako smo više pošteno, a i suviše nespretni, da se osvetimo brzom perfidijom, mi mrzimo do poslednjeg daha...“ I dalje, dr M. Trivunac prenosi dijalog: „Znam vi, Nemci, upotrebljavate istu reč za oprostiti i otrovati.“ „I odista ima pravo, reč „vergeben“ znači i jedno i drugo“ – završava Hajne. Cit. po: M. Trivunac, *O Nemcima*, Zemun, 1912, str. 142.

¹⁵ Fašizam je otvorena teroristička diktatura krajnje reakcionarnih, krajnje šovinističkih imperijalističkih elemenata finansijskog kapitala. Cit. po: P. Toljati, *Lekcije o fašizmu*, Treći program, 1970, str. 357.

„animalna kreativnost“ pretvara u „histerično varvarstvo inspirisano idejom o porobljavanju sveta“, o tzv. svetskoj hegemoniji (*“Grossraumordnung“*).

Otuda, H. Markuze je u pravu, kada određuje fašizam kao društveni poredak koji je izgubio svoje istorijsko opravdanje pred umom. Destruktivnost Nemačke, koja je po drugi put u istoriji bila vinovnik „užasa rata“ K. Jaspers je okarakterisao kao aktivnost nacističke države – zločinaca (*Verbrecherstaat*).¹⁶

Istaknimo i neke suštinske stavove o pravnom aspektu nacističke prakse zločina.

Iako na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji, fašistička Nemačka pravno izgrađuje „vlastiti politički sistem“. Stoga posedovanje političke moći omogućava „bogatstvo“ nacističke prakse zločina, iako je ona s one strane svakog legitimiteta. Sveukupni društveni odnosi „postaju“ politički odnos, a njegova suština „odnos prijatelj–neprijatelj“. Krajnja konsekvenca toga je rat, odnosno fizičko uništavanje neprijatelja.

Primenjujući masovne represalije kao najstravičnije i najzverskije, sistematski planirane i pedantno izvršene metode i postupke uništavanja, nacisti nisu poštovali pravila međunarodnog ratnog prava, kao i opšta načela „koja proizilaze iz utvrđenih običaja civilizovanog sveta, iz zakona čovečnosti, i iz potreba koje nameće javna svest“.

Pripadnici NOP Jugoslavije, ne samo što nisu priznavani kao ratujuća strana, već su tretirani kao banditi, a u svojstvu ratnih zarobljenika bili bi odmah streljani ili odvođeni u koncentracione logore. Nakon prvih, ozbiljnih akcija jedinica NOV i POJ, nacisti su sukrivcima za to proglasili celokupno stanovništvo okupirane jugoslovenske teritorije i vršili tokom rata masovni teror i zločine. Da se tome prišlo sistematski i da se tome pridavao izuzetan značaj govore i Hitlerove reči da „psihičko zastrašivanje ima svoje značenje za mase isto kao i za pojedince, jer uspesi koji se ovako postižu, pristalice smatraju kao znak pobeđe pravičnosti njihove stvari, dok pobeđeni vrlo često gubi veru u korisnost svakog daljeg otpora“.

Iako odnoseći ogromne žrtve, mere represalija su u narodu izazivale mržnju i otpor prema fašističkom okupatoru, tako da se smisao zločina od početne „demoralizacije pretvarao u mobilizaciju za narodnooslobodilački pokret“.

Do Drugog svetskog rata jedino je Četvrta haška konvencija iz 1907. godine predviđala prava i dužnosti oružanih snaga zaraćenih strana u odnosu na civilno stanovništvo, gde je izričito precizirano da „nikakva kolektivna novčana ili druga kazna ne može biti izrečena protiv civilnih lica zbog individualnih akcija u kojima nisu učestvovali niti se sa njima saglasili“.¹⁷

¹⁶ T. Kuljić, *Fašizam*, Beograd, 1977, str. 10.

¹⁷ Često se ističe da su Nemci narod romantične kontrarevolucije protiv filozofskog intelektualizma i racionalizma prosvetčenosti, narod pobune muzike protiv književnosti, mistike protiv javnosti. Pošto romantika veliča iracionalnost i prošlost, ona se udružuje s mrakom protiv duha. Romantizam visoke tehnike pretvorio se pod fašizmom u histerično

Ipak ni Haškom konvencijom nije predviđena individualna krivična odgovornost za povrede međunarodnog ratnog prava koje će kasnije biti obuhvaćene terminom – ratni zločini, a što će posle rata nemački zločinci „uzeti“ kao opravdanje za izvršena „najstrašnja masovna uništenja u istoriji“.

Nepreciznost Haške konvencije i nepostojanje bilo kakvog međunarodnog akta koji bi sankcionisao ratne zločine naveli su Saveznike da još u toku rata donesu niz dokumenata kojima će biti istaknut „međunarodni karakter nacističkih zločina“.

Kao prvi takav akt treba istaći „Deklaraciju o nemačkim zverstvima“ koja je doneta 30. X 1943. godine, na Moskovskoj konferenciji. Deklaracijom je precizirano da će se nemačkim zločincima suditi u državama gde su svoja zločinačka nedela izvršili, a oni zločinci čija se fašistička nedela ne mogu geografski locirati biće kažnjeni „zajedničkom odlukom Saveznika“.¹⁸

Od drugih međunarodnih akata to su odluke Jaltske i Potsdamske konferencije. Od izuzetnog značaja, u tom međunarodnopravnom domenu, je i Londonski sporazum o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zločinaca evropske osovine od 8. VIII 1945. godine, kao i Statut Međunarodnog vojnog suda, koji je tom sporazumu priključen. Posle rata, bitna je Nirnberška presuda o kažnjavanju glavnih nemačkih ratnih zločinaca.¹⁹ Najzad, relevantne su za utvrđivanje međunarodnopravnog karaktera nacističkih zverstava i Rezolucija UN br. 95 od 11. XII 1946. godine, i br. 488 od 12. XII 1950. kojima su odredbe Statuta Međunarodnog vojnog suda i Nirnberške presude određene kao integrala načela pozitivnog međunarodnog prava.²⁰ Da bismo upotpunili ovaj pregled međunarodnih akata treba pomenuti i Zakon br. 10 donet od strane okupacionih sila o „kažnjavanju lica odgovornih za ratne zločine, zločine protiv mira i protiv čovečnosti“.²¹ Doduše, tim zakonom inkorporirana su

varvarstvo inspirisano idejom o porobljavanju sveta, a idealno geteovsko nemačko biće preobrazilo se kroz prizmu romantike, kroz vilhelmsko carstvo i, najzad, za Hitlerova vremena u tragičnu parodiju. Cit. po: T. Kuljić, nav. delo, str. 153.

¹⁸ Videti: E. From, *Bekstvo od slobode*, Beograd, 1964; M. Clemenc, *Gesellschaftliche Ursprünge des Faschismus*, Frankfurt/M, 1960; S. M. Lipset, *Politički čovek*, Beograd, 1969, str. 165–221; O. Schulmeister, *Werdende Grossraumwirtschaft, Die Pfasen ihrer Entwicklung in Südost-europa*, Berlin, 1943.

¹⁹ Videti: *Der Faschismus in der Gegenwart, Grundlagen – Erscheinungsformen – Aktivitäten – Organisationen*, in *Faschismus Forschung, Positionen, Probleme, Polemik*, Akademie – Verlag, Berlin, 1980, S. 224–225. i dalje.

²⁰ Baš u tom kontekstu treba istaći da je Leist u svojoj istoriji grčko-italijanskog rata tačno zapisao: „Od svih pravnih pitanja, skoro da je najvažnije pitanje ubistva. Na tom pitanju čovečanstvo je prvi put proverilo protivurečnost dobra i zla, prava i neprava.“ Cit. po: Kilian, *Der politische Mord*, Zürich, 1936, S. 5.

²¹ Polovinom septembra 1941. godine, Kajtel izdaje naredbu čija se važnost prostirala na sve okupirane zemlje. U njoj se prvi put utvrđuje kvota za odmazdu; za jednog ubijeno nemačkog vojnika streljati sto, a za ranjenog pedeset lica sa okupirane teritorije. Na okupiranoj teritoriji Srbije general Beme 10. X 1941. izdaje naredbu: „Munjevitim akcijama treba u svim garnizonima u Srbiji najhitnije pritvoriti kao taoce sve komuniste, sve

u nemačko unutrašnje pravo načela i odredbe ranije navedenih međunarodnih akata. Tako je, recimo, čl. 25 Ustava SR Nemačke određeno da „opšta pravila međunarodnog prava predstavljaju deo saveznog prava“ i da ona „stoje iznad zakona i proizvode neposredno pravo i obaveze za stanovnike saveznih oblasti“.

Posle Drugog svetskog rata, krupan doprinos u razvoju međunarodnog ratnog prava bilo je i donošenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine, kojima su definisana sledeća pitanja: postupci prema interniranim licima i njihova zaštita, zabrana uzimanja talaca, pitanje kolektivne kazne i zabrana svih mera zastrašivanja civilnog stanovništva.

U kontekstu ranije navedenih odluka Saveznika i proklamacija o kažnjavanju ratnih zločina bila je i aktivnost jugoslovenske Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.²²

Odmah posle donošenja Moskovske deklaracije o nemačkim zverstvima na Drugom zasedanju AVNOJ doneta je odluka o formiranju Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača,²³ da bi kasnije bile formirane i slične komisije po svim republikama.²⁴

Osnovni cilj komisija bio je: utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima okupatora i njihovih pomagača, kako bi ih kasnije stigla pravedna kazna za sva ona neopravdana pljačkanja, zverstva i fašistička nedela.

Još u toku rata Komisija je donela svoj pravilnik kojim su nabrojana glavna krivična dela, da bi u svom radu koristila i međunarodna akta „o gonjenju i kažnjavanju ratnih zločinaca“, koje su donosili Saveznici.

Od izvora našeg unutrašnjeg prava Državna komisija se u svom radu rukovala nekim pravnim pravilima predratnog krivičnog zakonodavstva, ali i nekim novim zakonskim aktima. To su bili: Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države, Zakon o krivičnim delima i prestupima protiv nacionalne časti, Zakon o konfiskaciji imovine, o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme okupacije, o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske koji neće da se vrate u domovinu, kao i Zakon o krivičnim delima protiv države koji je donela Privremena narodna skupština.²⁵

Krajnji rezultat Državne komisije je sledeći: prikupljeno je preko 900.000 prijava o ratnim zločinima i zločincima, doneto je oko 120.000 odluka

muškarce na koje pada sumnja, sve Jevreje i izvestan broj nacionalističkih ili demokratski nastrojenih stanovnika. Taocima i narodu treba predočiti da će u slučaju napada na nemačke vojnike ili „folksdojčere“ taoci biti streljani: a) Za svakog ubijenog nemačkog vojnika ili „folksdojčera“ (muškarca, ženu ili dete) 100 zarobljenika ili talaca; b) Za svakog ranjenog nemačkog vojnika ili „folksdojčera“ 50 zarobljenih talaca.“ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda*, tom I, knj. 1, str. 502/3.

²² B. Zlatarić, *Haške konvencije od 1907. i individualna krivična odgovornost za ratne zločine*, JRMP, 1958, br. 2, str. 34.

²³ *Ujedinjene nacije – Zbirka dokumenata 1941–1945*, Beograd, 1947, str. 17–18.

²⁴ Isto, str. 46, 104.

²⁵ *Nirnberška presuda*, Beograd, 1948. str. 11.

kojima je utvrđeno oko 65.000 ratnih zločinaca, izdajnika i narodnih neprijatelja.²⁶

Stoga je, neposredno po završetku Drugog svetskog rata, jugoslovenska vlada predala Međunarodnom vojnom sudu u Nirnbergu optužnicu kojom se zahteva odgovornost Vlade nemačkog Rajha, političkog vođstva nacističke partije, Generalštaba Nemačke vrhovne komande, organizacija SS, SA, SD, kao i protiv najistaknutijih vođa ovih organizacija H. Geringa, R. Hesa, J. fon Ribentropa i dr.²⁷

Jer, „za vreme same okupacije oni su protivpravno anektirali i rasparčali teritoriju i uništili državnu organizaciju Jugoslavije, da bi zatim sistematski pripremali svoj zločinački plan „germanizacije tla“ putem uništavanja stanovništva. Rezultat njihove agresije i okupacije jeste uništavanje 1.650.000 stanovnika, a najverovatnije 2.000.000 Jugoslovena. Znači, za relativno kratko vreme od četiri godine skoro sedminu ukupnog stanovništva. Do ovog rezultata došli su svojim opštepoznatim sistemom i planom, koji počinje pljačkom i završava se masovnim ubistvima, logorima i krematorijima... Brojna smrt usledila je iz nasilnih raseljavanja. Mnogobrojna sela, pa i čitavi krajevi, odvedeni su u logore u Nemačku, gde ih je čekala smrt. A i u samoj Jugoslaviji organizovani su pod rukovodstvom optuženih takvi logori kao što su Banjica, Sajmište, Jasenovac i Stara Gradiška, koji su bili logori smrti. Uz to oni su primenili još dva moćna sredstva za tamanjenje civilnog stanovništva: zloglasne „kaznene ekspedicije“ koje su ostavljale pustoš za sobom i streljanje talaca. I na stotine drugih načina optuženi su pokušali da od Jugoslavije načine svoj „životni prostor“. Čak i kada su, pobeđeni od pravednih demokratskih snaga, morali da se iz Jugoslavije povlače, oni su bacili parolu da treba uništiti što više naroda i dobara, i time unapred oslabili snagu Jugoslavije i za sledeći napad Nemačke, koja će iz rata izaći biološki ipak najjača... Optuženi su stvorili svojom partijskom propagandom kod SS-ovaca i drugih dželata pravu psihozu zverskog naslađivanja masovnim uništavanjem našeg naroda.“²⁸

Međutim, „pred Sud u Nirnbergu je izvedeno svega 21 lice i nekoliko organizacija koje su optužene kao zločinačke. To su vođstvo Nacional-socijalističke stranke, terorističke organizacije hitlerovaca SS, SD i SA, zatim Gestapo, Generalštab i Vrhovna komanda nemačkih oružanih snaga i Kabinet Trećeg rajha. Smatralo se da optužbe protiv ovih šefova i organizacija predstavljaju u suštini tužbu protiv celokupne Hitlerove ratne mašinerije, čija su nedela bila nenadmašna u istoriji i predstavljaju vrhunac užasa.

²⁶ Isto, str. 11–19.; Videti: M. Bartoš. „Dvadesetogodišnjica Nirnberškog procesa, *Međunarodna politika*, 1965, br. 376. str. 1–3.; V. Vasiljević, „Suđenje pred Međunarodnim vojnim sudom Nirnbergu i razvoj međunarodnog krivičnog prava“, *JRMP*, 1971, br. 3, str. 305–332.

²⁷ Videti: Govor ministra spoljnih poslova FNRJ Stanoja Simića na plenarnom zasjedanju Generalne skupštine OUN 31. X 1947. godine, *Politika*, 2. XI 1947; Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953.

²⁸ M. Bartoš, „Akcija za rehabilitaciju Esesovaca“, *Pobjeda*, 28. novembar, 1965.

Statut Međunarodnog vojnog suda odražavao je svu rešenost Ujedinjenih nacija, izraženu ne samo u Moskovskoj deklaraciji od 1943, nego i deklaracijom sa konferencija šefova antihitlerovske koalicije, održane na Krimu (februar 1945) i u Podstamu (jul–avgust 1945), a naročito u prvom stavu preambule Povelje UN, gde je rečeno: „Mi, narodi Ujedinjenih nacija, rešeni da sačuvamo buduća pokolenja od užasa rata, koji je dva puta u toku života jedne ljudske generacije naneo čovečanstvu neiskazive patnje...“ Zato je čovečanstvo sa punim poverenjem u ovaj sud očekivalo njegovu presudu, kao zadovoljenje pravde za nedela u prošlosti i kao istorijsku i simboličnu opomenu da se takvi užasi više ne smeju ponoviti. Presudom Međunarodnog vojnog suda od 1. X 1946, osuđeni su glavni nacistički ratni zločinci i zločinačke organizacije, među kojima i zločinačka teroristička organizacija SS. Iako je ta presuda obuhvatala samo mali broj individualno određenih ličnosti, ona je postavila osnov za nove poglede u međunarodnom pravu, osuđujući zločine protiv mira i zločine protiv čovečnosti, kao i zločine protiv međunarodnog poretka. Na drugom delu Prvog zasedanja Generalne skupštine UN (1946), neposredno posle izricanja Nirnberške presude, načela sadržana u Povelji o ustanovljenju Međunarodnog vojnog suda, i njegovoj presudi, proglašena su pravima pozitivnog međunarodnog javnog prava, a pravila shvaćena su kao savest čovečanstva.²⁹

Hapšenje jugoslovenskog građanina Laza Vračarića u Saveznoj Republici Nemačkoj

Hapšenje jugoslovenskog građanina Laza Vračarića 2. novembra 1961. u Saveznoj Republici Nemačkoj na osnovu poternice Gestapoa iz 1941, izazvalo je veoma živo reagovanje javnosti, naročito štampe, političko-društvenih organizacija i istaknutih javnih radnika u Jugoslaviji i drugim zemljama. Vlada FNRJ preduzela je povodom tog hapšenja niz mera, kako u cilju zaštite jugoslovenskog državljanina, tako i radi rasvetljavanja pozadine i motiva ovog slučaja.

L. Vračarić³⁰ je kao član oružanih udarnih grupa učestvovao 30. oktobra 1941 u napadu na nemačke avijatičare u Zagrebu.³¹ Tom prilikom poginula su dva okupatorska vojnika, dok je treći ranjen. Gestapo je ovaj napad proglasio kriminalnim aktom i u službenoj listi kriminalne policije Trećeg rajha od 30. oktobra 1941. godine raspisao poternicu za Vračarićem i ostalim učesnicima.³²

²⁹ Isto, str. 8.

³⁰ Vračarić je rođen 1917, u Milwaukeeu (USA). Do rata precizni mehaničar, sada direktor preduzeća ME-GA u Zagrebu. Nosilac „Spomenice 1941“, rezervni kapetan JNA i ratni vojni invalid.

³¹ Napad je izvršen na uglu Zvonimirove (danas Ulica socijalističke revolucije) i Rusanove ulice. Mesto napada obeleženo je posle oslobođenja spomen-pločom.

³² U napadu su učestvovali i Ivan Šibl (rezervni general-major JNA, sada direktor Radio Zagreba) i Nikola Perković, koji je tom prilikom ranjen i uhvaćen, a nešto kasnije osuđen

Švajcarski Federalni departman pravde i policije je 12. aprila 1961. skrenuo pažnju Saveznom kriminalnom uredu SR Nemačke da za jugoslovenskim građaninom L. Vračarićem postoji poternica iz 1941, koju švajcarske vlasti, s obzirom na Vračarićevo delo, smatraju bespredmetnom, savetujući Saveznom kriminalom uredu da „izbegava oživljavanje sećanja na ovu poternicu“.³³ Savezni kriminalni ured, međutim, nije poništio poternicu, već je sa njom upoznao Savezno javno tužilaštvo SR Nemačke. Na zahtev saveznog javnog tužioca Vrhovni sud SR Nemačke, shodno paragrafu 13, tač. A Zakona o kaznenom postupku, doneo je 19. maja 1971. odluku da je sud u Konstancu nadležan za slučaj Vračarića.³⁴

Na osnovu zahteva javnog tužioca u Konstancu, dr Hajnriha Guldena, od 15. juna 1961, sud je sutradan, 16. juna, izdao nalog za hapšenje. Shodno ovom nalogu Vračarić je, zbog napada na pripadnika hitlerovske okupatorske sile 1941. godine u Zagrebu, uhapšen 2. novembra 1961. godine u Minhenu, gde se nalazio na službenom putovanju.

Generalni konzulat FNJR u Minhenu tražio je 2. novembra od Odeljenja za strance i 3. novembra od Predsedništva minhenske policije razjašnjenje u vezi s hapšenjem. Dobiven je odgovor da ovim institucijama nisu poznati detaljniji razlozi hapšenja, već da im je naređeno od viših vlasti da uhapsu Vračarića na osnovu poternice iz 1941. godine.³⁵ Generalni konzulat se sutradan, 4. novembra, obratio Ambasadi Kraljevine Švedske u Bonu³⁶ s molbom da od Ministarstva inostranih poslova SR Nemačke traži odgovarajuće razjašnjenje povodom hapšenja Vračarića. Predstavnik zapadnonemačkog Ministarstva inostranih poslova izjavio je da saveznom javnom tužiocu nije poznat slučaj hapšenja Vračarića i da je stvar verovatno pokrenuo pokrajinski tužilac. Pored toga, dodao je da „s obzirom na to što državni tužilac nije postavio zahtev, Ministarstvo inostranih poslova zaključuje da se ne radi o političkom, već verovatno o kriminalnom aktu“.³⁷

Državni sekretarijat za inostrane poslove FNJR učinio je 4. novembra odgovarajući demarš preko Ambasade Francuske u Beogradu u vezi s hapšenjem Vračarića. Istoga dana objavljeno je saopštenje Vlade FNJR, u

od nemačkog vojnog suda na smrt i streljan. U okviru represalija zbog pomenutog napada uhapšen je i Vračarićev brat Milivoj, krojački radnik, koji je potom ubijen u ustaškom logoru u Staroj Gradiški, mada s napadom nije imao nikakve veze.

³³ Prema saopštenju švajcarskog Federalnog departmana pravde i policije od 22. novembra 1961.

³⁴ Prema saopštenju Vlade SR Nemačke od 8. novembra 1961.

³⁵ Zahtev tužioca i nalog suda zasnivali su se na prepisu pisma Saveznog kriminalnog ureda i Saveznog tužilaštva od 2. maja 1961, na fotokopiji iz lista kriminalne policije Trećeg rajha od 30. oktobra 1941, kao i na odluci Saveznog suda od 19. maja 1961.

³⁶ Kraljevina Švedske zastupa interese Jugoslavije u SR Nemačkoj, a Francuska interese SR Nemačke u Jugoslaviji.

³⁷ Iz Vračarićevih izjava štampi vidi se da su istražni organi prilikom prvog susreta sa Vračarićem konstatovali da se radi o aktu borbe protiv hitlerovske okupacije. U toku svih saslušavanja oni su nastojali da dokažu da ovaj akt predstavlja nezakonito delo koje podleže kažnjavanju u SR Nemačkoj.

kojem se kaže da „jugoslovenska vlada smatra postupak vlasti SR Nemačke kao akt koji je u flagrantnoj suprotnosti s pozitivnim zakonodavnim propisima donetim posle poraza hitlerovske Nemačke“. U saopštenju je istaknut zahtev da se Vračarić bez odlaganja pusti na slobodu i najavljeno je da će „Vlada FNRJ preduzeti u vezi s ovim slučajem druge mere koje bude smatrala potrebnim“. Istovremeno, Vlada FNRJ je izrazila nezadovoljstvo izjavom zapadnonemačkog Ministarstva inostranih poslova.

Hapšenje Vračarića izazvalo je veoma živo reagovanje međunarodne javnosti. Predstavnik zapadnonemačkog Ministarstva inostranih poslova izjavio je da su „iz Danske, Norveške i niza drugih zemalja stigli protesti povodom ovog događaja“. Zapadnonemačko Ministarstvo inostranih poslova je 6. novembra izdalo sledeće saopštenje: „Hapšenje Laza Vračarića iznenadilo je Ministarstvo inostranih poslova kao i javnost. U saradnji sa Ministarstvom pravosuđa, Ministarstvo sada radi na tome da se slučaj razjasni. U toku su naponi da se Vračarić pusti na slobodu“. Istoga dana uveče predstavnik zapadnonemačkog Ministarstva inostranih poslova izjavio je da „zapadnonemačke vlada nema interese da se povede diskusija o stavu prema pokretima otpora za vreme Drugog svetskog rata. Kad bi to vlada i htela, sukobila bi se sa stvarnošću da su po zapadnonemačkim zakonima sva dela iz rata zastarela, uz izuzetak običnih ubistava.“

Istovremeno javni tužilac Gulden pustio je Vračarića iz zatvorske samice u hotel, s tim da mu se sutradan javi radi nastavljnja istrage.

Vlada FNRJ je smatrala, da hapšenje Vračarića prelazi okvire incidenta protiv jugoslovenskog pokreta otpora. Zbog toga se 7. novembra obratila svim zemljama članicama antihitlerovske koalicije, kao i zemljama koje su se toj koaliciji pridružile, notom u kojoj se, pored ostalog, kaže:

„Nirnberškom presudom osuđena je kao akt zločina protiv mira agresija počinjena od strane Trećeg rajha protiv niza evropskih država, među kojima je i Jugoslavija. Rukovodioci Trećeg rajha odgovorni za ovo delo zločina proglašeni su istom presudom ratnim zločincima. Nemačka okupaciona vojska se, prema tome, nalazila na teritoriji Jugoslavije i drugih okupiranih zemalja kao izvršilac jednog međunarodnog zločina, i svaki akt koji bi proizišao od okupatora, ili kao posledica okupacije, mora se smatrati nezakonitim i bez ikakve pravne snage. Naprotiv, svaki postupak izvršen protiv okupatora bio je akt legitimne odbrane naroda okupirane zemlje. Već u toku rata, od strane, rukovodilaca savezničkih nacija pozivani su stanovnici okupiranih teritorija da upotrebe sve snage u cilju nanošenja štete Trećem rajhu, te su podsticani i potpomagani u tome. Iz tih razloga ne može se ni u kom slučaju priznati nemačkim sudovima ili drugim nemačkim vlastima bilo kakva jurisdikcija za dela koja su stanovnici okupiranih zemalja i drugi državljani savezničkih nacija počinili protiv pripadnika nemačke vojske i vlasti Trećeg rajha za vreme rata.

Ovaj princip je izražen i u Zakonu Kontrolnog saveta za Nemačku br. 4 od 1945, koji je u čl. III pod tač. C) izuzeo od nadležnosti nemačkih sudova pripadnike oružanih snaga i građane savezničkih nacija. Ovo je bila jedna

od mera koju su savezničke vlade izvršile saobrazno čl. 107. Povelje UN, i prema tome je u skladu sa pozitivnim međunarodnim pravom.

Nijednim kasnijim aktom nije prenet nadležnost na vlasti i sudove SR Nemačke da gone pripadnike oružanih snaga i građane savezničkih nacija za dela počinjena protiv nemačkih vlasti za vreme Drugog svetskog rata.

Opšte je poznato i takođe potvrđeno nirnberškom presudom da je nemačke okupacija za vreme Drugog svetskog rata bila ne samo posledica jednog međunarodnog zločina protiv mira, već da je ona za vreme svoga trajanja bila samo jedan niz ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti. U svim okupiranim zemljama narodi su bili prinuđeni da se sredstvima koja su im bila raspoloživa brane i bore protiv počinilaca ovih zločina. Saveznici su odavali priznanje ovim pripadnicima pokreta otpora, koji su pružali znatnu pomoć savezničkoj stvari, bilo da se radilo o širim akcijama pokreta otpora, bilo o pojedinačnim izolovanim akcijama.

Lazo Vračarić se borio za istu stvar za koju su se borili borci svih pokreta otpora i protiv istog neprijatelja celog čovečanstva. Akt njegovog hapšenja, upravljen protiv njega zbog takve borbe, pogađa sve pripadnike pokreta otpora iz Drugog svetskog rata u svim zemljama. Sam pokušaj izvršenja toga akta, koji se oslanja na nezakonit postupak iz doba okupacije, koji po sebi nema nikakve pravne važnosti, ukazuje na oživljavanje duha protiv kojeg su se borili Saveznici i njihovi pomagači.

Iz tih razloga jugoslovenska vlada smatra potrebnim da vladama svih zemalja koje su bile na strani Saveznika u Drugom svetskom ratu skrene ozbiljnu pažnju na ovaj postupak vlasti Savezne Republike Nemačke, koji podjednako ugrožava interes svih saveznika i njihovih građana koji su za vreme rata vršili svoju dužnost u različitim formama, te očekuje da će i one sa svoje strane preduzeti energičnu akciju da se spreči legalizovanje prakse u SR Nemačkoj po kojoj bi građani savezničkih zemalja mogli biti uznemiravani ili gonjeni na osnovu akata iz doba okupacije i odgovarati uopšte za dela počinjena za vreme Drugog svetskog rata u borbi protiv Trećeg rajha.“

U duhu ovakvog stava Državni sekretarijat za inostrane poslove zauzeo je stanovište da Vračarić ne treba da se odazove pozivu tužioca Guldena radi nastavljanja saslušanja. Vračarić je 7. novembra odbio da ode na saslušanje i zatražio oduzete isprave kako bi mogao otputovati u domovinu. Javni tužilac Gulden je 7. novembra preko svog zamenika predao Vračariću putne isprave i saopštio mu da je postupak protiv njega obustavljen i nalog za hapšenje povučen.

Sutradan 8. novembra, Državni sekretarijat za inostrane poslove zamolio je Ambasadu Kraljevine Švedske u Bonu da Ministarstvu inostranih poslova SR Nemačke preda notu u kojoj se ističe da se Vlada FNRJ ne zadovoljava samim puštanjem na slobodu Vračarića, već energično zahteva da krivci za hapšenje budu pozvani na odgovornost i da se pruže garantije da se slične stvari neće ponoviti. Kasno uveče istoga

dana, u Bonu je objavljeno zvanično saopštenje u kojem se sa saveznih organa skida odgovornost za hapšenje Vračarića i, pored ostalog, ističe:

„Radi se o pojedinačnom slučaju koji je za žaljenje. Postupak kazneno-istražnih organa počivao je na pogrešnoj pretpostavci da je u pitanju kriminalno delo, a ne ratna akcija partizana. Partizani i borci pokreta otpora ne mogu u Saveznoj Republici da budu kazneno-popravno progonjeni zbog delovanja u borbi i otporu za vreme Drugog svetskog rata.

Liste takvih lica ne postoje. Preispitivanje slučaja Vračarić dovelo je naknadno do zaključka da kazneno-popravni postupak nije opravdan. Nadležne vlasti izvršile su sve odgovarajuće mere kako bi se obezbedilo da se ovakav slučaj više ne ponovi.“

Ministar odbrane SR Nemačke Jozef Štraus je prvi od članova Savezne vlade javno izneo stav povodom hapšenja Vračarića. On je u izjavi listu *Berlingse tidende*, 8. novembra, pravdao hapšenje obrazloženjem da su sudovi u SR Nemačkoj nezavisni. U vezi s predlozima da se donošenjem zakona o opštoj amnestiji u SR Nemačkoj spreče takvi događaji u budućnosti, Štraus je izjavio da bi takav zakon smatrao problematičnim, jer bi oslobađao krivice „ratne zločine“ izvršene protiv Nemaca, a istovremeno podvrgao kazni one ratne zločine koje su izvršili Nemci.

Povodom ovakvog stava, zvanični predstavnik Državnog sekretarijata za inostrane poslove izjavio je 10. novembra sledeće:

„Ministar Štraus nastoji u svojoj izjavi, pored ostalog, da pod isti termin „ratni zločin“ stavi bezbrojne zločine okupatorske hitlerovske vojske i legitimnu borbu okupiranih naroda i rodoljuba protiv ovih zločina. Kad to tvrdi odgovorni član Vlade SR Nemačke, to samo potvrđuje da se u slučaju Vračarića ne radi o takozvanoj „birokratskoj grešci“. Zbog toga je dužnost zainteresovanih vlada da ustraju kod Vlade SR Nemačke u traženju punih garantija, preduzimanjem svih potrebnih konkretnih mera, da se ovakvi slučajevi neće ponoviti.“

Predstavnik zapadnonemačkog Ministarstva inostranih poslova izjavio je 10. novembra da će jugoslovenske note u vezi s hapšenjem Vračarića „biti proučene i na njih će se odgovoriti s osobitom hitnošću“. Istovremeno naglasio je da se radi o „grešci pokrajinskog ministarstva u Baden Virtembergu“, ali je istakao da „o kažnjavanju ne može biti ni govora. Hteo bih načelno i bez uvijanja da odbijem uopšte svako povlačenje pitanja odgovornosti“.

Vlada SR Nemačke je 18. novembra odgovorila na note Vlade FNRJ. Povodom toga odgovora zvanični predstavnik Državnog sekretarijata inostranih poslova izjavio je 24. novembra da „jugoslovenska vlada ne smatra zadovoljavajućim odgovor vlade SR Nemačke u vezi sa slučajem Vračarić i da će preduzeti mere koje bude smatrala potrebnim. Državni sekretarijat inostranih poslova je 6. novembra uputio Ministarstvu inostranih poslova Kraljevine Švedske notu s molbom da je preda Ministarstvu inostranih poslova SR Nemačke. U noti su izneti razlozi zbog kojih Vlada FNRJ smatra notu Vlade SR Nemačke nezadovoljavajućom.

Prema vesti Tanjuga od 8. decembra 1961. ministar pravosuđa Baden Virtemberga izjavio je da je krajem novembra naredio „predistragu“ protiv državnog tužioca u Konstancu Guldena, zbog toga što nije „postupio dovoljno brižljivo kad je izdao nalog da se uhapsi bivši jugoslovenski partizanski kapetar Lazo Vračarić“. Gulden će – prema ovoj vesti – odgovarati samo za to što nije obavestio generalnog državnog tužioca u Karlsruhe o postupku protiv Vračarića.

Odgovarajući na interpelaciju frakcije Socijaldemokratske partije u Bundestagu, Ministarstvo pravde Vlade SR Nemačke izjavilo je 1. decembra, između ostalog:

„Savezno ministarstvo pravde daće zemaljskim upravama pravde uputstvo uz prikaz stvarnog i pravnog stanja da se partizani i učesnici otpora ne mogu u Saveznoj Republici Nemačkoj kazneno-pravno goniti zbog borbene i ustaničke delatnosti, bez obzira na to da li su njihova dela bila po međunarodnom pravu dozvoljena ili ne. Savezno ministarstvo pravde će zamoliti zemaljske pravne ustanove da o tome obaveste sve podređene vlasti.“

U vezi s ovom izjavom, zvanični predstavnik Državnog sekretarijata za inostrane poslove izjavio je 15. decembra sledeće:

„Ukoliko citirana izjava odražava odlučnost vlade SR Nemačke da obezbedi striktno sprovođenje u život odredaba donesenih još 1945. godine, a mi želimo da je tako tumačimo, onda ona predstavlja pozitivan akt. No, moram, na žalost, konstatovati da je i pored toga bila pokrenuta kampanja u SR Nemačkoj protiv jugoslovenskog konzula Grabovca zbog učešća u borbi protiv fašizma u toku Drugog svetskog rata, i to na osnovu takozvane optužbe poznatih aktivnih saradnika okupatora, zločinaca ustaša koji su se sklonili u SR Nemačku.“

Prema toma, da se takvi slučajevi ne bi ponovili, glavni zadatak leži na strani Savezne Republike Nemačke.“

Bibliografija

1. Aristotel, *Politika*, Beograd, Nolit, 1960.
2. Bartoš, M., „Akcija za rehabilitaciju Esesovaca“, *Pobjeda*, 28. novembar, 1965.
3. Bartoš, M., „Dvadesetogodišnjica Nirnberškog procesa, *Međunarodna politika*, 1965, br. 376.
4. Bulok, A., *Hitler, slika tiranije*, Beograd, 1954.
5. Clemenc, M., *Gesellschaftliche Ursprünge des Faschismus*, Frankfurt/M, 1960; S. M. Lipset, *Politički čovek*, Beograd, 1969; O. Schulmeister, *Werdende Grossraumwirtschaft, Die Pfasen ihrer Entwicklung in Südost-europa*, Berlin, 1943.
6. *Der Faschismus in der Gegenwart, Grundlagen – Erscheinungsformen – Aktivitäten – Organisationen*, in *Faschismus Forschung, Positionen, Probleme, Polemik, Akademie – Verlag*, Berlin, 1980.
7. From, E., *Bekstvo od slobode*, Beograd, 1964.

8. Govor ministra spoljnih poslova FNRJ Stanoja Simića na plenarnom zasedanju Generalne skupštine OUN 31. X 1947. godine, *Politika*, 2. XI 1947; Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953.
9. Hauser, R., Kühnl, R., *Deutschland zwischen Demokratie und Faschismus, Zur Problematik der bürgerlichen Gesellschaft seit 1918*, Carl Hauser Verlag, München, 1969.
10. Hoffmann, W., *Südost-Europa: Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien*, München, 1934; W. Schneefuss, *Deutschtum in Südost-Europa*, Leipzig, 1939, W. Hoffmann *Donauraum Völkerschicksal*, Leipzig, 1939.
11. Jojkić, V., „Problem genija i Gete“, *Nova Evropa*, 1932, br. 3–4.
12. Kilian, *Der politische Mord*, Zürich, 1936.
13. Kosić, M. M., *Moderna Germanija, Velika Kikinda*, 1912.
14. Kuljić, T., *Fašizam*, Beograd, 1977.
15. Lukač, Đ., *Razaranje uma*, Beograd, 1966.
16. Niče, F., „Jenseits von Gut und Böse“, *Klassiker Ausgabe*, Band VII, S. 69–90.; *Der Wille zur Macht*, Ergänzungsband.
17. Nirnberška presuda, Beograd, 1948.
18. Pavić, R., „Hitlerovi govori: 1922–1939–1943“, *Politička misao*, 1984, br. 4; R. Pavić, „Hitlerove geo-političke koncepcije 1922–1939–1943“, *Politička misao*, 1985, br. 1–2.
19. Savezna Republika Nemačka, Izdanje Ureda za štampu i informacije Savezne vlade SRN, Bon, 1959.
20. Toljati, P., *Lekcije o fašizmu, Treći program*, 1970.
21. Trivunac, M., *O Nemcima*, Zemun, 1912.
22. *Ujedinjene nacije – Zbirka dokumenata 1941–1945*, Beograd, 1947.
23. Vasić, D., *Karakter i mentalitet jednog pokolenja*, Novi Sad, 1919.
24. *Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda*, tom I, knj. 1.
25. Zlatarić, B., *Haške konvencije od 1907. i individualna krivična odgovornost za ratne zločine*, JRMP, 1958, br. 2.

Branko Pavlica, Ph.D.

NAZI CRIMES IN HISTORY AND IN INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT

In this paper, the author analyses crimes in history and in international law. He devotes special attention to the crimes committed in Nazi Germany in the light of the evolution of contemporary international law.

Key words: Germany, crimes, international law, history.

UDK: 341.33“1945/1990“
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1146, str. 116–131.
Izvorni naučni rad
Primljen: 11. januar 2012.

Jelena LOPIČIĆ JANČIĆ¹

Kršenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine u odnosu na ranjenike, bolesnike i ratne zarobljenike u ratovima koji su vođeni od 1945. do 1990. godine

SAŽETAK

Posle Drugog svetskog rata širom sveta vodili su se brojni ratovi i oružani sukobi, u kojima je pored vojnika stradalo i civilno stanovništvo, ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici. U navedenim ratovima masovno su kršene Ženevske konvencije iz 1949. godine u odnosu na ratne zarobljenike, ranjenike i bolesnike, što predstavlja ratne zločine. U ovom radu dat je kratki prikaz samo jednog broja ratova i oružanih sukoba koji su vođeni u raznim delovima sveta u periodu 1945–1990, u kojima su vršeni masovni ratni zločini protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. I pored angažovanja Ujedinjenih nacija i raznih posredničkih međunarodnih mirovnih misija, nažalost, ovi ratovi nisu sprečeni. Jedino je Međunarodni Crveni krst iz Ženeve delimično uspevao u svojoj humanitarnoj misiji da se poboljša položaj ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika u zarobljeničkim logorima u kojima su uslovi smeštaja bili veoma teški, u kojima su harale epidemije i nije bilo najosnovnije higijene, često ni najminimalnije lekarske pomoći, i koje su često imale smrtno posledice i rezultirale trajnim narušavanjem zdravlja. Značajno je da za ove masovne ratne zločine u naučnoj i stručnoj literaturi nema podataka da je neko krivično odgovarao, sem nekoliko zanemarljivih izuzetaka.

Ključne reči: Ranjenici, bolesnici, ratni zarobljenici, Ženevske konvencije iz 1949. godine, ratovi 1945–1990, ratni zločini.

Uvod

Dana 26. juna 1945. godine na konferenciji u San Francisku osnovana je Organizacija ujedinjenih nacija kao opšta svetska organizacija, stvorena na osnovu Povelje Ujedinjenih nacija od strane pedeset zemalja antihitlerovske

koalicije, među kojima je kao osnivač bila i Jugoslavija, jer se smatralo da ratova više neće biti i da će se eventualni sukobi i nesporazumi rešavati miroljubljivo zahvaljujući Ujedinjenim nacijama.² Nažalost, posle Drugog svetskog rata od 1945. godine ratovi nastavljaju da se vode u raznim delovima sveta sve do današnjih dana.

Poveljom Ujedinjenih nacija predviđeno je da je zabranjena pretnja miru, povreda mira i akti agresije.³ Iako su pored Povelje Ujedinjenih nacija na snazi brojne međunarodne humanitarne konvencije koje štite civilno stanovništvo, ranjenike, bolesnike, ratne zarobljenike, brodolomnike i druga zaštićena lica, te međunarodne konvencije se stalno krše i to i od strane potpisnika tih konvencija. Na taj način dolazilo je do pojave masovnih ratnih zločina, protiv civilnog stanovništva, ranjenika, bolesnika, ratnih zarobljenika i brodolomnika. U ovom radu dat je kratak prikaz pojedinih ratova koji su vođeni u raznim delovima sveta, a u kojima su vršeni ratni zločini protiv ranjenika, ratnih zarobljenika i bolesnika. Obuhvaćeni su samo neki od brojnih ratova koji su vođeni širom sveta, a za koje smo smatrali da zaslužuju da budu sumarno prikazani, jer su u njima vršeni masovni ratni zločini protiv ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika. Navedeni ratni zločini protiv ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika razlikuju se u raznim zemljama, počev od načina izvršenja pa do priznavanja statusa ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika, i na kraju pitanja krivične odgovornosti izvršilaca.

Oružani sukob koji se vodio u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, takođe je obilovao mnogobrojnim ratnim zločinima protiv ranjenika, bolesnika, ratnih zarobljenika i civilnog stanovništva. U ovom oružanom sukobu ratne zločine vršile su sve tri zaraćene strane.⁴

a) Koreja

Korejski rat trajao je od 1950. do 1953. godine, bio je prvi veći rat posle Drugog svetskog rata i u njemu su vršeni mnogobrojni ratni zločini protiv ranjenika, bolesnika, civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika.⁵ Bombardovanjem su uništene desetine gradova i sela u kojima nije postojao nijedan vojni objekt, niti ijedan vojnič.⁶ Tako su porušene bolnice, škole,

² Ujedinjene nacije, zbirka dokumenata 1941–1945, Beograd, 1948, str. 56; Prof. dr Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Beograd, 2010, str. 1095.

³ Miodrag Sukijasović, *Pojam agresije u međunarodnom pravu*, Beograd, 1967, str. 165–201.

⁴ Izveštaji Vlade SRJ I-VIII koje je dostavila Organizaciji UN u Njujorku. Navedeni izveštaji opisuju brojne ratne zločine protiv civilnog stanovništva, ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika sa dokazima i obimnom dokumentacijom.

⁵ David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, Boston, New York, Toronto, London, 1994, p. 461.

⁶ Predrag Vuković, *Oružane intervencije*, Beograd, 1979, str. 43.

hramovi i ostali nevojni objekti. Civilno stanovništvo, ranjenici, bolesnici i ratni zarobljenici masovno su ubijani, zlostavljani i mučeni.⁷

b) Alžir

Rat u Alžiru, tadašnjoj francuskoj koloniji, koji je počeo 1954. godine i trajao sve do 1962. predstavlja tipičan antikolonijalni rat koji je vodio Alžirski nacionalni oslobodilački front (FLN) protiv francuskih kolonijalista. Francuska kolonijalna vojska je, naročito na početku rata, alžirske ustanike tretirala kao pobunjenike i teroriste i nije im priznavala svojstvo zaraćene strane. Francuska vojska je većinu alžirskih ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika ubijala još prilikom zarobljavanja. Ranjenici, bolesnici, ratni zarobljenici, kao i civilno stanovništvo, za koje nije bilo nikakvog pravnog osnova da bude u logorima, mučeni su i ubijani u logorima u Alžiru i u Francuskoj. U francuskim logorima u kojima su se nalazili ratni zarobljenici, ranjenici, bolesnici i civilno stanovništvo smeštajni uslovi bili su loši, loša je bila ishrana, i nije bilo lekarske i medicinske pomoći. Usled ovih opštih loših uslova pojavile su se brojne bolesti, koje su ugrozile živote mnogih logoraša. Bolesnim logorašima u najvećem broju slučajeva nije pružena lekarska pomoć, tako da su mnogi od njih umrli ili su ostali teški invalidi. U ubijanju i mučenju alžirskih ratnih zarobljenika, ranjenika, bolesnika i civilnog stanovništva naročito su se isticale specijalne francuske vojne jedinice nazvane „Legija stranaca”. U toku Alžirskog rata, Francuzi su zarobili nekoliko desetina hiljada Alžiraca. Alžirski nacionalni oslobodilački front je zarobio daleko manji broj francuskih vojnika. Njihov broj procenjuje se na nekoliko hiljada.⁸

Alžirska privremena vlada koja je imala sedište u Kairu izjavila je da će se pridržavati Ženevskih konvencija iz 1949. godine. Tražila je takođe da i Francuska primenjuje Ženevske konvencije iz 1949. godine.

Francuska je optuživala Alžirce da streljaju i muče zarobljene francuske vojnike. Međutim, Alžirci su to odlučno odbijali. Pod uticajem svetskog javnog mnjenja koje je reagovalo na francuske ratne zločine u Alžiru, ekipe Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve posećivale su francuske logore za ratne zarobljenike, ranjenike i bolesnike, što je imalo uticaja da se znatno smanje ratni zločini francuske vojske protiv alžirskih ratnih zarobljenika, ranjenika, civila i bolesnika. Zatim, u kasnijoj fazi rata dolazilo je i do razmene.

Iako se Francuska u toku rata više puta oglašavala da poštuje Ženevske konvencije iz 1949. godine, činjenica je da su francuski vojnici izvršili masovne ratne zločine nad alžirskim ratnim zarobljenicima, ranjenicima, bolesnicima i civilnim stanovništvom. Navedeni ratni zločini francuske

⁷ Report on U.S. Crimes in Korea, Peking, 1952.

⁸ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, Helsinki, 1976, pp. 146–149.

kolonijalne vojske ostaće upamćeni kao jedni od najtežih u ratovima koji su vođeni posle Drugog svetskog rata.

c) Kongo

Građanski rat u Kongu (1960–1964), bivšoj belgijskoj koloniji, bio je takođe vrlo brutalan. Pored unutrašnjih sukoba, uz secesiju Katange, bili su umešani i Belgija i SAD, što je doprinelo širenju rata uz velika stradanja civilnog stanovništva, ratnih zarobljenika, bolesnika i ranjenika. Ovde treba dodati učešće stranih plaćenika, koji su se isticali kao izvršioци ratnih zločina naročito nad civilnim stanovništvom, ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima.

Ranjenicima i bolesnicima u Katangi u Kongu nisu pružali medicinsku negu, jer nije bilo adekvatnih medicinskih smeštaja i lekova.⁹

Broj ratnih zarobljenika u toku čitavog rata procenjen je na oko 2000. Separatisti iz Katange nisu prihvatili Ženevsku konvenciju iz 1949. godine. U stvari, u Katangi su vršeni i najveći ratni zločini, jer su oni bili angažovali brojne strane plaćenike, koji su vršili te zločine.

Angažovanje Ujedinjenih nacija dosta je doprinelo da se ublaže ratne strahote i smanji broj ratnih zločina. Tako je posredstvom Ujedinjenih nacija čiji su prestavnici bili u Kongu, izvršena razmena ratnih zarobljenika. Prvo je 1961. godine izvršena razmena 190 ratnih zarobljenika koji su bili pod kontrolom Ujedinjenih nacija za 240 ratnih zarobljenika iz Katange, a 1962. godine razmenjeno je još 1500.¹⁰

Strani plaćenici su, shodno rezoluciji Saveta bezbednosti od 21. februara 1961. godine i Generalne skupštine Ujedinjenih nacija br. 1599 iz 1961. godine, trebalo da budu repatrirani u Evropu, u države odakle potiču, radi utvrđivanja njihove krivične odgovornosti. Međutim i ove odluke su bile izigrane, tako da je većina tih stranih plaćenika iz Konga pobegla u Angolu, gde su nastavili sa svojim plaćeničkim poslovima.¹¹

Predstavnici Ujedinjenih nacija koji su boravili u Kongu za vreme građanskog rata utvrdili su brojne ratne zločine nad ratnim zarobljenicima, ranjenicima, bolesnicima i civilnim stanovništvom kojih je najviše bilo izvršeno u separatističkoj Katangi.

d) Jemen

U periodu od 1962. do 1970. godine vođen je građanski rat u Arapskoj republici Jemen (Severni Jemen). Rat se vodio između republikanske vlade u Sani, koju je podržavao Egipat, sa učešćem svojih 60.000 vojnika, i

⁹ Richard, I. Miller, *The Law of War*, Toronto, London, 1975, p. 307.

¹⁰ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., pp. 154–155.

¹¹ Ibid., p. 155; Miller I. Richard, *The Law of War*, op. cit., p. 307.

rojalističkih snaga Imama El Badra koje je podržavala Saudijska Arabija.¹² U ovaj rat bile su umešane i snage Velike Britanije. Obe strane u sukobu su se javno deklarirale Međunarodnom komitetu Crvenog krsta iz Ženeve da prihvataju Ženevske konvencije iz 1949. godine.

Međutim, u samom ratu bilo je dosta kršenja Ženevskih konvencija iz 1949. godine, naročito od strane rojalističkih snaga. Rojalističke snage su maltretirale, mučile i ubijale najviše egipatske ratne zarobljenike, ranjenike i bolesnike.¹³

Prisustvo predstavnika Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve, kao i predstavnika posmatrača Ujedinjenih nacija, znatno je doprineo da se smanji broj izvršenih ratnih zločina protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Naročito su predstavnici Međunarodnog crvenog krsta iz Ženeve doprineli da se obe strane pridržavaju Ženevskih konvencija iz 1949. godine i međunarodnog humanitarnog prava.

Sporazumom između egipatskog predsednika Nasera i Kralja Saudijske Arabije Fejsala iz 1965. godine postignuta je saglasnost o razmeni ratnih zarobljenika, ranjenika, bolesnika i političkih zatvorenika.

e) Kinesko-indijski rat 1962. godine

U oktobru i novembru 1962. godine trajao je granični rat između Kine i Indije zbog granice na Himalajima. U tom ratu život je izgubilo oko 1.000 lica. Kina je u tom ratu zarobila oko 4.000 indijskih vojnika, koji su imali tretman ratnih zarobljenika. Među ovim ratnim zarobljenicima bilo je i ranjenika i bolesnika. Indija nije zarobila nijednog kineskog vojnika, nego je zarobila samo civile, kojima je dala status ratnih zarobljenika. Međutim, ovi civili nisu mogli imati tretman ratnih zarobljenika, jer nisu bili vojna lica.

Indija je dozvolila da predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve posete zarobljene kineske civile. Međutim, Kina nije dozvolila da predstavnici Međunarodnog Crvenog krsta iz Ženeve posete indijske ratne zarobljenike, navodeći da između dve zemlje postoje diplomatski odnosi i da se ti problemi mogu rešiti u direktnim pregovorima. Kina je preko kineskog Crvenog krsta, indijskom Crvenom krstu dostavila listu indijskih ratnih zarobljenika. Nisu postojali bilo kakvi dokazi da su Kinezi zlostavljali, mučili ili ubijali indijske ratne zarobljenike.¹⁴

Kina je do decembra 1962. godine repatrierala preko 700 bolesnih i ranjenih indijskih ratnih zarobljenika. Ostalih 3.000 ratnih zarobljenika repatriirano je do juna 1963. godine. Repatrijacija je sprovedena u aranžmanu

¹² David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of war, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 474.

¹³ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., pp. 156–158.

¹⁴ *Ibid.*, pp. 159–160.

kineskog i indijskog Crvenog krsta, uz učešće Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve.¹⁵ U literaturi nema podataka da je neko od izvršilaca ratnih zločina bio krivično gonjen.

f) Angola, Gvineja Bisao i Mozambik

Afrički ratovi za oslobođenje protiv portugalske kolonijalne okupacije počeli su 1961. godine u portugalskoj koloniji Angoli. Zatim su nastavljeni 1963. u Gvineji Bisao i u Mozambiku 1964. godine.

U Angoli je oružani ustanak počelo više nacionalnih političkih pokreta. Najmasovniji su bili MPLA (Nacionalni pokret za oslobođenje Angole), FNLA (Front nacionalnog oslobođenja Angole) i UNITA (Nacionalno jedinstvo za potpuno oslobođenje Angole).¹⁶ Sva tri pokreta su bila po svom sastavu i koncepciji gerilska, ali sa jasnom i vidljivom centralnom komandom, prepoznatljivim znacima raspoznavanja i pridržavali su se međunarodnog ratnog prava.¹⁷

U Gvineji Bisao oružani ustanak je trajao od 1963. do 1974. godine, vodila ga je organizacija PAIGC (Afrička stranka za nezavisnost Gvineje i Cap Verde).¹⁸

U Mozambiku oružani ustanak je trajao od 1964. do 1975. godine pod vođstvom pokreta FRELIMO (Mozambijski oslobodilački front).¹⁹

Portugalija je u svojim afričkim kolonijama angažovala preko 200.000 vojnika da uguši ove antikolonijalne ustanke. Sa toliko velikom vojskom Portugalija je primenila sve surovosti, brutalnosti i bezobzirnosti da uguši ove antikolonijalne ustanke. U portugalskoj kolonijalnoj vojsci bilo je dosta stranih plaćenika, koji su za novac prelazili iz raznih afričkih zemalja učestvujući u mnogim ratovima. Ti strani plaćenici bili su poznati po izvršenjima mnogih ratnih zločina, najviše prema civilnom stanovništvu, a zatim prema ratnim zarobljenicima, bolesnicima i ranjenicima. Portugalska kolonijalna vojska je u tim ratovima koji su trajali sve do 1974. godine, kada je u Portugaliji došlo do revolucije i smene vlasti, zarobljavala na desetine hiljada civila koje je proglašavala ratnim zarobljenicima, kao i nekoliko hiljada gerilaca. Oslobodilački pokreti u Angoli, Gvineji Bisao i u Mozambiku zarobili su nekoliko stotina portugalskih vojnika.

Međutim, portugalska kolonijalna vojska u Angoli, Gvineji Bisao i Mozambiku nije ovim gerilskim pokretima priznavala svojstvo zaraćene strane, nego ih je tretirala kao bandite i pobunjenike. Prilikom zarobljavanja

¹⁵ Ibid., p. 160.

¹⁶ David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 476.

¹⁷ Erik Goldstein, *Wars and Peace Treaties 1816–1991*, London, New York, 1992, pp. 177–180.

¹⁸ David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of war, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 476.

¹⁹ Ibid., p. 476.

ovih gerilaca u najvećem broju slučajeva bili su ubijani još prilikom zarobljavanja. Ukoliko nisu bili ubijeni prilikom zarobljavanja, gerilci su sprovedeni u koncentracione logore, gde su bili podvrgnuti dugotrajnim ispitivanjima uz primenu torture i mučenja. Inače, u tim portugalskim logorima u Africi uslovi su bili katastrofalni, počev od neuslovnog smeštaja, preko loše ishrane, odsustva higijenskih uslova, do nepostojanja lekarske zaštite. Usled toga ubrzo su se pojavile zarazne bolesti, koje su poprimile epidemije kolere, dizenterije, tifusa i drugih tropski zaraza, od kojih je veliki broj logoraša umirao. Mnogi od njih bili su kasnije ubijeni.

Najbolja ilustracija tretmana gerilaca od strane portugalske kolonijalne vojske u Angoli, Gvineji Bisao i Mozambiku predstavlja Cirkular broj 3. koji je izdala portugalska vrhovna komanda i koji se masovno primenjivao u svim portugalskim kolonijama u Africi u kojima su postojali oslobodilački ratovi. U navedenom Cirkularu navodi se sledeće:

„Shodno vojnoj praksi, borac koji je zarobljen bez uniforme mora biti streljan. Važno je posedovati ratne zarobljenike, da bi oni mogli da daju korisne informacije, pa iz tog razloga ne trebaju odmah da se streljaju. Ratnom zarobljeniku mora se dati mogućnost da dobrovoljno govori, ali ako to on odbije, treba koristiti adekvatnije metode da bi što pre sarađivao. Posle toga, on će biti streljan u skladu sa vojnom praksom, s obzirom na činjenicu da je on borac bez uniforme.”²⁰

Međunarodni komitet Crvenog krsta iz Ženeve je 1972. godine u Mozambiku, a 1974. u Angoli, posećivao u logorima lica koja je portugalska vojska označila kao ratne zarobljenike, i pokušavao da ih oslobodi. Međutim, tek 1974. godine kada je došlo da smene vlasti u Portugaliji i kada je nova portugalska vlada priznala svojstvo zaraćene strane svim oslobodilačkim pokretima i nezavisnost Angole, Gvineje Bisao i Mozambika, došlo je i do oslobodjenja svih ratnih zarobljenika na obe strane.²¹

U toku 1974. godine, na osnovu izveštaja Radne grupe eksperata Ujedinjenih nacija Komisije za ljudska prava koja je ispitala slučajeve kršenja ljudskih prava u portugalskim afričkim kolonijama utvrdila je brojne ratne zločine protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika koje je izvršila portugalska vojska.²²

Sasvim je očigledno da je portugalska vojska u svojim kolonijama u Angoli, Gvineji Bisao i Mozambiku izvršila masovne ratne zločine protiv civilnog stanovništva, ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Nikakvih podataka nema u stručnoj literaturi da su izvršiooci ratnih zločina krivično gonjeni. Što se tiče stranih plaćenika, oni su pušteni da napuste Portugaliju, dok su ostali sigurno amnestirani, odnosno smatralo se da nisu izvršili ratne zločine, jer je takav stav vekovima prema stanovništvu u kolonijama.

²⁰ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., p. 164.

²¹ Ibid., pp. 162-163.

²² Ibid., p. 163.

g) Indonezijsko-malezijski sukob

Indonezijsko-malezijski sukob trajao je od 1963. do 1966. godine i u tom sukobu Indonežani su aposlutno ignorisali Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 1949. godine. Prema ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima nije se postupalo čovečno niti im je pružena lekarska nega i zaštita.²³

h) Dominikanski građanski rat

Dominikanski građanski rat je trajao od 24. aprila do 3. septembra 1965. godine.²⁴ Ovaj rat se može obeležiti više kao gradska pobuna nego vojna operacija, međutim bilo je nepoštovanja i kršenja Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine. Ranjenici koji su transportovani do bolnica bili su tokom transporta ubijani snajperima, kao i medicinsko osoblje koje je bilo sa njima. Iako zajednički član 3. sve četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine zahteva da ranjenici i bolesnici budu prihvaćeni i negovani, to se nije poštovalo. Dalje, član 24. Ženevske konvencije za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu iz 1949. godine predviđa da se sanitetsko osoblje koje je namenjeno za prikupljanje i negu ranjenika i bolesnika mora poštovati i zaštititi, a ne napadati i ubijati.²⁵

i) Vijetnam

Rat u Vijetnamu od 1964. do 1973. godine predstavlja jedan od najtežih i najkrvavijih ratova koji su vođeni posle Drugog svetskog rata.²⁶ Broj vijetnamskih žrtava je iznosio preko tri miliona, kao i teška razaranja civilnih ciljeva. Pored SAD kao saveznici u ovom ratu bili su, uz manje vojne efektivne: Australija, Novi Zeland, Filipini, Južna Koreja i Tajland. Ipak, glavninu vojske u ovom ratu u Vijetnamu činila je vojska SAD, koja je varirala od 500.000 do milion vojnika.²⁷ Broj ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika koje su SAD i njegovi saveznici u Sajgonu i drugim gradovima držali u zarobljeništvu, nije precizno utvrđen. Jedino se procenjuje da su vlasti u Sajgonu poslednje godine rata držale između 100.000 i 300.000 lica koja su označili kvalifikacijom „politički zatvorenici”.²⁸

²³ M. I. Richard, *The Law of War*, op. cit., p. 307.

²⁴ David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 479–481.

²⁵ M. I. Richard, *The Law of War*, op. cit., pp. 307–308.

²⁶ David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 479.

²⁷ Erik Goldstein, *Wars and Peace Treaties 1816–1991*, op. cit., pp. 114–116.

²⁸ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., p. 167.

Američka vojska, kao i njeni saveznici, vojnici Južnog Vijetnama, izvršili su nad pripadnicima vojske Severnog Vijetnama masovne ratne zločine protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Poznato je da su najveći broj lica ubijali još prilikom zarobljavanja. Ukoliko ih nisu ubijali onda su ih odvodili u koncentracione logore u kojima su ih podvrgavali saslušanijima uz primenu strašnih mučenja, koja su najčešće imala tragične posledice. Ratni zločini koje je SAD izvršio u Vijetnamu uzbudili su široku svetsku javnost u mnogim državama, uključujući i javnost u SAD, gde su mnogi antiratni pokreti masovno demonstrirali i protestovali. Zatim, u Švedskoj je 1967. godine osnovan „Raselov sud“, koji je na zasedanjima u Stokholmu i Kopenhagenu proglasio SAD krivim za agresiju i ratne zločine u Vijetnamu.

Zvanična Amerika nastojala je da pred svetskom javnošću umanjí odgovornost za izvršene ratne zločine. Naveli su da je vojska SAD imala svoj Pravilnik o ratnim zločinima, koji zabranjuje izvršenje ratnih zločina i drugih krivičnih dela.²⁹ Zatim je, pored ostalog, navedeno da je u pitanju „prljavi rat“ na obe strane, s tim što postoji razlika: 1) na komunističkoj strani bio je prljavi rat, koji je stvar zvanične politike, dok na strani Južnog Vijetnama i Amerike prljavi rat je bio kao stvar pojedinačnih akcija, a ne i službene politike, i 2) pojedincima na američkoj strani koji su izvršili ratne zločine i povredu ratnog prava bilo je suđeno i bili su kažnjeni, dok na komunističkoj strani takav postupak nije poznat.³⁰ Navodi se da je u vremenu od 1. januara 1965. godine pa do 31. avgusta 1973. postojao ukupno 241 slučaj (isključujući poznati slučaj *My Lai*) ratnih zločina koje su izvršili pripadnici vojske SAD. Od toga, u 160 slučajeva pošto je sprovedena istraga, konstatovano je da je u pitanju nepostojanje krivičnog dela, pa je dalji krivični postupak obustavljen. Pred vojnim sudom suđeno je 36 slučajeva optuženima za ratne zločine. Od toga, u 16 slučajeva 30 lica je oslobođeno. Dvadeset slučajeva koji obuhvataju 31 američkog vojnika oglašeno je krivim i osuđeno.³¹ Zatim, konstatovano je da su Severni Vijetnam i Vijet Kong mučili i ubijali američke ratne zarobljenike i da je smrtnost iznosila 20%. SAD navodi da je sve ratne zarobljenike predavala vojsci Južnog Vijetnama i da SAD nije imao logore za ratne zarobljenike u Južnom Vijetnamu.

SAD je 8. maja 1967. godine protestovao što je Severni Vijetnam 6. maja 1967. godine zarobljene američke pilote javno sprovodio ulicama glavnog grada Hanoja, i što je ta parada snimljena i predstavljena na konferenciji za štampu. SAD smatra da je to flagrantno kršenje Ženevskih konvencija iz 1949. godine. Posebno je naglašeno da su većina prikazanih ratnih zarobljenika bili ranjenici i bolesnici. SAD je ovaj protest uputio preko Međunarodnog komiteta Crvenog krsta u Ženevi.³²

²⁹ Paust et al., *International Criminal Law, Cases and Materials*, Durham, 1999, pp. 84–87.

³⁰ Howard S. Levie, *Terrorism in War, The Law Of War Crimes*, New Port, 1992, p. 205.

³¹ Ibid., p. 208.

³² 57 Dep. of State Bulletin 825 (1967), *The American Journal of International Law*, Vol. 62, 1968, pp. 149–150.

U toku rata bilo je više streljanja ratnih zarobljenika od strane južnovijetnamskih vlasti. Kao odmazdu, Vijet Kong je streljao zarobljene američke vojnike.³³

Posle Pariskog sporazuma od 27. januara 1973. godine, južnovijetnamska vlada repatrirala je 26.000 ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika iz Severnog Vijetnama, dok je iz Severnog Vijetnama repatrirano 5.000 južnovijetnamskih ratnih zarobljenika i oko 600 američkih ratnih zarobljenika.³⁴

j) Indijsko-pakistanski rat 1971–1972. godine

U Indijsko-pakistanskom ratu koji je vođen 1971–1972. godine došlo je do velikog zarobljavanja vojnika na obe strane.³⁵ Tako je u Istočnom Pakistanu (sada Bangladeš), Indija zarobila 92.000 pakistanskih vojnika. Pakistanski vojnici vršili su brojne ratne zločine nad civilnim stanovništvom, ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima. Uslovi u pakistanskim zarobljeničkim logorima bili su teški. Usled nepostojanja higijenskih uslova došlo je do pojave tropskih zaraznih bolesti koje su poprimile razmere epidemije i to je imalo za posledicu veliki broj smrtnih slučajeva.³⁶

Posle sklapanja primirja 1974. godine došlo je do repatrijacije ratnih zarobljenika na obe strane u sukobu. Indija se složila da repatririra više od 90.000 pakistanskih ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Situacija nije bila ništa bolja ni u indijskim zarobljeničkim logorima, naročito u pogledu higijene i lekarske zaštite, tako da je i to imalo za posledicu veliku smrtnost logoraša. Međutim, Indija je zadržala 195 pakistanskih ratnih zarobljenika, jer je nameravala da im sudi zbog zločina genocida.

Pakistan, nezadovoljan zbog ove odluke Indije o zadržavanju 195 ratnih zarobljenika, podneo je 11. maja 1973. godine tužbu pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, smatrajući da je Indija prekršila Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine. Pakistan je tražio od Suda da se privremenim merama spreči transfer 195 ratnih zarobljenika u Bangladeš. U međuvremenu, došlo je do pregovora Pakistana i Indije, pa je rasprava odložena. Zatim je došlo do priznanja države Bangladeš od strane Pakistana, kao i sporazuma Bangladeš–Indija–Pakistan, pa je i tužba Pakistana pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu povučena.³⁷

³³ Frits Kalshoven, *Belligerent Represals*, Leyden, 1971, pp. 295–304.

³⁴ Howard S. Levie, "Procedures for the Protection of Prisoner of War in Viet-Nam, A Four-Way Problem", *The American Journal of International Law*, September 1971, Vol. 65, No. 4, pp. 209–215.

³⁵ Erik Goldstein, *Wars and Peace Treaties 1816–1991*, op. cit., pp. 89–91; David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 489.

³⁶ N.B. Mehrish, *War Crimes and Genocide, the Trial of Pakistani War Criminals*, Delhi, 1972, pp.103–139.

³⁷ H.S. Levie, *Terrorism in War, The Law of War Crimes*, op. cit., pp. 209–210.

k) Nigerija

U građanskom ratu koji je vođen u Nigeriji od 1967. do 1970. godine, u kojem je dominiralo proglašenje Istočne Nigerije kao tzv. „Republike Biafra“ bilo je na obe strane po nekoliko hiljada ratnih zarobljenika, ranjenika, bolesnika i civilnog stanovništva. Obe strane su se javno deklarirale da će se pridržavati Ženevskih konvencija iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata. Centralna vlada iz Lagosa smatrala je da je ovaj oružani konflikt unutrašnja stvar Nigerije i da će secesiju Biafre tretirati kao pobunu i da će prema svim ratnim zarobljenicima primenjivati član 3. Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima iz 1949. godine.³⁸

Međutim, centralna vlada u Lagosu odbila je da izvrši razmenu ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika sa secesionistima u Biafri, pošto ih nije priznavala kao zaraćenu stranu. Sprovedene su brojne posredničke intervencije afričkih država, zatim predstavnika Ujedinjenih nacija i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve u vezi sa razmenom ratnih zarobljenika. Obe strane u sukobu vršile su ratne zločine nad ratnim zarobljenicima, ranjenicima, bolesnicima i civilnim stanovništvom, naročito vojska Biafre, u kojoj je bilo i stranih plaćenika, a koji su po ustaljenim „pravilima“ u takvim ratovima najviše vršili ratne zločine. Posmatračke misije zabeležile su čitav niz ratnih zločina nad ratnim zarobljenicima, ranjenicima, bolesnicima i civilnim stanovništvom, bilo da su u pitanju ubijanja, zatim mučenja, maltretiranja, izgladnjivanje i drugo. Postoje dokazi da je centralna vlada iz Lagosa vršila streljanja ratnih zarobljenika, ranjenika, bolesnika i civila iz Biafre, zbog njihovih ratnih zločina koje su izvršili nad civilnim stanovništvom.³⁹

Kada je rat završen 1970. godine nigerijska vlada je objavila opštu amnestiju za sve učesnike u ratu, da bi na taj način smanjila revolt Biafre. Po završetku rata nije bilo suđenja za lica koja su učestvovala u ratu i koja su izvršila brojne ratne zločine protiv civilnog stanovništva, ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika, jer su bila obuhvaćena opštom amnestijom nigerijske vlade.

l) Irak–Iran

Rat između Iraka i Irana koji je vođen od 1980. do 1988. godine i u kojem je bilo mnogo žrtava na obe strane, obilovao je velikim brojem ratnih zarobljenika na obe strane. Računa se da je na obe strane bilo najmanje 50.000 ratnih zarobljenika. Ovome treba dodati da je izvestan broj ratnih zarobljenika bio ranjen ili bolestan. Obe strane su optuživale jedna drugu za masovne ratne zločine.⁴⁰

³⁸ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., pp. 196–197; David Brownstone and Irene Franck, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, op. cit., p. 483.

³⁹ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., pp. 200–202.

⁴⁰ Erik Goldstein, *Wars and Peace Treaties 1816–1991*, op. cit., pp. 133–135.

Iako su Ujedinjene nacije više puta intervenisale i donosile više rezolucija o prestanku rata, rat se nastavljao nesmanjenom žestinom uz brojne žrtve na obe strane. Iran i Irak su odbili posete zarobljeničkim logorima od strane komisija Međunarodnog Crvenog krsta iz Ženeve. Ipak, posle više smrtnih slučajeva u iranskim logorima za ratne zarobljenike, iračka vlada je tražila od generalnog sekretara Ujedinjenih nacija da hitno pošalje međunarodnu komisiju koja će ispitati slučaj. Međunarodna komisija posetila je obe zemlje u januaru 1984. godine. U izveštaju se pored ostalog navodi da, iako su obe strane davala uveravanja da su prihvatile međunarodne norme o tretmanu ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika, utvrđeno je da to nije uvek sprovedeno u praksi. Utvrđeno je grubo kršenje ovih prava u zarobljeničkim logorima. Ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici su Komisiji pružili veliki broj informacija i dokaza o njihovim psihičkim i fizičkim mučenjima, počev od bičevanja, pa do elektrošokova, ranjavanja i telesnih povreda. Fizička mučenja bila su naročito česta u zarobljeničkim logorima u Iraku. Česta su bila i kolektivna kažnjavanja, kao što su duže zatvaranje uz lišavanje hrane i vode. Mnogi ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici su kao dokaz mučenja i malteretiranja pokazivali povrede, rane, ožiljke i slično.⁴¹

Posebna vrsta pritiska na ratne zarobljenike, ranjenike i bolesnike vršena je u logorima u Iranu. To je bila ideološka i politička vrsta pritiska putem zastrašivanja.⁴²

Takođe je intervenisao i Međunarodni komitet Crvenog krsta iz Ženeve, koji je poslao svoje komisije koje su posetile logore i u Iraku i u Iranu.

U izveštajima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve iz 1985. i 1988. godine, konstatovano je da obe strane u sukobu nisu registrovale sve ratne zarobljenike shodno Ženevskoj konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima iz 1949. godine i da su izvršena brojna krivična dela ratni zločini protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika.⁴³

Poseban problem kod obe zaraćene strane bilo je priznavanje statusa ratnih zarobljenika. Jer, na obe strane zarobljeno je na desetine hiljada civilnog stanovništva, koje su tretirali kao ratne zarobljenike iako za to nije postojao nijedan pravni osnov. Ipak, postignut je dogovor oko priznavanja statusa boraca odnosno ratnih zarobljenika za određene kategorije dobrovoljaca. To su Pasderani (Iranska islamska revolucionarna garda) i Bassiji (Iračka dobrovoljačka masovna armija).⁴⁴

⁴¹ Howard S. Levie, *Terrorism in War, The Law Of War Crimes*, op. cit., p. 210.

⁴² Ibid., p. 211; Marco Sassoli, Antoine Bouvier, *How Does Law Protect in War, Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law*, Geneva, 1999, p. 980.

⁴³ Marco Sassoli, Antoine Bouvier, *How Does Law Protect in War, Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law*, op. cit., pp. 979–989.

⁴⁴ Paul Savernier, *Combatants and Non-Combatants, in The Gulf War of 1980–1988, The Iran-Iraq War in International Legal Perspective*, Dodrecht, 1992, pp. 134–135.

Prema izveštaju generalnog sekretara Ujedinjenih nacija iz 1985. i 1988. godine, konstatovano je da se u Iranu, u zarobljeničkom logoru u mestu Davoudieh, nalazi oko dve stotine ratnih zarobljenika koji nisu Iranci, odnosno da su u pitanju strani državljani. To su bili državljani Egipta, Libana, Somalije, Sudana, Alžira, Džibutija, Ujedinjenih Arapskih Emirata, Etiopije, Jordana, Libije, Maroka, Mauritanije, Nigerije, Sirije, Tunisa i još 17 arapskih zemalja, koji su zarobljeni 1983. i 1984. godine. Manji deo ovih zarobljenika deklariseo se kao civilna lica, koja su radila u iračkoj naftnoj kompaniji. Međutim, veći deo se deklariseo kao dobrovoljci u iračkoj narodnoj armiji. Iran je odbio da ovim dobrovoljcima prizna status ratnih zarobljenika, tvrdeći da su u pitanju plaćenici. Iran se pozvao na član 47. Dopunskog protokola I. iz 1977. godine, koji inače nije ratifikovao, navodeći da plaćenik nema pravo da bude borac ili ratni zarobljenik.⁴⁵

Ipak, još u toku samog rata, u više navrata 1981–1983. godine, a i kasnije, došlo je do razmene izvesnog broja ratnih zarobljenika uz posredovanje Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve.⁴⁶ Međutim, obe strane su još dugo posle završetka rata jedna drugu optuživale da još uvek drže određen broj ratnih zarobljenika.

Komisija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve, na osnovu obilazaka logora za ratne zarobljenike u Iraku i u Iranu, kao i na osnovu pribavljenih dokaza, utvrdila je da su obe strane u sukobu vršile ratne zločine protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Obe strane su neutvrđeni broj ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika po kratkom postupku ubijale. Ova ubijanja ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika ponekad su bila akti pojedinih vojnika kada su im neprijatelji padali u ruke. Ponekad je to bila sistematska akcija protiv neprijateljskih jedinica, bez davanja milosti. Ranjeni neprijatelji su klani još na bojnopolju.⁴⁷

U literaturi koja obrađuje rat između Iraka i Irana, nema podataka da je neko od izvršilaca ratnih zločina bio krivično gonjen. Pretpostavlja se da je tih krivičnih procesa bilo u obe zemlje, ali obzirom na specifična politička uređenja u obe zemlje, kao i ratno stanje, nisu želeli da se tim suđenjima pridaje publicitet. Sasvim je izvesno da su se na tim suđenjima izricale najteže kazne, kako je to u obe zemlje uobičajeno i za mnogo lakša klasična krivična dela.

m) Rat na Bliskom istoku

Rat na Bliskom istoku, koji se vodio između Izraela s jedne strane i Egipta, Jordana, Libana i Sirije sa druge strane od 1967. do 1973. godine,

⁴⁵ Ibid., p.136.

⁴⁶ Marco Sassoli, Antoine Bouvier, *How Does Law Protect in War, Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law*, op. cit., pp. 978–985.

⁴⁷ Ibid., p. 982.

obilovao je velikim brojem ratnih zarobljenika.⁴⁸ Za vreme trajanja rata od svega šest dana Izrael je u sinajskom ratu, u junu 1967. godine, zarobio više od 5.000 egipatskih, sirijskih i drugih arapskih vojnika. Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija rezolucijom broj 237 od 14. juna 1967. godine, s obzirom da se radilo o velikom broju ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika kao i civilnog stanovništva, koje je izloženo ratnim strahotama, preporučio zaraćenim stranama da savesno poštuju humanitarne principe u tretmanu ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika i zaštite civilnog stanovništva za vreme rata, a u skladu sa Ženevskom konvencijom od 12. avgusta 1949. godine.⁴⁹

Izrael nije priznavao status ratnih zarobljenika ranjenicima i bolesnicima, zarobljenim pripadnicima palestinske oslobodilačke organizacije, za koje je smatrao da su pobunjenici i teroristi. Izrael i Sirija su se uzajamno optuživali da su vršena malteretiranja i mučenja ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve su posećivali logore obe zaraćene strane u kojima su bili smešteni ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici. Egipat i ostale arapske države koje su bile u ratu sa Izraelom, zarobile su neznatan broj izraelskih vojnika, svega nekoliko desetina, dok je Izrael zarobio desetak hiljada arapskih vojnika. Posredstvom Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve došlo je više puta do razmene ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika, iako je bila u pitanju ogromna razlika u broju u korist Izraela.⁵⁰

U novom ratu u oktobru 1973. godine, Izrael je zarobio novih 8.000 arapskih vojnika, dok su arapske države zarobile oko 1.000 izraelskih vojnika. Izrael i Sirija su se ponovo međusobno optuživali za mučenja, maltretiranja i torture nad ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima. Ponovo su međunarodne komisije Međunarodnog komiteta Crvenog krsta iz Ženeve posetile zarobljeničke logore u Egiptu i Izraelu. U 1974. godini postignut je sporazum o repatrijaciji najvećeg broja ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika na obe zaraćene strane.⁵¹ Postignutim primirjem repatrirani su svi ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici. U raspoloživoj literaturi koja obrađuje ratove na Bliskom Istoku nema podataka da je neko krivično odgovarao za ratne zločine protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. U Izraelu krivično su gonjeni Palestinci i osuđivani za krivična dela terorizma. Takvih slučajeva je bilo na hiljade. U toku pregovora koji su više decenija vođeni između Izraela i PLO (Palestinske oslobodilačke organizacije) dosta je amnestirano i oslobođeno prethodno osuđenih lica. Međutim, niko od izraelskih vojnika ili oficira nije krivično gonjen za ratne zločine protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika, iako je tih zločina bilo na obe strane.

⁴⁸ Erik Goldstein, *Wars and Peace Treaties 1816–1991*; op. cit., pp. 122–133.

⁴⁹ Allan Rosas, *The Legal Status of Prisoners of War*, op. cit., p. 202.

⁵⁰ Ibid., p. 204.

⁵¹ Ibid., pp. 205–210.

Zaključak

Razmatrajući navedene ratove mogu se izvršiti određene konstatacije u odnosu na problematiku ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. To su bili ratovi u kojima je postojao veliki broj ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika. Evidentno je da su u tim ratovima vršeni ratni zločini nad ratnim zarobljencima, ranjenicima i bolesnicima, iako su većina strana u sukobu bile potpisnice Ženevskih konvencija iz 1949. godine, ili ukoliko nisu bile potpisnice onda su se javno deklarirale da će se pridržavati Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata i međunarodnog humanitarnog prava. Tako da su navedene konvencije masovno kršene od svih zaraćenih strana, sa dosta surovosti, mučenja, maltretiranja pa i ubijanja. U svim tim ratovima sprovedene su intervencije Međunarodnog Crvenog krsta iz Ženeve, što je doprinelo znatnoj humanizaciji postupka prema ratnim zarobljencima, ranjenicima i bolesnicima, kako u pogledu poboljšanja njihovog statusa tako i brže razmene ili oslobađanja. Činjenica je da u stručnoj pravnoj literaturi nema podataka da su izvršioци krivičnih dela ratni zločini protiv ratnih zarobljenika, ranjenika i bolesnika bili krivično gonjeni, niti su ti slučajevi posebno obrađivani. Mnoge zemlje koje su učestvovalе u tim ratovima nastojale su da te masovne ratne zločine protiv ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika jednostavno zataškaju pred svojom pa i svetskom javnošću.

Nažalost, ratovi koji su vođeni posle Drugog svetskog rata, a kojih je bilo mnogo u raznim krajevima sveta i koji su obilovali velikim žrtvama i teškim razaranjima, karakterišu se pored ostalog i masovnim kršenjem međunarodnog humanitarnog prava i Ženevskih konvencija iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata u odnosu na civilno stanovništvo kao i na ratne zarobljenike, ranjenike i bolesnike. Nemoć Ujedinjenih nacija u sprečavanju i zaustavljanju ratova, kao i u nastojanju da se poštuje međunarodno humanitarno pravo i Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata, od svog postanka pa sve do danas je evidentna.

Bibliografija

1. Brownstone, David, Franck, Irene, *Timelines of War, A Chronology of Warfare from 100.000 BC to the Present*, Boston, New York, Toronto, London, 1994.
2. 57 Dep. of State Bulletin 825 (1967), *The American Journal of International Law*, Vol. 62, 1968.
3. Goldstein, Erik, *Wars and Peace Treaties 1816–1991*, London, New York, 1992.
4. Izveštaji Vlade SRJ I-VIII koji je dostavila Organizaciji UN u Njujorku.
5. Kalshoven, Frits, *Belligerent Represals*, Leyden, 1971.
6. Krivokapić, prof. dr Boris, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Beograd, 2010.
7. Levie, S., Howard, "Procedures for the Protection of Prisoner of War in Viet-Nam, A Four-Way Problem", *The American Journal of International Law*, September 1971, Vol. 65, No. 4.

8. Levie, S., Howard, *Terrorism in War, The Law Of War Crimes*, New Port, 1992.
9. Mehrish, N.B., *War Crimes and Genocide, the Trial of Pakistani War Criminals*, Delhi, 1972.
10. Miller, I., Richard, *The Law of War*, Toronto, London, 1975.
11. Paust et al., *International Criminal Law, Cases and Materials*, Durham, 1999, Report on U.S. Crimes in Korea, Peking, 1952.
12. Rosas, Allan, *The Legal Status of Prisoners of War*, Helsinki 1976.
13. Sassoli, Marco, Bouvier, Antoine, *How Does Law Protect in War, Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law*, Geneva, 1999.
14. Savernier, Paul, *Combatants and Non-Combatants, in The Gulf War of 1980-1988, The Iran-Iraq War in International Legal Perspective*, Dodrecht, 1992.
15. Sukijasović, dr Miodrag, *Pojam agresije u međunarodnom pravu*, Beograd, 1967.
16. Ujedinjene nacije, zbirka dokumenata 1941-1945, Beograd, 1948.
17. Vuković, Predrag, *Oružane intervencije*, Beograd, 1979, str.43.

Jelena Lopičić Jančić, Ph.D.

**BREACHES OF 1949 GENEVA CONVENTIONS WITH RESPECT
TO WOUNDED, SICK AND PRISONERS OF WAR IN WARS WAGED
FROM 1945 TO 1990.**

ABSTRACT

After World War II, numerous wars and armed conflicts were waged worldwide, in which besides soldiers, civilian population, prisoners of war, wounded and sick were also killed. In these wars, 1949 Geneva Conventions were massively violated against prisoners of war, wounded and sick, what represented war crimes. The paper gives a brief overview of some of the wars and armed conflicts that were waged in various parts of the world in the period from 1945 to 1990, when numerous war crimes against prisoners of war, wounded and sick were committed. Despite the involvement of the United Nations and various intermediary international peacekeeping missions, unfortunately, these wars were not prevented. Only the International Red Cross in Geneva partially succeeded in its humanitarian mission to improve the status of prisoners of war, wounded and sick in prison camps where housing conditions were very difficult, the epidemics raged and there was a lack of basic hygiene and often a lack of minimum, medical aid, which in many cases caused mortal consequences and permanent destruction of health. It is significant that in scientific and professional literature there are no data that for these numerous war crimes anyone was criminally responsible, except for a few negligible exceptions.

Key words: Wounded, sick, prisoners of war, 1949 Geneva Conventions, 1945-1990 wars, war crimes.

BOSNA I HERCEGOVINA POSLIJE ULASKA HRVATSKE U EVROPSKU UNIJU

Naučni seminar pod nazivom „Prijem Hrvatske u Evropsku uniju – posljedice i prednosti za zemlje okruženja“ održan je u organizaciji Centra za međunarodne odnose Banja Luka i Fondacije „Friedrich Ebert Stiftung“ u Banjaluci 28. marta 2012.

Uvodničari na Seminaru bili su predsjednik Narodne skupštine Republike Srpske mr Igor Radojičić, zastupnica u Saboru Republike Hrvatske iz Socijaldemokratske partije (SDP) Gordana Sobol, profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu dr Vlatko Cvrtila, ambasador BiH pri Evropskoj uniji Igor Davidović, direktor agencije Sens Media i ekspert za pitanja Evropske unije Zekerijah Smajić i profesor Fakulteta političkih nauka u Banjaluci dr Miloš Šolaja.

Predsjednik Narodne skupštine Republike Srpske mr Igor Radojičić, rekao je da se „povodom prijema Hrvatske u Evropsku uniju, u BiH javlja bojazan zbog promjene ekonomskog režima i opasnosti od ugrožavanja spoljnotgovinskih odnosa dvije zemlje. Problem predstavljaju i nerješena pitanja broja graničnih prelaza, raseljenih lica te imovinskoppravna pitanja“. Kao jedno od najvažnijih pitanja koji je uslov za nastavak evropskog puta BiH, istakao je primjenu presude Međunarodnog suda u slučaju Sejdić–Finci.

Gordana Sobol je naglasila da Hrvatska ne namjerava da se nametne kao lider u regionu, već da djeluje partnerski u odnosima sa zemljama regiona koje se žele pridružiti EU. Ona smatra da pojedinci treba da rade na sebi da bi se prilagodili putu u EU i da je to početak transformacije koja treba da obuhvati cijelo društvo. Prema njenom mišljenju, članstvo u NATO pruža državama rješenje pitanja bezbjednosti, što je važno i za BiH.

„Politikom proširenja EU je počela proces evropeizacije, što je na našim prostorima značilo debalkanizaciju“, naglasio je prof. dr Vlatko Cvrtila. „Nakon slabosti koju je donio prijem Bugarske i Rumunije, Unija je postala opreznija prema daljem proširenju, pa je i Hrvatska imala duži put. Cvrtila smatra da će njeno skorašnje pridruživanje pozitivno uticati i na BiH i ostale zemlje u regionu i da je neophodno pojačati bilateralne odnose među njima, što će im dati podsticaj za zajednički nastup pred EU.

Igor Davidović, iz svog dugogodišnjeg iskustva u procesu pregovora BiH sa EU, ocjenjuje da su pred BiH brojni problemi, kao što su slučaj Sejdić-Finci, neefikasna državna administracija, i drugi, što znatno usporava proces. Tvrdi da su članice EU pozitivno reagovale na sami početak pregovora sa BiH.

Zekerijah Smajić smatra da se u BiH još ne shvata značaj ulaska susjedne Hrvatske u EU, posebno kako će se to odraziti na sveukupan život u BiH. Ipak, to ne treba nužno da znači ni nagli pad interesovanja EU za BiH, ali ni povećanje tog interesa. On naglašava da je to dugoročan i složen proces koji neće teći glatko. Kao pozitivne efekte ulaska Hrvatske u Uniju, za Bosnu i Hercegovinu, on je naveo porast motivacije građana i veći pritisak na vlast te direktni kontakt sa EU, jer ih dijeli oko 1.000 km zajedničke granice. On je naglasio da je problem i veoma komplikovana unutrašnja struktura BiH, pri čemu sve više raste disharmonija u procesu pridruživanja EU, jer Republika Srpska znatno prednjači u smislu prihvatanja komunitarnog prava i institucionalne strukture u izvršnim organima i sprovođenja određenih reformi.

Profesor Fakulteta političkih nauka u Banja Luci Miloš Šolaja naglasio je da je Bosna i Hercegovina zemlja u tranziciji u kojoj se u posljednjih nekoliko godina bilježe negativni parametri tranzicije. BiH je jedina država do sada za koju Evropska unija tri godine za redom donosi negativan izvještaj o napretku, što je jasan pokazatelj o potrebi bržeg sprovođenja velikih unutrašnjih reformi.

Otvorena diskusija brojnih učesnika ozbiljno je upozorila na potrebu da Bosna i Hercegovina konceptualno usmjeri i ubrza brojne unutrašnje procese, promjene i reforme, da što spremnije dočeka 1. jul 2013. godine kada će Hrvatska postati punopravna članica Evropske unije, jer na to upućuju i odnosi BiH i Evropske unije, a posebno obimna i višestrana saradnja te dvije zemlje pojedinačno.

Dajana DEJANOVIĆ

SRPSKA NAUČNA DIJASPORA

Vladimir Grečić, *Srpska naučna dijaspora*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010, str. 413.

Ekonomisti se slažu u oceni da su znanje i inovacije osnovi privrednog i društvenog razvoja, a mladi naučnici, inženjeri i talenti nosioci tih inovacija. U svetu je tražnja za mladim naučnicima i talentima sve veća. Talenti pronalaze mesta „pod suncem“ država koje im ponude najbolje uslove za život i rad. Drugim rečima, talentovani mladi ljudi se sele u najrazvijenije zemlje sveta, koje im pružaju najpovoljnije uslove za ostvarivanje najboljih rezultata u radu. Prof. dr Vladimir Grečić nas kroz sedam poglavlja knjige *Srpska naučna dijaspora* upoznaje sa problemom „odliva mozgova“, koji je od velike važnosti za Srbiju.

Prema anketi izvršenoj 2007. godine, glavni razlozi za odlazak naših ljudi u inostranstvo su: teška ekonomska situacija, siromaštvo, nestabilna politička i bezbednosna situacija i odsustvo mogućnosti za lično sticanje boljeg obrazovanja, za progres u radu i zapošljavanje. Do sedamdesetih godina XX veka u inostranstvo je odlazila uglavnom nekvalifikovana radna snaga. Od sredine osamdesetih godina povećava se udeo visokostručnih i visokoobrazovanih lica koja odlaze u inostranstvo. Sankcije i dešavanja devedesetih godina taj proces ubrzavaju i intenziviraju. Zemlje koje su bile posebno zanimljive za mlade stručnjake su: SAD, Kanada, Australija, Nemačka, Austrija i Švedska. Ove teme zastupljene su u prvom i drugom poglavlju knjige.

Dr Grečić nas u nastavku svog izlaganja upoznaje sa pojmom cirkularne migracije i njegovim uticajem na razvoj zemlje porekla. Uloga dijaspore većine emigracionih zemalja se artikuliše kroz devizne doznake, projekte, angažovanje stručnjaka iz dijaspore u razvoj zemlje porekla. Tako je npr. Kina na ime deviznih doznaka iz inostranstva dobila 40,6 milijardi američkih dolara, a Indija 52 milijarde dolara. U slučaju Srbije, autor smatra da je centralno pitanje: koje uslove stvoriti i kakvu politiku voditi da bi se migranti stimulisali na povratak ili cirkularnu migraciju. Devizne doznake iz inostranstva predstavljaju značajnu efektivu za poboljšanje kvaliteta života njihovih primalaca, za smanjene siromaštva, povećanje kapaciteta i obrazovnih mogućnosti zemlje porekla, zdravstva i zdravstvenih usluga.

U četvrtom poglavlju knjige, autor nam navodi i pozitivne primere saradnje dijaspora i zemlje matice. Saradnja je posebno razvijena između Izraela, Irske, Škotske, Kine, Indije, Meksika, Rusije, Tajlanda i njihovih dijspora, i manifestuje se kroz saradnju i ulaganja u javni sektor, civilno društvo, biznis sektor, i putem transfera tehnologija i specijalnih projekata.

Peto poglavlje naglašava značaj uspešnog upravljanja migracijama. Preduslov za to je obezbeđivanje efikasne koordinacije među institucijama, što centralnim koje su odgovorne za kreiranje politike, što operativnim, koje ih sprovode. U Srbiji međusektorska saradnja nije dovela do značajnijih rezultata, zbog nedostatka konsenzusa o tome koja institucija treba da ima vodeću ulogu. Poboljšanje i odgovor na nedostatak koordinacije unutar sistema migracija bilo je donošenje „Strategije za upravljanje migracijama“ 2009. godine.

Emigracija stručnjaka iz manje razvijenih zemalja vodi smanjenju ljudskog kapitala, što može da usporava ekonomski rast ovih zemalja. Autor se pita da li postoje određeni uslovi koje nerazvijena država treba da ispuni kako bi vratila svoje stručnjake i samim tim doprinela svom ekonomskom razvoju. Jamajka je sprovedla uspešan program vraćanja svojih stručnjaka iz inostranstva, dok je Srbija još uvek bez konkretnog plana po tom pitanju. Uslovi za povratak zavise od investicione klime u zemlji, makroekonomskih uslova, radnog ambijenta i životnog standarda. Gledajući u celini, uslovi za povratak u Srbiju još nisu privlačni.

U poslednjem poglavlju upoznajemo se sa organizovanošću iseljenih Srba, nekad i sad. Nekada su važnu ulogu za srpsku iseljeničku zajednicu u SAD imale srpsko pravoslavno društvo „Srbobran“ i srpski potporni savez „Jedinstvo“, kao i Srpska narodna odbrana, koju je organizovao Mihajlo Pupin radi pomoći Srbiji u Prvom svetskom ratu. Danas važnu ulogu imaju „Kongres srpskog ujedinjenja“ u Kaliforniji, „Srpska nacionalna akademija“ u Torontu, Severnoameričko društvo za srpske studije, „Srpski savet“ i Srpski siti klub u Velikoj Britaniji, „Organizacija srpskih studenata u inostranstvu“ i druge. Kao poseban prilog, autor navodi i listu od preko 200 naših najuspešnijih stručnjaka i naučnika u dijaspori, i njihove kratke biografije.

Srpska naučna dijaspora prof. Grečića nastala je kao sinteza višedecenijskog autorovog izučavanja migracija. Predstavlja za Srbiju izuzetno značajno delo i daje veliki doprinos nauci o migracijama. Autor sva relevantna pitanja obrađuje teorijski i empirijski i iznosi pregršt značajnih informacija i statističkih podataka vezanih za ovaj ozbiljan problem. Našoj državi preporučuje zauzimanje čvršćeg i ozbiljnijeg stava prema ovom problemu, i uporedo sa merama kojima se ohrabruje povratak mladih naučnika u zemlju, preduzimanje i aktivnih mera saradnje sa dijasporom i uključenje stručnjaka iz dijaspora u razvoj otadžbine.

Jelica GORDANIĆ

ISTORIJA DIPLOMATIJE

David Đ. Dašić, *Istorija diplomatije*, Altera, Beograd, 2012, str. 604.

Nedavno je iz štampe izašla knjiga prof. dr Davida Đ. Dašića *Istorija diplomatije*, Beograd, 2012, u izdanju izdavačke kuće „Altera”, str. 604. Recenzenti su akademik prof. dr Miomir Dašić, prof. dr Čedomir Štrbac i prof. dr Đorđe N. Lopičić.

Diplomatija je oduvek bila predmet interesovanja i pažnje javnog mnjenja, najšire javnosti, stručne javnosti i nauke. Navedeno interesovanje za diplomatiju uslovalo je pojavu velikog broja radova o njoj. U čitavom svetu pojavile su se brojne knjige, sistematski radovi, monografije, memoarski radovi, zbornici radova, zbirke međunarodnih ugovora, priručnici, komentari, članci, rasprave, prikazi i osvrti. Ovi radovi doprineli su daljoj afirmaciji diplomatije, tako da je na ovaj način diplomatija postala dostupna kako stručnoj i naučnoj javnosti, tako i najširoj čitalačkoj publici.

U srpskoj literaturi koja obrađuje diplomatiju i istoriju diplomatije postoje brojni radovi, pre svega članci, rasprave, prikazi i osvrti, dok su knjige, monografije, sistematski radovi i zbornici radova mnogo manje zastupljeni. Knjige o istoriji diplomatije kod nas su publikovane u nekoliko stranih knjiga koje su prevedene na srpski jezik. To su: A. Debidur: *Diplomatska istorija Evrope od otvaranja Bečkog kongresa do zaključenja Berlinskog (1814–1878)*, knjiga prva, Beograd, 1933. i knjiga druga, Beograd, 1934; G.P. Guč, Jov. M. Jovanović: *Diplomatska istorija moderne Evrope od Berlinskog kongresa do Versajskog mira 1878–1919*, Beograd, 1933; *Istorija diplomatije*, sveska prva, u redakciji V.P. Potemkina, Beograd, 1945; *Istorija diplomatije*, sveska druga, u redakciji V.P. Potemkina, Beograd, 1949; *Istorija diplomatije*, sveska treća, u redakciji V.P. Potemkina, Beograd, 1951; Henri Kisindžer: *Diplomatija*, Beograd, 2006. – koje su bile nezaobilazno štivo kako praktičara, naučnika, tako i najšire čitalačke publike. Od svih navedenih knjiga o njenoj istoriji diplomatija je praktično najpotpunije obrađena u delu *Istorija diplomatije* u tri knjige u redakciji V.P. Potemkina.

O diplomatiji su pisali poznati srpski naučnici i političari u XIX i XX veku. Navešćemo samo neke od njih, bez rangiranja ili davanja ocene o njihovim radovima: Jovan Ristić, Stojan Novaković, Vladan Đorđević, Milan Piročanac, Čedomir Mijatović, Milovan Milovanović, Mihailo Gavrilović, Aleksa Ivić, Dimitrije Popović, Slobodan Jovanović, Vladimir Ćorović, Grgur Jakšić, Jovan M. Jovanović, Dragoslav Stranjaković, Vasilj Popović, Ilija Pržić, Vasa Čubrilović, Vojislav J. Vučković, Vladimir Stojančević, Branko Petranović, Vuk Vinaver, Ljiljana Aleksić-Pejković, Branimir Janković, Vasilije Krestić, Dragoljub R. Živojinović, Mihailo Vojvodić, Čedomir Popov, Andrej Mitrović, Radoš Ljušić, Slavenko Terzić, Bogdan Lj. Popović, Ranko Petković, Dušan T. Bataković, Vladislav Jovanović, Živadin Jovanović, Đorđe N. Lopičić, Miladin Milošević, Dragan Bogetić, Slobodan G. Marković, Čedomir Antić, Aleksandar Rastović, Stanislav Sretenović, Živorad Kovačević, Miloš Ković, Duško Lopandić, Vladimir Petrović i drugi. Međutim, navedeni uvaženi autori koji su pisali

veoma dobre i zapažene radove o diplomatiji, diplomatskoj istoriji i istoriji diplomatije, nisu napisali knjigu, monografiju ili sistematski rad koji bi u celosti obradio istoriju diplomatije.

U jugoslovenskoj literaturi između dva svetska rata istoriju diplomatije obrađuju knjige: dr Pavle Karović: *Diplomacija 1936*, Jovan M. Jovanović: *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, knjiga I, Beograd, 1938. i Jovan M. Jovanović: *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, knjiga II, Beograd, 1939, kao i Mirko V. Kisovac: *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939.

Posle Drugog svetskog rata istoriju diplomatije obrađuju knjige sledećih autora: Vrleta Krulj: *Istorija diplomatije od Francuske revolucije do II svetskog rata*, sveska prva, Beograd, 1951; Vrleta Krulj: *Istorija diplomatije od Francuske revolucije do II svetskog rata*, sveska druga, Beograd, 1951; dr Bogdan Krizman: *O Dubrovačkoj diplomaciji*, Zagreb, 1951; dr Bogdan Krizman: *Što je diplomacija*, Zagreb, 1952; dr Branimir Janković: *Diplomatija savremeni sistem*, 1988; dr Miodrag Mitić: *Diplomatske i konzularne funkcije 1978*; Ranko Petković: *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943–1991*, Beograd, 1995; Radoslav M. Raspopović: *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Podgorica–Beograd, 1996; dr Miodrag Mitić: *Problemi jugoslovenske diplomatije i diplomatske službe – prilog raspravi*, 1997; dr Miodrag Mitić: *Diplomatija, delatnost, organizacija, veština, profesija*, 1999; dr Miodrag Mitić: *Diplomatija kao sredstvo za promociju, ostvarivanje i zaštitu poslovnih interesa*, 2003; *Diplomatija – zbornik radova*, priredio dr Đorđe N. Lopičić, Beograd, 2006; prof. dr David Đ. Dašić: *Savremena diplomatija*, Beograd, 2008; Bogdan Lj. Popović: *Diplomatska istorija Srbije*, Beograd, 2010. i druge. Navedene knjige naših autora obrađuju materiju diplomatije i diplomatske istorije, a manje istoriju diplomatije. Očigledno je da su navedene knjige naših autora o istoriji diplomatije nedovoljne za period od dva veka postojanja srpske novovekovne države.

Knjiga prof. dr Davida Dašića *Istorija diplomatije* je prva ove vrste u našoj literaturi, jer obrađuje istoriju diplomatije počev od starog, preko srednjeg veka, novog veka, pa sve do savremenih događanja zaključno sa prvom dekadom dvadeset prvog veka. Naime, kao što smo naveli, sve knjige koje smo spomenuli obrađuju samo određene vremenske periode, znači samo parcijalno istoriju diplomatije, dok ova knjiga prof. Dašića obrađuje istoriju diplomatije u celini od najstarijih vremena pa sve do današnjih dana i u tome je jedinstvena, veoma važna i značajna.

Knjiga je podeljena u tri dela. Prvi deo sadrži „Staru diplomatiju“ u antičkom vremenu, zatim velike religije i diplomatiju u srednjem veku. Drugi deo sadrži klasičnu diplomatiju, koja obuhvata diplomatiju u novom veku do tridesetogodišnjeg rata, diplomatiju uoči i posle Vesfalskog mira, diplomatiju posle Bečkog kongresa, diplomatiju uoči i posle Berlinskog kongresa. Treći deo sadrži „Modernu diplomatiju“, diplomatiju posle Versajske konferencije, diplomatiju u Drugom svetskom ratu, diplomatiju u vreme hladnog rata, lokalne ratove posle Drugog svetskog rata do pada Berlinskog zida, diplomatiju uoči i posle pada Berlinskog zida, lokalne ratove i sukobe posle pada Berlinskog zida, zatim „Umesto zaključka“ i „Pax Americana“ i postamerički svet. Na kraju knjige data je domaća i strana

literatura, indeks ličnih imena, predmetni indeks pojmova, indeks geografskih pojmova, „*A brief contents of the book*“ i beleška o autoru.

Ova knjiga autora prof. dr Davida Dašića nastala je kao rezultat višegodišnjih predavanja koje je održao slušaocima osnovnih i postdiplomskih studija iz istorije diplomatije i savremene diplomatije na više univerziteta u nekadašnjoj Jugoslaviji, a sada u okruženju i regionu. Mišljenja sam da ova knjiga po svom sadržaju, sistematizaciji, načinu obrade, prezentaciji materije, analizama i objašnjenjima, daleko prevazilazi nivo fakultetskog udžbenika, što je poseban kvalitet knjige.

Popis korišćene domaće i strane literature zaista je obiman i impresivan, i ukazuje na to da je autor koristio i konsultovao najznačajnije domaće i strane radove o diplomatiji, kako iz ranijih vremena tako i savremene. Navedena literatura biće veoma korisna svim čitaocima ove knjige, jer će u njoj naći mnoge značajne i vredne radove koji nisu bili poznati ili dostupni širem krugu zainteresovanih korisnika.

Razmatrajući knjigu prof. dr Davida Dašića *Istorija diplomatije*, mogu sa sigurnošću da konstatujem da se radi o jednom ozbiljnom naučnom radu, koji na savremen i sistematski način obrađuje kompleksnu problematiku istorije diplomatije. Konceptcija čitave knjige je znalački urađena i realizovana. Raspored ove kompleksne materije istorije diplomatije veoma je stručno i znalački izvršen. Praktično je obrađena skoro celokupna istorija diplomatije od najstarijih vremena starog veka pa sve do današnjih dana. Napomenimo i to da je prof. dr David Dašić autor i sledećih zapaženih knjiga iz oblasti diplomatije: *Diplomatija ekonomska multilateralala i bilateralala*, Beograd, 2003. i *Savremena diplomatija*, Beograd, 2008.

Značajno je da je autor za sva poglavlja, kao i pojedine institute i pojmove, davao svoja mišljenja, i da ih je potkrepio slučajevima iz domaće i strane diplomatske prakse. Očigledno je da je autor, koji je bio profesionalni diplomata (ambasador SRJ u Brazilu, generalni konzul SFRJ u Njujorku i šef Trgovinske misije Crne Gore u Vašingtonu, u Saveznom ministarstvu inostranih poslova zamenik šefa Sektora za ekonomsku bilateralu i pomoćnik šefa Sektora za multilateralu, i član i šef brojnih državnih delagacija za pregovore u zemlji i inostranstvu), u knjizi svoja teorijska razmatranja i postavke dobro uklopio u svoja bogata diplomatska iskustva. Na taj način ova knjiga, pored uobičajene teorijske koncepcije, dobija još jedan vrlo značajan i važan kvalitet – obradu diplomatske prakse, što je retkost kod ovakvih knjiga. Knjiga je napisana razumljivim i jasnim jezikom, tako da je dostupna ne samo stručnjacima, diplomatama, pravnicima, istoričarima, politikolozima, naučnicima, javnim radnicima, publicistima, novinarima, nego i najširoj čitalačkoj publici koju interesuje problematika istorije diplomatije.

Na osnovu izloženog smatram da je knjiga prof. dr Davida Dašića *Istorija diplomatije* značajan doprinos našoj literaturi o problematici diplomatije uopšte i da se radi o vrednom, značajnom i korisnom radu koji će u ovoj veoma važnoj materiji popuniti prazninu koja se već decenijama oseća.

Jelena Đ. LOPIČIĆ JANČIĆ

ISTUPANJE NA 66. ZASEDANJU
GENERALNE SKUPŠTINE UJEDINJENIH NACIJA
NJ. E. VUK JEREMIĆ MINISTAR SPOLJNIH POSLOVA
REPUBLIKE SRBIJE

(Njujork, 8. jun 2012. godine)

Gospodine predsedniče, hvala Vam što ste mi dali reč. Dozvolite mi da izrazim svoje duboko poštovanje za napore koje činite na čelu ovog uvaženog tela. Nadam se da ćemo blisko sarađivati u cilju efikasne tranzicije naših mandata.

Vaše ekscelencije, izuzetna je čast stajati danas pred vama kao izabrani predsednik 67. zasedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.

Pre svega, želeo bih da izrazim iskrenu zahvalnost svim državama koje su podržale kandidaturu Republike Srbije.

Mi smo mala i nedovoljno razvijena zemlja koja ne pripada nijednom vojnom bloku ili političkom savezu. Utoliko je veća čast zadobiti poverenje sveta za predsedavanje glavnim reprezentativnim političkim organom Ujedinjenih nacija.

Radujem se saradnji sa svima vama, pre svega sa Nj. E. Dalijusom Čekuolisom, ambasadorom Republike Litvanije. Želeo bih da mu zahvalim na dostojanstvenoj borbi i izrazim nadu da ću tokom svog mandata moći da računam na njegovo iskustvo i mudrost.

Takođe bih želeo da uputim reči iskrene zahvalnosti diplomatama Republike Srbije na požrtvovanosti s kojom su se zalagale za uspeh naše kandidature. Posebno priznanje upućujem najstarijem i najiskusnijem među njima, našem stalnom predstavniku pri Ujedinjenim nacijama, Nj. E. ambasadoru Feodoru Starčeviću.

Vaše ekscelencije,

Svoj izbor za predsednika Generalne skupštine Ujedinjenih nacija prevashodno vidim kao odavanje priznanja srpskom narodu, kojem sam imao čast da više od pet godina služim kao ministar spoljnih poslova.

Poput mnogih drugih naroda, i moj je prolazio kroz dane stradanja i kroz dane slave.

Krajem 20. veka, jedna ponosna zemlja, pobednica nad fašizmom i osnivač Ujedinjenih nacija, potonula je u unutrašnje sukobe i podele. Razaranja i bratoubilački rat koji su usledili ostavili su duboke ožiljke.

Tokom poslednjih nekoliko godina, pod hrabrim rukovodstvom Borisa Tadića, Srbija je svojim susedima pružila ruku prijateljstva i pomirenja. Iskoračili smo i ka svim drugim članicama međunarodne zajednice, uključujući i one sa kojima smo imali gorka neslaganja.

Jedna bolna era danas se konačno privodi kraju.

Naša država ponovo stoji pred svetom uzdignute glave – nakon što je pre svega dve decenije bila isključena iz ove porodice.

U našoj zemlji, vlast se menja mirnim putem, i u skladu sa vladavinom prava. Srbija je demokratska država, koja osim zalaganja za očuvanje sopstvenog suvereniteta i teritorijalnog integriteta i ostvarenja dobrobiti za svoje građane, nema druge ambicije osim da doprinese opštim interesima čovečanstva.

Zbog toga smo čvrsto privrženi očuvanju međunarodnog mira i bezbednosti – prvom deklarisanom cilju Ujedinjenih nacija.

Raditi na tom ostvarenju – najvažnijem i najplemenitijem – zaslužuje duboko poštovanje.

Vaše ekscelencije,

Stoga, za temu debate na otvaranju 67. zasedanja, predlažem: približavanje stavova i rešavanje međunarodnih sporova mirnodopskim sredstvima.

Imajući u vidu naša iskustva, verujem da možemo da doprinesemo sprovođenju u delo svih usaglašenih predloga, pogotovo onih koji se odnose na sprečavanje sukoba.

Prilikom razmatranja ovog ključnog pitanja u septembru i kasnije, nemojmo zaboraviti da mir nije samo puko odsustvo rata.

Spinoza, prvi filozof koji je tvrdio da je demokratija najbolji oblik vladavine, jednom prilikom je rekao – mir je “vrlina, stanje uma, dobra namera, poverenje i pravda.

Dame i gospodo,

Zaklinjem se da ću funkciju predsednika obavljati najbolje što mogu, poštujući Povelju UN. Povereni autoritet ću koristiti iskreno i uravnoteženo, poštujući pre svega jednaka prava i dostojanstvo svake države članice.

Nadam se da ćemo zajedničkim naporima približiti dan kada će se zaceliti rane i otkloniti strahovi čovečanstva – i tako ostvariti težnje naroda Ujedinjenih nacija da sačuvaju buduća pokolenja od pošasti rata.

Neka Božja volja bude da sledeća Skupština u istoriju ode kao Skupština mira.

Zahvaljujem na pažnji.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska). Ovi podaci se navode u *Italic*-u.
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribičević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.
„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C., 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponaavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italij*-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Draganu Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEDUNARODNA POLITIKA – glavni i
odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God.
1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1950–. –
24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

Primaoci časopisa

MEĐUNARODNA POLITIKA

U zemlji

- . diplomatska predstavništva stranih zemalja u Srbiji,
- . strana dopisništva novinskih i televizijskih kuća i agencija,
- . organi vlasti, vojne institucije, političke partije,
- . privredne organizacije i ustanove, banke, komore i instituti i preduzeća,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . izdavačke organizacije, javni mediji,
- . istaknute ličnosti iz oblasti politike, naučne, privredne i kulturne delatnosti.

U inostranstvu

- . diplomatska, privredna i kulturna predstavništva Srbije u svetu,
- . parlamenti i vlade zemalja na svim kontinentima,
- . direkcije značajnih političkih parlamentarnih partija u svetu,
- . sve veće globalne i regionalne međunarodne organizacije (UN, EU, OEBS, UNESCO, Savet Evrope i dr.),
- . privredne komore, veće privredne kompanije u svetu,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . pojedinci iz raznih oblasti i delatnosti.

Časopis *Međunarodna politika* ima Internet prezentaciju na adresi:

<http://www.diplomacy.bg.ac.rs/mp.htm>

Cena oglašavanja u *Međunarodnoj politici*:

- . puna strana 30 000 dinara
- . 1/2 strane 18 000 dinara
- . k3 (unutrašnja korica) 40 000 dinara
- . k4 (zadnja korica) 50 000 dinara

Za sve dodatne informacije obratiti se na telefon (011) 3373 832 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU osnovan je 1947. godine. Njegova misija je sistematsko istraživanje osnovnih procesa u međunarodnoj zajednici i elemenata političkog, ekonomskog, vojnog, tehnološkog i kulturno-socijalnog karaktera u savremenom svetu. Pružajući naučnu osnovu za utvrđivanje i predlaganje strategijskih osnova spoljne politike zemlje, Institut je u radnom smislu najtešnje povezan sa organima koji sprovode spoljnu politiku (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije). Poseban zadatak Instituta je doprinos edukaciji šire javnosti o osnovnim tokovima međunarodnih odnosa, što se ostvaruje bogatom izdavačkom delatnošću, organizacijom skupova i učestvovanjem istaknutih političkih ličnosti, stručnjaka i diplomata na tribinama Instituta. Od svog osnivanja Institut je bio i značajan izvor kadrova za diplomatsku službu ili druge političke funkcije na unutrašnjem i međunarodnom planu. Osim naučnoistraživačkog sektora, u kome radi 30 naučnih radnika, Institut raspolaže jednom od najbolje opremljenih specijalizovanih biblioteka u Jugoistočnoj Evropi koja je, takođe, ekskluzivna deponitarna biblioteka edicija i dokumenata UN, Evropske unije i NATO. Pored *Međunarodne politike* (na srpskom) Institut objavljuje periodične publikacije: *Međunarodni problemi* (na srpskom i engleskom jeziku), *Evropsko zakonodavstvo* i *The Review of International Affairs*.

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Western Balkans: From Integration to Stabilisation, zbornik radova, priređivači, Miroslav Antevski i Dragana Mitrović, broširano, 2012, 404 str.

Meaning of Borders and Border Issues in the Age of Globalization: Europe and Asia, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević, Dragana Mitrović i Ivona Lađevac, broširano, 2012, 160 str.

Harmonizacija zakonodavstva Srbije sa pravom Evropske unije (II), zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Brano Miljuš, tvrdi povež, 2012, 886 str.

Stubovi spoljne politike – Srbija, EU, SAD i Kina, Dragan Petrović i Dragan Đukanović, broširano, 2012, 240 str.

Milovan Radaković, *Komponente nacionalnog i evropskog identiteta*, tvrdi povež, 2012, 280 str.

Uloga civilnog društva u promociji potencijala Podunavlja u svetlu izrade Strategije EU za Dunavski region, zbornik radova, priređivači Edi-ta Stojčić Karanović i Nevenka Jeftić Šarčević, broširano, 2012, 212 str.

Srbija i međunarodne organizacije, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, broširano, 2011, 572 str.

Japan and Serbia: Regional Cooperation and Border Issues: A Comparative Analysis, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, broširano, 2011, 192 str.

Duško Dimitrijević i Stevan Đorđević, *Pravo međunarodnih ugovora*, tvrdi povež, 2011, 688 str.

Development Potentials of Foreign Direct Investment: International Experiences, zbornik radova, priređivač Miroslav Antevski, broširano, 2011, 404 str.

Edita Stojčić-Karanović i Dragan Petrović, *Dunavska strategija*, broširano, 2011, 272 str.

Društveni aspekti organizovanog kriminala, zbornik radova, priređivači Aleksandar Fatić i Božidar Banović, broširano, 2011, 472 str.

Brano Miljuš, Dragan Đukanović, *Dobrosusedski odnosi*, broširano, 2011, 284 str.

Dragan Petrović, *Francusko-srpski odnosi 1800 – 2010*, tvrdi povež, 2011, 372 str.

Pero B. Petrović, *Kapitalna ulaganja i projektno finansiranje*, broširano, 2011, 240 str.

Hasiba Hrustić, *Poreska harmonizacija u Evropskoj uniji*, broširano, 2011, 248 str.

Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Brano Miljuš, broširano, 2010, 578 str.

Vladimir Grečić, *Srpska naučna dijaspora*, broširano, 2010, 416 str.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, *Savremena međunarodna trgovina*, broširano, 2010, 360 str.

Dragan Petrović, *Rusija i Evropa*, tvrdi povež, 2010, 348 str.

Unapređenje turizma kao faktor razvoja privrede Republike Srbije, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Golubović (priređivači), broširano, 2010, 500 str.